މަލަސް - ٣

٣ ރަބީޢުލްއާޚިރު ١٤٠٢ ހ.

28 ޖެނުއަރީ 1982 މ.

ދިވެހިބަހާއި ތާރީޚަށް ޚިދުމަތްކުރާ މަޖިލިސް

ISBN: 99915-0-526-1

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

الحَمْدُ للهِ رَبِّ العَالَمِينَ وَصَلَّى اللهُ وَسَلَّمَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ .

ދިވެހި ބަހުން އުފެދިފައިވާ އަދަބީ ތަރިކަ އަލުން ދިރުވައި، ދިވެހީންގެ ތެރެއަށް ނަޝަރުކޮށް ފެތުރުމަކީ މަސައްކަތެކީ، ދިވެހިބަހާއި ތާރީޚަށް ޚިދުމަތްކުރާ ޤައުމީ މަރުކަޒުގެ ބޮޑު މަސައްކަތެއް ކަމުގައި ދެކެމެވެ.

މަރުކަޒުގެ ޤާނޫނީ ބައެއްގެ ތެރެއިން ، އަދަބީ ޤާނޫނީ ގެންގުޅެމުންދާ މަރުކަޒު ހިފުމަކީ، ރާއްޖެއަށް ހާމަކޮށްދިނުމާއި ، މަރުކަޒުގެ ޤާނޫނީ ބަޔާން ކޮށްފައިވާ ގޮތުގެ 3 ވަނަ މާއްދާއެވެ.

މިއީ އަލްފާޟިލް އަލްމަރްޙޫމް އަބުބަކުރު ބުރުހާނުއްދީނު ލިޔުއްވި ފޮތެކެވެ. ފޮތަކީ ތާރީޚީ ފޮތެއް ނަމަވެސް އެފޮތުގައި ދިވެހިބަހުގެ ހަރުދަނާ ބައިތަކުން ގިނަ މިސާލު ލިބިގެންވެއެވެ. މިފޮތަކީ، ދިވެހީންގެ ތެރެއިން ދިވެހިބަސް އުފެއްދި ފަރާތްތަކުން ދިވެހިބަހަށް ކުރި ޚިދުމަތެވެ.

އެއްގޮތަކަށް ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚު ބަޔާންކުރާ ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން މިފޮތަކީ މުހިއްމު ފޮތެކެވެ. އަދި މިފޮތުގައި ބޭނުންކުރެވިފައިވާ ބަސްތައް ބަލާއިރު، މިފޮތަކީ އަސްލު ދިވެހިބަހުގެ ފޮތެކެވެ.

އަލްފާޟިލް އަބުބަކުރު ބުރުހާނުއްދީނު މިފޮތް ލިޔުއްވީ ހިޖުރީ 1339 ވަނަ އަހަރު މީލާދީން 1921 ވަނަ އަހަރުއެވެ. މިފޮތުގެ ނުސްޚާއެއް ކޮޕީކޮށް ދިވެހިބަހުގެ ތަރުތީބު ހަދާފައެވެ.

އަލްފާޟިލް އަބުބަކުރު ބުރުހާނުއްދީނަކީ، އުސްތާޛު، އިބްރާހީމް، ޙަސަން ފުޅުމަގު ރާއްޖެޔަށް ލިޔުއްވި ފަރާތެކެވެ. ހިތްވަރާއިއެކު ކުރި މަސައްކަތެކެވެ. މިފަދަ ޚިދުމަތްތަކެއް އަދި އިސްލާމް ދީނުގެ ދިރާސާކުރައްވާފައިވާ ބޭފުޅުން ޤައުމަށް ދެއްވި ޚިދުމަތް ވަރަށް މަތިވެރިކަމުގައި ދެކެމެވެ.

ފޮތަކީ ތާރީޚީ ފޮތެއް، ނަމަވެސް ފޮތުގައި ދިވެހިބަހުގެ ތާރީޚީ ބަސްތައް ހިމެނިފައިވާތީ މިހެން

ބަސްތަކަށް ބޭނުންވާނެ ފޮތެއް ކަމުގައި ދެކެމެވެ.

3 ރަބީޢުލްއާޚިރު 1402 ހ.

28 ޖަނަވަރީ 1982 މ.

މުޙައްމަދު ޖަމީލު

ދިވެހިބަހާއި ތާރީޚަށް ޚިދުމަތްކުރާ ޤައުމީ މަރުކަޒުގެ ރައީސް

ނޯޓް:

މިފޮތް ޗާޕުކުރެވިފައިވަނީ އޮފްސެޓުންނެވެ. ފޮތް ޗާޕުކުރުމުގައި އަސްލު

ކަމުގައި ބެލިފައިވަނީ ١٤ ރަބީޢުލްއައްވަލް ١٣٣٩ ހ. މިރާޖިގައި ލިޔެފައިވާ ފޮތެވެ.

އެކަން ކަމުން ލިޔުން ހުންނާނީ އެކަމަށް ގޮތެއްގެ ދިރުން ނުވާތީ. ބަސްތަކަށް ބަދަލުގެނައި

މިކަން ނޯޓްކުރުމަށް އެދިގެން ވެއެވެ.

ހަމަ އެފަދައިން އިތުރު ހުރިހާ ކަމެއްގައި ހަމަ އެކަށީގެންވާ ...

އެދިގެން ވެއެވެ.

مقدّمة

ہرچند ہو مشاہدۂ حق کی گفتگو
بنتی نہیں ہے بادۂ و ساغر کہے بغیر
(غالب)

ދުނިޔޭގައި މީހުންގެ އުފެދުމާއި أُخلاق ރަގަޅުކުރުން اِصلاحؑ ކުރެއްވުން ކަމެވެ
އޮޅި ކަންތައްތަކުގެ ތެރެއިން އެއްކަމަކީ ވާހަކަ ލިޔުމުގެ ފަންނެވެ. އެވައްތަރުގެ ވާހަކަ ތަރުޖަމާއަކީ
" أَخْلَاقِيّ ވާހަކަ އެވެ." يعني މީހުންގެ އުޅުމުގައި خُلق ރަގަޅު ރަގަޅުކުރުމަށް ވާހަކަ އެވެ.
އެކަމަކު މިރަށުގެ ދުވަސްކަޅާ ވާހަކަ އެމީހުން ރާއްޖޭ އެކުވެރިކަމަށްވެ. މި روايةُ
(رِوَايَةُ مُوْسٰى وَزَلِيْخَا) ގައިވަނީ ދެއަންހެނުންގެ، ދެފިރިހެނުންގެ ވާހަކަ އެވެ.
އެކަމަކުވެސް މިވާހަކައިގެ ތެރެ ދެމީހުންނަކީ مُوسٰى ދީދީއާއި، زُلَيْخَا ދީދީ އެވެ. މި
ވާހަކައިގައި ނަމަގެންގުޅުން ހަމަހުރިހާ އެއްޗަކީ، މިދަރަންގައި ދަރުމަގައި
އުފުލިދާކަމަށް ގެންގުޅި އުޅުމުގައި، أَخلاقُ ރަގަޅު ދަލިލުންނެވެ. އަނެއް ދެފިރިހެނުންގެ
އުފުލިފައި، މިރައްދު ދަރުމަގައި އެނގެން ގޮތް ކުރިޔަށް އަދި ވިއްސަތަށް އުފުލުމަށް މީހުންގެ
އުފުލެވެ.

މިވާހަކަ ލިޔުމުގެ ބައިވަރުމި مُوسٰى ދީދީއާއި- ދަރުމާއި ދީދީގެ މަލް އުފުލުމުގެ އަހަރު
ވުރެ ގަޅިކަމަށް حاصل ކުރެވެ. محمد ދީދީއާއި فاطمة ދީދީގެ އުފެއްދުން ރިޔާސަ ގެ
އަދަކާމުންގެ އުފުލުމަގައި ހުރި ކަންތައް ރަގަޅުކުރެވެ. އަހަރުމެންގެ އުފުލި ދިރިއުޅުން
ރަގަޅު އުފުލުމަށް ދެއްގެ މަސައްކަތް ކުރެއްވެ.

دنیامیں رہو غم زدہ یا شاد رہو ✦ ایسا کچھ کر کے چلو یاں کہ بہت یاد رہو

ވިދިގެންދާނެ ބައިގައި مُوسٰى ދީދީގެ ވާހަކަ ކިޔައިދެއި. އެދުވަސް ބަލިވެ ކުރާ މިހުނަމަ ވެރި:
محمد ديدي ގެ ވާހަކަ ކިޔައިދީފައި މިވާހަކަ ލިޔުން މިއާއިން އެއްބަސް ގޮތަށް- އެމީހާގެ
ރުޅިއަރުވަރުމީހުންގެ ޢަމަލު ދެނެގަތް ވަރަށް- އަނެއްބައިގެ ބައިގައި زليخا ދީދީގެ
ވާހަކަ ކިޔައިދެއި އެދުވަސް ބަލިވެ ކުރާ މިހުނަމަވެސް فاطمة ދީދީގެ ވާހަކަ ކިޔައިދެއި-
މިވާހަކަ ލިޔުން މިއާއިން އެއްބަސް ގޮތަށް ރުޅިއަރުވާ މީހުން ވާގޮތަށް ވާނެއެވެ. އެކަމަކު

ވިސާރީތެރިކަމާ ދިވެހިބަހަށް ލިޔުމުގެ އަސްލު މަޤްޞަދަކީވެސް مَقْصَدُ އަށް ނޫނެ- ދިރުނަރު "އާޖެ
ހުރަސްވެރި" ކިޔައުމި އެއާއިމުޅިން خِلَافْ ވެ ދިވެހިބަހަށް ލިޔުމުގެ مَقْصَدُ ވިޔަދަ
ދިވެހިބަސް ވިޔަފާރި އެންމެ ބޮޑުވެފައިވާނީ- ކިޔާދިނުން محمد ديدي އާއި فاطمة ދިދީގެ ލޯބީގެ
ވާހަކަ ތަރުތީބު ... موسى ديدى އާއި- ތަހުގެ ... އޭގެ ... إِخْتِيَارُ
ކުރެއްވީމެވެ.

އަޅުގަނޑު ދިވެހިބަހަށް ވިދާޅުވުން مخاطب ކުރެއްވި ... އަންނަނީ ...
مخاطب ވެލައްވާ. ދިވެހިބަސް ދިވެހި ... އަންނަނީ ...
ދިރުނަރު موسى ދީދީ އާއި زليخا ދީދީގެ ލޯބިން ކިޔާ ... ވަރަށްވެސް ...
... موسى ދީދީ އާއި ... ލޯބި ... އަސްލު ...
... ދަރަ ... درج
އަރު ... العصمة لله الواحد القهار ٥ شَكْ
... موسى ދީދީ ... ... ދިރުނަ ...
... انسانا ... طبيعي تاريخ ... ދިރުނަ- نَفْسِيَّاتُ
أُصُوْلُ ... فُرُوْعُ ... ... مُعَاف ...
... ... -
... ...
... ... محبت ... عشق ...
... ... موسى ދީދީ ... ...
...

گلیوں میں ابتلک بہی مذکور ہے ہمارا + افسانۂ محبت مشہور ہے ہمارا

... ...
... ... أخلاقي ... ...
... ...
... ... أخلاقي ... ...
... ...
... ...

ވަނީއެވެ. އެހެންވީއިރު މިވާހަކައިގެ ސަރަޙައްދު މިވާހަކަ ލިޔުނުމީހާގެ ތަޞައްވުރާއި ޚިޔާލުތަކެއް ލިޔުންތެރިޔާގެ بَدَلْ ވާނެ. މަޤާމުގައި ހުރުމަކީ ސަރުކާރެއް ޖެހޭ ލިބުމީ ވެސް މަޤުބޫލު ކަމެއް ނޫނެވެ. އެކަމަކުވެސް ކުރެވޭ ކަމެއް ނެތެވެ. އަދި އަރަބިބަހުގެ عرب ބަހުގައިވާ مشهورُ ضرب المثل ވެސް

(مَنْ صَنَّفَ فَقَدِ اسْتَهْدَفَ) ހަމަހަމަތަކީ ހުރެއެއް ނޫނޫ މިވާހަކަ މިލިޔުނީ-

އަދި އެއީ ދުނިޔޭގައި ހިނގުމުން އަންނަ މުސްކުޅި ޢާދަ އެއްކަލަ ވެސް ދަރުމަވެރި އަޅުގަނޑު ގެއްލިގައި އަދިވެސް މިވާހަކަ ލިޔުނީ ހަމައެކަނި ހެއްދެވުމުގެ ޤަދުވެ. މިކަމުގެ ނިކަމެތި ބާރީ ލިބެނީ ކަމަކަށް. ނުލިބި މަޤާމެއް ނުލިބުނީ ކަމަކަށް ނޫނެވެ. ބާރީ ވެސް ކުޑަވެސް މަޤާމެއް ކުޑަކަމެއް އެކަމަކު މަޤުބޫލު ވަރުވާ ނެތެވެ.

نہ ستایش کی تمنا نہ صلہ کی پروا +
گر نہیں ہیں میرے اشعار میں معنی نہ سہی +

" محب الوطن "

باب ١

"السَّلامُ عليكم" "وعليكم السَّلام" موسى ديدى - نَذِيرُ أَحْمَدُ؛ "مِرْآةُ العروس" ލިޔުއްވައިގެން ފޮނުއްވާ ފޮތުގެ މަތީގައި ސަރަހައްދުގެ ގައި އެންމެ ރަނގަޅުވާގައި ހަރުދަނާ ވަޒަން ގެންދާއި- އޭރު ކަނޑާލެވުނު ގޮތުގައި ފޮތެއް ބެލީ. މިދަނޑު ފެށީ "އިޚުލާޤު ވަޒަން ގެންނަވާށެ" މިގޮތުން މިދަރުސް ފޮނުވައި ދުރުގެ ވަރަކަށް ވަޒަން ގެންދިޔުން ދުވަސް ގެނދިޔުން- ސަރުކާރު ހަރަދުން ފުރުޞަތު ލިބުނު ފޮނުވައި ކަމަކަށް ސަރުކާރު ގެންދިޔުން މިދަރުމަތުގައި فاطمة ދީ އަރިހުގައި އަތްޕުޅުގައި ފޮނުވައި ކަމަކަށް ފޮނުއްވައިދޭން މިދަރުމަތުގައި ފޮނުވައި ކަމަކަށް ވަޒަން ގެން- ހިތްގައިގެ ފުރުޞަތު محمد ديدى އަރިހުގައި ސަރުކާރު ހިތްވަރަށް އިޚުލާޤު ވަޒަން ގެންދާއި އަރިހުގައިވެސް ކުރަށް ދެއްކީ މި ގޮތުގައި "مرآة العروس" ގެންގޮސް އެކަމަށް اشارة ކުރައްވައިގަތީ މިދަރުމަތުގެ ދެއްކީ.

محمد ދީދީ މިހާރު ހަދަކަ ވަރަކަށް ދެއްކީ.

محمد ديدى — "ކިހިނެއް ކަމެއް ވަރަކަށް ދެއްކީ."

موسى ديدى — "ވަރަކަށް އެއީ نصيحة ތެރި ވަރަކަށް ދެއްކީ. މިވަރަކަށް އެއީ فاسق ކަމެއް ދެއްކީ ނުވާނެ ދިއްވައިވާ ވަރަކަށް ދެއްކީ. މިހާ މިއީ أصغرى އަދި، أكبرى އަދި ދެމަފިރިންގެ ވަރަކަށް ދެއްކީ. أكبرى އަދި ނުވާނެ ކަމެއް ކުރަނީ- ދެރިކަމަށް- އެހެން ގޮތް ކުރާނެ. އެއީ خلاف ގެ اصغرى އަދި ހަމަ ކަމަށް. އެހެން ގޮތް ކުރާ ދެއްކީ. އެހެނިހެން ހިތްވަރު މިވަރަކަށް އެއީ ދެރިކަމެއް ކުރި. އެހެނިހެން ދުވަސް ވަކިން ވަރަކަށް ދެއްކީ. نذير أحمد މިވަރަކަށް ދެއްކީ. ދިވެހި ސަރުކާރުން انعام ގެ ވަސް ސަރުކާރު ދެއްކީ ތިބެނީ.

محمد ديدى — "ކިހިނެއް ނުވަތަ މިދަރުމަތު ކިޔައިދެއްކީ." موسى ދީ އަރިހުން ހާ ކިޔާ ترجمة ކުރައްވައި މިދަރުމަތުގައި-

موسى ديدى — "މިއީ މިވަރަކަށް ވަޒަން ދެއްކީ- محمد ދީ މިކަމަށް އެއްކޮށް އަދި ސަރުކާރު ނުވާނެ ދެއްކީ ކަމެއް ދެއްކީ- މިހާރު ކިހިނެއް ކިޔައިދެއްކީ ވަޒަން ގެން އެހެނިހެން ނުވާ- އެހެނިހެން މިވަރަކަށް ވަރަކަށް ދެއްކީ ނުވާނެ-

محمّد ديدي — "އަޅުގަނޑު ބިރުވެސް ބޮޑުވެއްޖެ. އެކަމަކު ނަފުރަތެއް ނުކުރެވޭނެއެވެ. އަންހެން
ގޮތަކީ- އަޅުގަނޑު އަހަރެން ކިޔަވައިދިނުމުން އަމީރު ހަމްޒާ (امیرحمزہ) ފަދަ. غریب
ވަތަނުގެ ފަދަ قمرالزمان ފަދަ- މީހުންގެ ވާހަކަ ފަދަ ފަދައެވެ. އަންހެން
ގޮތުގައި موسٰی ކަލޭގެ ބިރުގަނެ ترجمہ ކުރެވިގެންވާ ފޮތްތައް ކިޔުމެވެ. علیسی
ކަލޭގެފާނު محمد ފުޅު- ދުރަށް ކަލޭ ސިކުނޑި ތެރެއިން ވާހަކަ ދައްކާ ހިތް
ވެއެވެ. މިކަހަލަ ތަކެތި ނުކިޔުމަށް އެދެނީއެވެ.
موسٰی ديدي — "އަޅުގަނޑު ބިރުގަނެ ހަމަ ބޮޑުވުމާ- ދުނިޔޭގެ ކަމަކީ- އުމުރުން
އެކަމަކު ކަމެއް ފަދަ މީހެއް ހަމަ ހިތްވަރުގަދަ. އަންހެން ކަމަކީ- އުމުރުން
އަޅުގަނޑު ކިޔަވާ ފޮތްތައް ވާހަކަ ފޮތްތަކެވެ. މީހުން ކިޔަވައިދިނުމުގައި ވާހަކަ
ހުރި އެކަމަކު محمّد ديدي ގެ އަމުރުގެ ދަށުން ދޫކޮށްލައިފިއެވެ. محمّد ديدي އެކަމަކު
ތަރުބިއްޔަތު ލިބިގެން ކިޔަވައިދިނުން ހަމަ ރަނގަޅު ކަމެއް ހުރިހާ ކަމެއް ދަސްކޮށް
ދީފައި ވާހަކަ ފޮތްތަކާ އެކު ތަރުބިއްޔަތު ލިބިގެންދެއެވެ.
محمّد ديدي — "موسٰی ކަލޭގެ ދުވަހު ހިތްވަރު ހުރިހާ ކަމެއް. އަޅުގަނޑުގެ
ދަރިކަނބަލުން ދުވަހު އެކަމެއް ނުވެ. موسٰی ދިރިއުޅުން ވަރަށް ދުއްތުރަށް ދަރިން
އެދުނުވެސް އެކަމަކު ނުދެނެ ރަނގަޅު ތަރުބިއްޔަތު ކިޔަވައިދެނީ ދުވަހު
ވެސް ގެންގުޅުމަށް ދިނުމަށްޓަކައެވެ.
موسٰی ديدي — "އަޅުގަނޑު ވެސް ދަރިކަނބަލުން ކިޔަވައިދިނުން ދުވަހު ކިޔަވައިދެނީ
ނޫނެވެ. ހިތަކަށް ދަރިކަނބަލުން އެދިވަޑައިގަތީ. އަދި فاطمة ديدى ކަލޭގެ
ދަރިން ކިޔަވައިދެއްވާ ދިވެހިބަހުންނެވެ.
فاطمة ديدي — "ދަރިކަނބަލުން ކިޔަވައިދިނުމަށް ގެންދިޔަ ތަރުބިއްޔަތު ކިޔަވައިދެނީ
އަންހެން ދަރިން ބޮޑުވާ- މިކަމުގައި އެކަމަކީ ދަރިން ތަރުބިއްޔަތު ދިނުމެވެ.
އަޅުގަނޑުގެ ދަރިން އުޅެނީ އަހަރެމެންގެ ބަސްމަގު. فاطمة ދިރިއުޅުމެވެ. މިކަމުގެ
ކަމެއް. މިއަދު ދުވަހު ދަރިން އެދުނު ދުވަސް މިއަދުގައި—
فاطمة ديدي — "އަޅުގަނޑު ދަރިން- މިހާރު ދަރިކަނބަލުން ފޮނުވުމަށް ހިތް ވަރަށް ބޮޑު
ވެއްޖެއެވެ. މިހާރު ދަރިކަނބަލުން ދެން ވިޔަސް ހިތްވަރު ދެއްވާށެވެ. އިތުރަށް
موسٰی ދިރިއުޅުން ކިޔަވައިދިނުން އެކަމަކީ ނުދެވޭނެ ކަމަކަށްވުމުން نصیب ކަމެއް

محمد ديدي އަޅުގަނޑު ގޮސް ބަލާނީއޭ ވިދާޅުވެފައި ބޭރަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. موسى ديدي އާދޭސް ވިދާޅުވެފައި ވިދާޅުވިއެވެ. އިސްކަން ހުށަހެޅިޔަސް މަސައްކަތް ހުށަހަޅާފައެވެ. އިސްހާ ބުނެއެވެ ހިއެވެ. محمد ديدي އާދޭސް ވިދާޅުވެފައި ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. موسى ديدي ހުސްކުރީ محمد ديدي ވަޑައިގެން ދިޔަ ދުވަހުން ފެށިގެން ވަޑައިގެން. ބޮޑުކަމެއް ފުރިހަމަ ކަމަކަށް محمد ديدي އިސްކަން ދިނުމަށް فاطمة ديدي އާއި ކަހަލަ ބަލަހައްޓަމުން ދިޔައެވެ. فاطمة ديدي އަބަދުވެސް ދަރިންނަށް ދިނެވެ. އެކަމަކު ދީނީ ކުރިއަށް ލޮބުވެތި ފިރިހެނުން ދުނިޔެ ބަލަހައްޓަމުން موسى ދިޔައީ ތަރުބިއްޔަތުގެ ވަޑައިގެން ކަންކަމަށް ބާރު ލިބުނެވެ. ދުނިޔެ އެނގުން ދުވަހަކު މާތް ކީރިތި ތަރުބިއްޔަތުގެ ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. އެއީ اكبري އާއި اصغري ގެ ފަހަރު ކިޔެވި ދަރިވަރުންނަށް ދިނުމަށް ވިދާޅުވެއެވެ. ކުރިން އަހަރެން ކޮށްދެއްވި ވަޑައިގެން فاطمة ديدي އަށް ވިދާޅުވެފައި ވޭތުވެދިޔަ އަހަރު ފަހުން ހަނދާން ކުރައްވަމުން ހަމަކަށަވަރު ކުރެއްވި ހަދިޔާއަކީ އިހުނު ވަޑައިގެން ފަހުގެ ބަޔަކު ފަހުބޭ ދެއްވި ވާހަކައެވެ. ހަމަހިގާ ބުނެފައި صحيح بخاري ގެ ބައެއް ހުސްކުރެވެ. ހަމަ ގައިމު ވާނެ عرب ފަހުރުވެ. ފަހަރަކު ބަހަނދާން ދިހަ އަހަރު ފާއިތުވުމުން فاطمة ديدي ގެ ދެބޭ ކުޑަ ކުދިން ވަޑައިގެން موسى ދީދީގެ ކައިރީ ފަހަރެއް ދިޔަދާނެ ބަހަރު ހިތި ކުއްޖާ ހައިވަންތަ ހާލަތުގައި ހަމަ ދަރީގެ އިހުތިރާމުގައި އިހުރު ވަޑައިގެންނެވި (އެދުވަސް فاطمة ديدي އިސްކުރި ބަހަރު ބަހަނދާން އަބުރު ކުޑަކޮށް ހިތްވަރު ދެއްވިއެވެ.)

فاطمة ديدي — "އަޅުގަނޑު ވިދާޅުވި ކަލޭ ބުނަން ބޭނުންވަނީއޭ."

موسى ديدي — "ކީކޭތޯ އައްސަވަނީ އަހަރެން މިކަމަށް ބޭނުންވެގެންނެވެ."

فاطمة ديدي — "ދަރިންވީ ކިހިނެއްތޯ. އެވިދާޅުވި އަޅުގަނޑު އެއްޗެއް ދަރިން ގެނައީ ކީއްވެތޯ. ދަރިންގެ ހަމަ އަޅުގަނޑު ދަރިއެއް ހުރިހާ ދުވަހު ނަސޭހަތްދޭނީއޭ."

موسى ديدي — "ބަލަ ދަރިންގެ އަޅުގަނޑު ބޮޑު ނަމަވެސް އަޅުގަނޑު ގެންގުޅުއްވީ ހަމަ އެކަހަލަ ކަމަކާ ދިމާ ދެކެނީ ކަމަކަށް ކީއްވެ ހަމަހިމޭނުން އެދޭ ކަމަށް ހުރިހާ ކަމެއް —

فاطمة ديدي — "އަޅުގަނޑު ގެންނަވާ ދަރިހަމަ ފުރިހަމަކޮށް އެދޭ ކިޔެވުން ހަމަ ހުރީއޭ. ހިތަ ވިދާޅުވިގޮތް ހަމަވެސް ފެއްދެއްވީ ދަރިންގެ ހިތުގައި ހުރި ހާލަތު ހެދުމަށް — موسى ދީދީ ގެ އަނބިދޭގެ އެފަދަ އަހަރުގެ ހެދި ކުރިން އޭގެ ތެރޭ ބައްޕަފުޅު.

موسى ديدي — " فاطمة ديدي ވޭ. ކޮބާތޯތު ކިޔައްދޭނީ ބުނެދީފާނަ އަހާ. ބޭރުން
މިހުން އައިސް ފެނުނީ މާލޭ މީހެއްބާ އަޅުގަނޑު ނުބުނާނަން. ހަމަ ނުވާނެތާ. އަހަރެމެންގެ
ހަދާއިރު ހިސާބަށް ބަލާ ގިނައިން ފުރިހަމަ ނުވާނޭތޯ ވެސް ހަދަގައިގެން މިހާރު ބުނެވިދާނެ
ހުރިހާ ތަނެއް ހިނގާބަލާ އެއް ކުރަހަލާ ނުދޭ. އެކަމަކު މިފަހަރު ބުނާ އިރުވެސް فاطمة
ديدي އަށް ކިޔާ އެއްވެސް އަސަރެއް ނުލިބުނީތޯއޭ. ކިޔާހާއެއް އެވަނީ. މިއަހަރު
ތަރަހަތަކެއް. އާދައިގެ މިކަހަލަ ގޮތް ބައްޕަ އިރުން ހިނިތުން އެކުވެރި ބަލާފައި. މިހާރު
ހިކުން ބަނޑުގާ އެހެރީގެ زليخا ދިދިގެ އެކުއެވެސް ދެކިލި ބަލާފައި. ކޮންފަރާތަކުން
މަތީ އެކުއެވެދެއް. އަހަރެން محمد ديدي ތަށި ބައްދަލުވުން މިދާ ދިއުމުގައި ދެވުނީ
ވެސް އެއްކަލަ މިތާގައި އަޅުގަނޑު ނުދަހަވާ. އެއްކަލަ މިތާގައި އަޅުގަނޑު ދިމުން
އެއްބަޔަކުގެ އެއްޗެއް. ހަމަ ހިސާބު ތެދެކޭ އެކުވެރިއެކު ދިމާވެސް ދެވުނީއެވެ ނޫ
ހަރި. محمد ديدي އެހެން ހާލު ނަހަކަމުވެސް ހަމަ ދެކޭއިރު ގޮތެއް ހޯދި ކަމެ.
ތަރިކަ ކަމެވޭ. އެހެންނަ ކަލޭ އަކުވެސް އެގޮތް ނުނުދޭ. محمد ދިދިއެއް. ކިޔާ
މިއޮތް ނަރުގެ ތާކަލު ބޭފުޅުކަމަށް.

ހިތިގެ ސޮރުގެ ތަރިކަ ކަމެއް. އެގޮތަށް ކިއުނުގެ ގޮތް ހުންނަ ކަމެއް. އަދި محمد ދިދިގެ
ކަލާކަމެއް މިހާރު ކަމަކުވެސް މަރަށް ހަމަގައިދޭ. ހަމަ އެކަށި ދެކޭކަމެއް ދިދިގެ ގޮތް
ހުރިކަމެވޭ. މިހާރު ނިކަން ފިލުވުނު ބަލާނީ. މިހިސާބު ގެއްލި. މިއަދު ކެއްގަތް ކޮއި
ވެސް ކުރިކަމަށް ނުބަލާ ހިސާބު ހަވަރު ފަސް ކުރިން އެބައެކޭ. ކަމަކު
ހަމަ އެކަށި އެކުރިން ގޮތުގެ ބުނެވޭ. މަރަށް ހަމަގައިދޭ ކަމާ ބުނާ ނުދައި އެކުރިން
ނުކުތް ނުލިބޭނީ. ގެއްލުނު ގެއްލި އެކިބާގައި އެއްވައި. މިކަރި މިއަހަރު
ހަޖެކަށްވެސް ނިކަން ދުރަށް ބަލާފައި. ކިޔާވަރަކަށް އާދަ ކުރެއްވި މިއަދު ގޮތް
ތަގެދު ކުރާ. ނިކަން ބުނެބަލާ. މިހާރު ނަމަކަށް ދަސް ކުރުމަށް.

فاطمة ديدي — " ހަދިއައް ދަރުއް ނުވާނޭ.

موسى ديدي — " ޖެހުނީ ދިނުމާ މިހާރު ކިޔާ ދުވަހުއް ފެށޭ. އެކަމަކު ކަމެ އ
ކިފައިގެން އިސްތަށް އަހަރެން ދުވަހަކު ވެސް ނުދެކެވޭ. ދުވުމައި. ދުނިބޭ އިންޓަރިވިއު
އެހެން އެއްވެސް ކަމެއް ނުވާނެ. އާދައާ މިކަހަލަ ކިޔަމިއާ ނުދާނެ ގޮތް ތަކެއް ބޮޑު
މަސް އެކަށް ކުރާނެ. މިއަދު ހަދި އެމެސް ގޮތް ނުދެވޭ ވާހަކަ ގައިދޭ.

ބޮޑުކަމާ "ކަމުގެ ބޮޑާހިތުކަމާއި ޙިއްސާބޮޑުކަމާކު ރާއްޖެއަށް އަޅުއަހަރެމެން އިނގޭތޯ އަޅުގަނޑުމެންގެއުޅުން މުޅި މައްސަލަ ހިމެނިފައެވެ." موسى ديدي ދިމާލަށް ވަރަށް ފުރިހަމަ ބުނުއްވިއިރު ފާތުން فاطمة ދީދީ ބުނެފައިވާ އެބަސް އަވަހަށް ގޮތުގައި ބުނެދެއްވުން ދޫކޮށްލި. ދިމާއެއްކަމާ ވަރަށް އާއި ދެމުން އެއްކޮށް ވިސްނުމަށް ހުށަހެޅީ. އަދި ދިވެހިރާއްޖެ ތަރައްޤީ ކުރުމަށް ބޭފުޅުން ބޭނުންވާ ހިތްވަރެއް ހުށަހެޅި. موسى ދީދީ އެކަން ވަރަށް ގަދައަށް ދިމަށް ދިމާއެއް ވަރަށް އެކަން އެއްކޮށް ހުށަހެޅި ހިއެއް ޝާއިރު ހިއްވާލި އެއްސެވީ.

فاطمة ديدي — "ޝުކުރިއްޔާ ދަންނަވަން ބޭނުންވާތީ ހުށަހެޅުއްވި ދެކޮޅުގައި ވާހަކަ ދައްކަވާ ވާހަކަ ބުނަނީއެވެ." موسى ديدي އަޅުގަނޑަށް ޝުކުރު ދަންނަވަން.

— ހަމަ ދެއްކެވި ވާހަކަތައް ބައިވެރިވި ޙާލަތު ފާޅުކޮށް —

موسى ديدي — "ދިމާ ވިއްސާ ކަމެއް ވިސްނުމަށް ވިސްނުމެއް. ދެން ކުރިއަށް ޝުކުރި." فاطمة ديدي ގޮތުގައި ވާހަކަ ދެއްކެވުމުގެ ބޭނުން ބޭއްވި. ވިސްނުމަށް އެކަމާ އިޖުތިމާޢީ ތަރައްޤީ ގެނައުމަށް އެބޭފުޅުން.

فاطمة ديدي — "موسى ديدي އަބަދު އަޅުގަނޑު ދިމާލަށް ވިދާޅުވި އަޅުގަނޑު ގޮތްތައް ވިސްނުމުގެ ކަމުގައި އަޅުގަނޑުގެ ބައިވެރިވުން މިކަމަށް. ބޭފުޅުން ދިމާލުގައި އެއްކޮށް އަޅުގަނޑު ދިމާއަށް ވިސްނުމަށް ހުށަހެޅިއެވެ. އެހެން ވިދާޅުވި ކަމަކު موسى ދީދީ އަބަދު. ހަމަ ދަރިވަރުން ޝުކުރު ކުރެއްވި. (فاطمة ދީދީ ހުއްޓުމުން موسى ދީދީ ދިމާލަށް ބައްލަވައި)

موسى ديدي — "ދިމާއަށް އަހަރެން ދިވެހި ގައުމެއް. ބައްޕަ ދަރިން ވަރަށް ދިމާ ދަރިވަރުން. އެދުވަސްވަރު ކަމެއް ގެންގުޅުއްވި ބޭފުޅުން ގައުމަށް ބޭނުން ދިމާ ގައުމެއް ވާނެ. އެކުދިން ދަރިވަރުން ތަރުބިޔަތު ދީފައި ތަރުބިޔަތު އެހެން ތަރުބިޔަތު ހަމަ ކަމަކުން ވިސްނާ ގައުމު ހުރި ބައެއް. ގައުމެއް ކުރިއަށް ދިއުމަށް ބޭނުންވާ ތަޢުލީމު. މިހާރު ކުރިއެރުން ދަރިވަރުން ގައުމު ތަރައްޤީ ކުރުމަށް ދިމާ ކުރެވޭ ކުދިން ބޭނުންވާ ގޮތަށް ވިސްނުމަށް. އެކުދިންނަށް ދަރިވަރުންނަށް ވާހަކަ ދައްކާ ކުދިން ގައުމުގެ ތާރީޚު ވަނީ ހަމަ ދިވެހި ދަރިވަރުން ޙާލު ކުރެވޭނެ. އަޅުގަނޑު ގައުމުގައި ކަމެއް نصيحة ދިނުން ހަމަ ވަރަށް ހިތާމަ. ދަރިވަރު ވަރަށް. ނަމަވެސް ބައްޕަގެ ވަރަށް ބޭނުން ކުރެވޭ ބޭނުން. އެކުދިންގެ ވަރަށް ދިމާބޭނުން. އެޅުން ކަމެއް ވިސްނުން ބޭނުންވެގެން. ދިމާގަނޑު ވިސްނުމަށް موسى ދީދީ ވަޑައިގެން ގެނައި ރައްޔިތުން ގޮތުގައި عصر ނަމަވެސް ކުރިއަށް ދިއުމަށް ގޮތުގައި ކަމަކަށް ހިނގާ ވަޑައިގެން

باب ٢

އެއްދުވަހަކު ހަވީރު عصر ނަމާދު ފަހުގެ އިރުކޮޅަކަށްވުރެ ދަރުވޭޝަކީ ހިތިވަސް ދުވާލުގެ ތަވަކަން
މަހިގެއިން ތިރިގޮޅި އެއްގަޔާ محمّد ދީދީގެ ބަނގުލަށް ގެއްލިގެންދާ ހައްދުވާރުން ވިސް
ނަވަސްދިޔުން. އަލިއާރު އެގެވީއްޔާ އަށްނަވަ ދިހަ އަހަރުގެ ކިރިހެން ކުއްޖަކު ވަސް
ދަރުވޭޝްއިރު އަރިހުގައި ތިރިހޯއް ހިފައިގެން ކިއަވާން ވިސްވީ. زليخا ދި އެހެން ވިސް
ނަވައިގެން ވިސް ވިރު ކޮލުން އެކުއްޖާ ނުބައިކޮށް ކިއާތަން ނަގަވަން ތިއާވެފަ ދުއް
ވައްވީ. ފަނޑުޔާރުގެން ދިހަކު السّلام عليكم ގޮވައިލީމާ. އެކި އަވާސް ވިސްކުއްޖާ
ގާތުގައި ދަރުވޭޝް ތިބޭގޮތް ފެއްޖެއް. ގޮސް އޭނާ ކައިރި ބަލާބަލާ. އެކުއްޖަކު
ގޮސް ބަލައިލީމާ. ފަނޑުޔާރު موسى ދީދީ އެއްގޮތެއް محمد ގެ އަތުއްވާ. ދަރުން
އެކުއްޖަކު ދިއައީގެއް ނުގެއް ދަރުނަވާ ފައި އައިސް ދަރުވޭޝްއިރު އަރިހުގައި ދަރުނަވައި
ދިއްވީ. އޭރު ފަނޑުޔާރު موسى ދީދީ. محمّد ދީދީ އެކުއްވާ އެއްގޮތެއް. ދަރުން
ދަރުވޭޝްއިރު އެކުއްޖާ ގާތު ތިދާގެ ފެއްޖެއް. ގޮސް އިދިކޮޅު ބަޔަކު ނަވަން ދަރުނަވާފައި
ދަރުނަވާފާ محمّد ދީދީ އިސް ހިތަކު ބަޔަކު ނަވާލާ ކިހިޔާ. ދިހަނަ ދަރުނަވައި
ވައި ފަތުގެ ފުރާ ބައްގަނޑުގެން ގޮތުގެ ސާފުދަރުނަވާ އައިޔާ. އަވަހަށް ސައި
ކާރު ހުސްކުރަނީ. ދަރުން އެކުއްޖަކު ދަރުވޭޝްއިރު ތިދާ ފައްކާ ފައިސް ވަކި ގޮތުގެ
ވައް ކަރުގެން ގޮތުގެ ސަވައި. ދަރުން ފުރާ އައިޔާ. ސައިކާ ހުސްކުރަން ހިފައިގެން ދިޔައީ.
ދަރުން ފުރާ ހަރުވަނަން. އެހެން އިނދަވާއިރު موسى ދީދީ ހިތް ފުރުޖަލް އަރައި. "ބަލާބަލާ.
އެހަރަ ގޮތުކަށް محمّد ދީދީ އަށް ދިހަތަ މިއިސް ނަހަރު އަހުރެ ބަޔާ. އެހެން ތިކަ ދިޔާ
ތަނި ދިއުމަށް ތިރިބަލުތެރެ ދުރުކުރެވެއި ދިޔަ ސިފައުގެ ބައްގަ ދަރުނަ ފޮތުގެ ހަޔާ
ވައިރަ ނަބީފަ ދަށްދިއްވީ. އަދިކުރެއް ހަޔާވައިގައި ފޮސް ނަގޭ. ދިފަންގާ ގައި ދިރިހަ
އެއް ކަޑީގައި ފޮޅުކުރެއް ނަގަބަ. ހިރަވުސް ކުރެއް ބަރާބަވައި ނަގޭ. އެހެން އެއް ކަދެ
ވާހަކަ ކިޔަކުރާނަން. އެހަރަ ވަނަ ގަސްގަ. ބުދު ފަރި ފައްޒަން ދަގާދަން ކަނގުރު
އެއް ކަހަކުނުވޭ. ގޮތެއް ހުރި. އުގަނޑު ހުރި. ތާރީހު ދިރަހަ ދިގު ގާ އިސްކަ ކަމުގެ ހުރި ފަސް އެވޭ.

ދަރަން ފިބުވާ ދިއުންފިލާނެ ނިކަމެތި ބަލާބަލާތި. ދިގުދުވަސްވަނީ ވިސްނާވާ ދާއިރާގެ ފަރާތުން:
އެގޮތުންވެސް ގިނަވަނީ. އެކަމަކު ދުވަހަކުވެސް ވިސްނާދާއިރާ ހުސްނެގެ ޖެއްސުމަށް އެއްކަލަ
ދާއިރާގައި ފުރުވާވާތީ ނުހުރެއްވީ. އެހެންކަމުންކަމުގެ ވާހަކަ ދިރުމުގެ ނަޒަރުން ނިދާއަށް
ތަނުގައި ނާފާވެސް ދެލިނުހިތް ދުވަސް ވާދުނު އެބަހުރިއެވެ. އެދުޒަނުގައި ހަވާ.
ގޮތުގެ ކުރިމަތިލާ ދިރިއުޅުން ދުވަހުގެ ނިޔަލަށް. ހަރަކާތް ތަނުގައި ހަވާލު އޮއްވަނީ ކަޑަކި
ހަނު ވަރަސް. އެދިރިގެ ހިތްވަރުކާލާ އެއްވެސް اَكْبَرُ ހަރަދާ. ދިއުމުން ދުނިޔެ
ނޫޅެހިނގަސް ވަރަށްގެއިރު. އެކަމަކު ވެސް އަރި އެއްބަހައްޓަވާ ބަލާހިޔާ. އެހެރަ
ނިޔަލަށް ޖެހޭ ސަލާމަތުވާ. އެހެރަ ދުވަސް ފެއްދާ އެކަގައި ނިދުމަކީވެސް އެއްވެސް
ކަމެއްނުކުރޭ. ތަކަތް ހިގައިޖެހޭނަމަ. އެތަނުއްގައި ގޮތް ހުރިހާ ވާހަކައެއް ދުވަސްކަނޑާއެ.
ގިނަތަ ދަރުނިން ފިތްކަޖެ ރިގަނޑު ދުވަހުވެއް. އެތަގައި ހުރިއާއި ހުރި އެއްކޮށް ފުއްދާއި
ނިޔަމަތާއި ނުހިއްމަ ހުރި ދިރިބަހުގެ عَدَدًا ވިހިނގައިސް ބޮޑުގަ ތަތާ. ބޮޑުގާ އަވާ
ފުރަހަތަ ދުވަހުން އެތިކާއި އެއް އެއްކޮށްގެ ވާހަކަ ތަގުވަނިއެ. موسى ديدي މި
خيال ތަކުގައި އިންސާފުހިކުން ކުއްޖާ ސަރިފުދު ހިފައިގެން އަރިސް އެތާހުރި ކުޖާ
މާޖެއް އަހުރަން ގެންސްފައި. އެމީހުގެ މަތިގައި ސަރި ތަބައްކަލުގެ ބަހައްޖައިދި އޮވެ.
ދުނިޔެ ސިފަތް ހިފައިގެން ހިގައްޖެއޮވެ. ހަމަ ދުނިޔާ އެގުގައިފާ ހުރިހެން ހިފާ ވަތް ދޮ
ތަބައްކަލުއްގެ މަތިގައި. މަތިޖެހޭފާހުރި ސަރިޖެހި ކުރާގައި. މަތިޖެހޭހާގައިހުރި ދުވަހުގެ
ތަރިގެ ދުވަތިކަލުގެ ހުއްޖެވެ. އެއް ތަރިގައި ހުރި. ކަރިބުސްކުރުވެ. އަހުރެއް ތަރިގައި
ހުރި ފުރިކަހު ކަލުގައި ހަކަތަފައިވައި ހުރި ސަރިފާ ކަރުވެ. އެކަތަރި ވަރަށް ރިއްދި-
ކަތް ދުނިޔެވާ ހުރި ކަރުވެ. ކައިރި މަތިވަގައި ހަމަތަފުގެން ފައްޖެހޭހާގައި އޮތް ކަޖެ
ހުދު މަސްފުޅި ކަރުއްވެސް އެމަބަލު ކަރުގައި އަދިވެ. އެމުސްފުޅި ގައި ހުރި ހުތަފުދާ
ވަހާ އެކަތަގެ ސިފާހުރި މަޖެމަޖެ ދިރުވަހާކަވެ. މިސަރި ފުރަހަލާ. ވަކި موسى ދިއައިކަވ
خاص ތަވާތާ އެއްކޮށް ނުނުވެ. ހިތިގެސް ދުރުގެއަތް قواعد ކަތް ދާކަތުގެ ދިހަކަވ
ގެ. ދުރަހަސް ގޮތަސް އަދިހެއްގެ ދުރުރަޖެ ތަކަތު ދިކަތުމަތް ހުރެއްވެ. موسى ދިސައިގެ
ހިއްވަގާ އަވަހިވާ ވަޖެއި ނުގަނޑުވަހިސް ކައްޖާ ބެއްދުރި ތަރިކަތުވަކަތް ވަސް އަދަރި
ގަނޑު މަތިޖެހައިގެން އަރިސް ކަރާ އަތުނު ތަރިކަތު ހިފައިގެން. ވާތުނު ވުކަތު ހިފައިގެން
ތަނަކަތުއް ދުރިހާ ހުއްޖެ ހުއްޖެވެ. ބެއްދުރި ތަރިހުރިއަރި ވަސްނާގެއާއި. އަރިވެސް

ވާރޭގެ ގިނަގޭގޭގައި ހުސްތަނުން ފެސް ބަހާފައިވާ ނުދެނެވެ. މާލޭތެރޭގެ އެގޮތް ސަރުކާރުގެ
ނުތުފައިވެ. ތާރީޚުގެ ބިލާއި ތަކުން ހަމަވެގެން އެބޭފުޅުން ހުރިހެނެވެ.

މޫސާ ދީދީ ސައިފުޅުން އަވަސްވެ ފެށިގެން ދުނިޔެދެކި ހިތްފަދަތަން ފުރުޞަތުވީމާ. ކުއްޖާ
ސައިފުޅު ގެނެސް ބަލައި ގެންގޮސް ދޫ އެކުވެރިޔާ ހިފައިގެން އައިސް ސައިފުޅު ބެހެއްޓީ
މޭޒުމަތީގައި ބަހައްޓަވައިފައެވެ. ދެން ސިފަކޮށް ދުނިޔަނަގަނޑި އެއަށް ފުރުޞަތުގައި
ދުރުގަ ހުއްޓި ހައްޓަވެ. އެކުވެރިޔާ ހޮވާލާފައި ފައްކަދުނިޔާ ކަލާފައި. ކޮންމެގޮތެއް
ކުރަނީވަނީ ހަރަކާތް ފުލަން އެކަހަލަ ފިކުރު ކަރަންފުލާ ދޭތެރޭ ކުރިއަށްއެރުމަށް
މަގަފަދަ މޭޒުގައި ބަހައްޓަވައެވެ. އެކުވެރިކަން ކާފުރު ގޮސްއްނޫނެވެ.

އެކަމު މޫސާ ދީދީ ހިތުފުޅުގާ ފާޑުކިޔަނީ. فاطمة ދީދީ ގޮތްނެތް ފިލާނުލާ ކަމެއް. ދަރީ
ކަދީދީ ގޮތްހުރިކަމާ ފިލާ ދަނަ ކަމެވެ. ކޮންމެ ދުވަހަކު އެކަމު މޫސާ ދީދީ ހިތުފުޅުގާ
އެހެން خيالات ވަނީ އެބޭފުޅު މޫސާ ދީދީ ކަލޭފަ علم ހުރި ތަކެއްޗެއް ދަސްކުރަނީ. ފިސް
ނުނިމި. ގޮތްހުރި. ދުނިޔެގައި މާތްކޮށް އެތްނުކުރުގައި ހިލޭނުކުރަނީ ހުރިހާކަމެވެ.
ދުނިޔެ ދީނުން ދުނިޔެއިން. މޫސާ ދީދީއާ ހުރި ތަނަށްކަމާގައި މުސްލިމުން ނުކުންނަގޮތް
އެކު ސަބަބަކީ. ހަމައެކަނި މޫސާ ދީދީއަށް ތަކެތި އަދިކަބަލަ ދިޔަވެގެން ނިކަމެތި
ކަނީ.

މޫސާ ދީދީ އެކުވެރިކަމުގެ ހިތްވަރަށްފަހު ދުނިޔެ ފުރުޞަތު ހިތްވަރުން ޢިލްމުވެއިވާ ކުއްޖާ
ކުރެން އަރާސަވައިފައެވެ. މަދު ބޮޑު ވެގެން ބޭނުން ދުނިޔެހެވެ.

ކުއްޖާ — "އަހަރެމެން ހިތުގާ ވެއްޓިގެން ބޯކަކަށްނުކެރޭ. އަހަރެން ހިތާމަ ވާހަކަ ވާތީ
ދުނިޔެއަށް ދަނޑުވެރިން ވަކިކުރަން ފިޔަވަޅުތައް މާލޭގެ ހުސްބޮޑު ވަރަށް ފުރިގެން
ކަމުގައި: ދަނޑުވެރިން އެކަމަށް ބޮޑު ނިކަމެތި."

މޫސާ ދީދީ — "އަހަރެމެން ހަމައިވެސް ފެއްޓޭ"

ކުއްޖާ — "އަހަރެން ދުވަހަކު ބޮޑުވެ އަހަރެމެނާ އިރުއް ނުވާނެ. މިހެން މިދުނިޔޭގެ
އެއްބައި ދުވަހަކު ހުދުކޮށް ފުރިއްޖެ ނުކުމެއްވައި ބޮޑުކަން ދިނުމަށް ވެއްޓިގެން ދަނޑު
އިރު އެއްސިފަތް އެހެން ވެއްޓިގެންނަކީ ދުވަސް ވެސް ދަނީ."

މޫސާ ދީދީ — "އަހަރެން ދަނީ. މިދުވަސް އިރުކޮޅަށް ހިތްވަރުގައި ކުއްޖާ ކުރެން
އަރާސަވައިފައެވެ. يوسف ފިލާ ކިޔަވަނީ ކޮންމެތާ ހުރިތާ."

يُوسُف — "މިހާރު އަޅުގަނޑު ޔަޤީނެވެ لَا يُحِبُّ ވާނެއެވެ."

موسى ديدي — "މިއަހަރުވީއިރު ނިޔާވާން ގާތްވެއްޖެ ވާހަކަ. ކަލޭގެ ކަލޭގެ ޔަޤީނެއް ދެކެނީ. މިހެން ވިދާޅުވީމާ يوسف އެއްކޮށް ނުކުރެވުނު އިރު ކޮށްގެން ހުރުގާވާ. ކޮޅުއ ކޮށް ހިފައިގެން ދުވެވުނީ.

يوسف — "އެހެން ކަލޭގެއަ ޔަޤީނެއް ނޫނީ. ޔަޤީނާ ދެއްކޭނީ ދަރިކަލުންނެވެ. މިހާރު ވާހަކަ موسى ދީދީ ބަލާ ދެއްކީވާއިރު. ވެރިޔާއާއި ގެދޮރުގައި ކޮޓަރިއެއްގައި މިއަދު ދުވު އަރައިގަން ދަރިކަލުންނާއި އެބަ ހުންނަވައި. ބައެއް ފަހަރަށް ތަގުދީރުވެސް ފުރުޞަތަކީ ބައްދަލު ދެއްވައެވެ. يوسف މިހެން ދެންނެވިއަސް "ޔަޤީނާ ދެއްކީ ދަރިކަލުންނެވެ" ދަރިކަލުންގެ ބަސްފުޅަކީ ދަރިކަލުންގެ ބަސްފުޅެވެ ފުރިހަމަ ކޮށްދެއްވާށެވެ. އެކަލޭގެ މި ކޮށަހާ ހިސާބަށް އެބަހާއި ހިތުގެ ވިސްނުން އެކަލޭގެ ތެރެއިން ކޮށްލެވެ.

موسى ديدي — "محمّد ބޭބެ އެއް ޔަޤީނެއް ނުދެއްވާނެ."

يوسف — "އަމުރު محمّد ديدي ދެއްވަނީ ފަހެ އެކަލޭގެ ކަމަކާއި ނުދެކޭވެއެވެ."

موسى ديدي — "އެކަލޭގެ މިހާރުވާ އަހުރުގައި ފަހެ ދަރިކަލުން ޔަޤީނާ ދެއްވާ އަޅުއ ދުވަހަކުވެސް ނުވާނެ. އެހެންވީއިރު. ބައްދަލު ކަލޭ ޔަޤީނާ އަޅު އިތުރު.

يوسف — "މިއަދު ވެއްޖައި ނުގެންނަވާ ގޮތެއް. އަޅުގަނޑު ދަރިކަލުން ފިހާ ވަގު ހަމަގައި ދެއްވާނީ. އެހެން އަޅުގަނޑު އިތުރު އެބަހުރި ފުރުސަތު ހުރެއެވެ. އަދި ޔަޤީނާ ދެއްވާނެ ދަރިކަލުން ދިނުމެއް.

موسى ديدي އެއްކޮށް ފުރަގަސްވެ ކަޑައިރުކޮށް އިސްނަގާ ވަރަށްވާ "ދަރިން އަހަރެން މިވަގުތު ގޮސް ބަލާނީ. محمّد ބޭބެ ވަޑައިގެން ދާ" މިހެން ބަހާ ފިރާގެ ތެރޭގައި محمّد ديدي ވާ ދަރިން ވަގުތު ދަރިކަލުން ވަޑައިގެން ނުވެއެވެ. محمّد ديدي ވަޑައިގެން ދަރިން ވަރު އަޅުގަނޑު ފެނިގެން އަޅުގަނޑު އިރުގައި موسى ދީދީ އަޅުގަނޑު ދެއްވައިފައި.

محمّد ديدي — "މިއަދު މިއަހަރު އަޅުގަނޑު ގޮތް ފެނިގެން. ހިތިވުން ހީވޭ."

موسى ديدي — "(ދަރިކަލުން އެކަލޭގެ އިތުރު ވަޑައިގެން ނުވާތީވެ.) އަޅުގަނޑަކަށް މިހާރު އެއްކޮށް ހިއްކޮށް ނުވޭ. އެއީ މިކަހަލަ އެއްކޮށްހެ އެބަ ފުރިއްޔާ ދަރުކަލުން ކަން ފެށި ނުވޭ.

محمّد ديدي — "ދަރިން ޔަޤީން ނުވޭ. އަޅު އަޅުގަނޑު އަދިވެސް މިއިން ފެނުނީ ހިއަ

ވުޒާރާ ހުރިހާ ރީތިކޮށް ހިންގުމަށް ގެންދެވިއްޖެއެވެ.

މޫސާ ދީދީ — "ތިޔައީ އެއްޗެއް ދަންނަވާކަށް ހަމަ ނުޖެހޭނެ. މިހެން ވިދާޅުވީމަ މޫސާ ދީދީ އަރިހުގައި ދެންނެވުމަށް ހިތްވަރު އަރުވާލައްވައިފިއެވެ. އަނެއްކާ މުޙައްމަދު ދީދީގެ ހިތުގައި ރުހުމެއް ލިބިއްޖެކަމަށް ވިދާޅުވެލައްވައިފިއެވެ. އަނެއްކާ މިއަދު ކުރިން ހުރި ރީތިކަމާ ފެންނަހުރިހާ ހަމަ އަރިހުގެ. މުޙައްމަދު ދީދީ ފެނިވަޑައިގަތުމުން ރަނގަޅު ނުވާނެއެވެ-

މުޙައްމަދު ދީދީ — "ކިހިނެއް ދަނީ ތިޔަ ދެކެވުނީ ހިނގަމުން ދިޔައިރު ވިދާޅުވެފައި- އަނެއްކާ ވާ މިއަދު މިއަދު ހުރިހާ ގޮތެއް ނުވާނެއެވެ. ހެޔޮގޮތުގައި ދީފައި ގެންގޮސް މިއަދު- މިހެން ވިދާޅުވެފައި ދެން ތިބުމާއި ދެއްވާ "ދަރިން ތިބުމަށް" ދަރިން ތިބުމަކީ ހިތަށް އަރާފައި ދަރިން ނުވައިފިއެވެ.

މުޙައްމަދު ދީދީ — "ނިކަން ބޭރުން يوسف ގެ ވިދާޅުވެއްޖެއެވެ. يوسف އަރިހާ ވެސް ސިފައިން އަވަހަށް ގެންނަށް ވިދާޅުވެފައި. މޫސާ ދީދީ އަރިހުގައި.

މުޙައްމަދު ދީދީ — "އަދި އަނެއްކާ ގެންގޮސްފައި ކަލޭ ދާނީ މިރޭ ސަލާމް ފޮނުވާށެވެ. އެއީ އިންނަވާތީ ހެޔޮއަރިހުން އަންނަވާނެ ވިދާޅުވެފައި- ދަރިން ފަހަރު ތިބި ގޮސްއަރިހުން ދަރިކަލުން އަރިހުގައި ވިދާޅުވެއްޖެއެވެ. އެއްކަލަ ދަރިފުޅު ގެނަ ފޮނުވީ ރިސާލަތް. ދަރިކަލުން ހިތުގައި ކަމަށް ހިތްވަރު ލިބިގެން ހުރިހާ ވިދާޅުވެފައި. މިހެން ވިދާޅުވެފައި. "މިހާރު ދަރިން އެފޮނުވީ ފޮނުވީ ފުރަތަމަ ގެންގުޅުއްވާ ނުވާނެތީއެވެ." އަވަހާރަވާން ފޮނުވީ ހަނދާން ވާއިރު މުޙައްމަދު ދީދީ އަރިހުގެ ދަރިފުޅުއެވެ. ދަރިން މުޅިން ދެއްކެވީ ފޮނުވީ ހިތުގައި ގެން ފަހަރު ފުރަތަމަ ވަޑައިގެން މޫސާ ދީދީ އަރިހުގައި ދެއްކެވީއެވެ.

މުޙައްމަދު ދީދީ — "މޫސާ ކޮއްކޮ. މިއަދު އަނެއްކާ ދަރިންނަށް ފޮނުވާކަށް. ރީތި ވެގެން ނުކުތީއެވެ.

މޫސާ ދީދީ — "ނުކުތީ ވަރަށް ފަސް ރީތިވީ. މިފަހަރު ބޭނުން ބޮޑުވެގެން ނުވާ ފޮނުވާ ކަމަށް ބުނީއެވެ.

މުޙައްމަދު ދީދީ — "ނުކުތީ. މިއަދު ގޮތުގެ ابراهيم منك އަރިހު ދަރި ފޮނުވާ. އެހާ ނުކުތީ އެތެރޭގައި އާދެ ފެނިގެން ބޮޑުކަމާއި އަރިހުގައި މިތީ

މޫސާ ދީދީ — "އަރިހަށް ގޮސް އަދި ބޭނޭ.

މުޙައްމަދު ދީދީ — "އަނެއް ކޮންމެ ކަމެއް ނުވާނެއެވެ. ރީތިކޮށް އެކަން ނިމުނީ ނުކުތީއެވެ.

މޫސާދީދީ— “އަހަރެން ނުދެނިވޭނެ. އެކަމަކު ތަނުގައިވާ ވިއްސާރާ އަރުވައިދޭ. ދިމާވާ
މުޙައްމަދުދީދީ އަރިހުގައި ކޮޅަށް ވިދާޅުވީ އެވެއްޖެއިރު މުޙައްމަދުދީދީގެ فَاضِل رحمة ތަކުރާރު
ދެކިނެވެއްޖެކަމަށް އައިސް ވަކިވެއްޖެއެވެ. މިކަހަލަ ހަމަ އައިސް ވަނުމުން. މޫސާދީދީ
މިތަނުގައި އަހުރެމު ގެއްސަ ބޮޑަށް ވިދާޅުވެފައި سَلَامْ ކުރައްވަމުން ފާރަވަނުހުރި ވަޒީރުގެން
އެވެ. ބޮޑުން މިހައި ދެކިނުކުރިން އެކުހުގެ އާދައިގައިވާ ފަދައިން އަރިހުގައި މުޙައްމަދުދީދީ
އަރިހުގައި ދަނޑުވަރާއި. ހަމަ ވާނީ ނިންމާލީއެވެ. ދެން މުޙައްމަދުދީދީ މިއަދު ދެން
ވެނިވަރަކަށް ދާނެ ދުވަހެއް ވިދާޅުވެފައި. އެކަނިވެސް އައް ކުރައްވާ ދުވަހަކު ވިދާޅުވި
ފެއްޖެއެވެ. ދެން ވަނުއިރު. މިރާތުގެ އާދަ ގެނައުމުގައި ގެއްލުނެވެ. އަހަރެން ކުރާ ގޮތުގައި
ދާނެ. ތަނަވަސް ދެން ވާލާ އެހެއްނެތް. މިހެން ވިދާޅުވެފައި ގެދޮރުގެ ފެށުމުގައި
ގެނެވިއެވެ. ދެން އެކުރެވުނީ ވާހަގަ ދެކެވޭ ގެނައުމުގައި. ހަމަ ވިސްނުން ކުރީގެ ގޮތް
އެ. ދާދިހާ ބަލާކަށް ބެލިގެ ދާދުލައި އެއްޗާއި ވަރުދާއި މުޙައްމަދުދީދީ ގޮވާލީ
ނިކަމެތި ވެވޭނެ مَغْرِب ނަމާދުކޮށް ކުރައްވައިގެން. އެކުގައި ހުރެވިފަ ކަރަހަ
ގޮތަކަށް އެއްޗެއް އެކަވެ ވަޒީރުގެން. އެބަރަކާ ފަހަރު ކުރައްވާ ފާޅުވެރިކަމުގެ
“ބަލާފައި އަހަރެން ބަލާލައި ފިލުވިއެވެ. ގޮވައި ނުލާ. ވިސްނުމާއި. އެވެރެ
ނުލާ. ކޮންމެ ބަނދަރު އެހެން ގޮތަކީ ރަށްރަށުގެ ހިތްތަކުން. ރައްޔިތުން
ގެން އައިސް އައްޑޫ ކުރާނެ. ވަރަށް ގިނަ. ބައިގަނޑު ދެކެވޭ މިކަންތައް
ކުރެވޭ ފުދޭ ދިމާ ހިނގާފައެވެ. ހިތާމަ ދުވަސް ހިތުގެ އަރުވާ. ވަރަށް އަރިހަ
ބުނެފައި. އެކަމަކު މިތަނުން ދިރުވެގެން ހިނގާ ވަކިކުރު ގަނޑުވަރުގެ ލާރި.
ވަކިގަނޑު ހަމަ އެކަކު ސާފު. يَعْنِي ގަނޑު ހުރެސް ބޮޑު ބުނެވިފައި ނުވާ ފަހަރު
އެވެ. އެކަމަކު ދެން މިކަލަ ނިކުތީ. ގޮތެއް އެކަނި ހިނގައި ރަނގަޅު
އެއްކަލަ ނުނިކުމެ. އެހެންކަމަކު އަރިހުގައި ބެހެއްޓި އަތުގައި. މިއަދު
ހިނގަފާނު علي ކަލޭގެ ދަރިކަލުން ބޮޑު ބޭފުޅެއް ކުރައްވާ ފަށުވުން. އެއީ ހިތާ
ދެކޭ ރަށް ކުރައްވާ. މިއަދު ގަނޑުގޮތް އަހަރެން މިހެނެއް ވުމުން. ދަރިކަލުން މުޙައްމަދުދީދީގެ
ދުވަހުން ބޮޑު ބޮޑުކޮށް ނުވާނެ. ބަލައިލުމަށް ވިދާޅުވި ވިދާޅުވިޔަ. ވަގުތު
ވަކިވެގެން ދާދިހާ އެއްޗެކެވެ. އެކަމަށް ގޮތްކުރާ ހަމަހިމޭނުން ނުވެއެވެ. ނިކުތީ
ނިކަމަކަށް. އެކަމަކު ބަލައިލި ވަކިވެގެން ގޮސް ވަކިވާނެ. ދަރިފުޅު ދާނެ

ތަރުޖަމާކުރެވުނު. އެހެންނަމަ އާދައިގައި އަރައި ނުވާއެއް ވަޒަނެއް ކަމުގަ. ދިސާރިގެފާނުގެ ބޮޑުބޭ
ކަމާވިދާޅުވާ ކުރަންކަން ލިޔެއް ނަމެވެ. މިއީ ހިތްތަކާއި ފާހަގަ ކުރެވޭ ފިލާވަޅުތަކުގެ ބޮޑު ފަރާތެވެ. ތަރުން
މިހުން އެބުނީ ނިޔަތުން. محمد ދީދީ ކިލެގެފާނެވެ. ކުރީގެ ހިތުންގެ ފޮތްކަމުގައި ބޮޑުބޮޑު ފޮތްތަކާ ދެމު
އެއީ ތުރުކަބަހާ ބަސް ހާދަ. އެކަމަކު އެކަސް ހިންގި ކަމުގައި ކުރީގެ ލިޔުއްވި. މިހާރު ލިޔުއްވި ފޮތް
ތަކުރީގެ ފޮތް ހިންގުން. އެކަމަކު މިހުން އެބުނީ ތަރުތީބު ކުރުމަށް. އެހިނގާ އަށް ކަމަން
ކަމަށް. ތިރީސް ހަތަރު ނަތީޖާ. ސިފަކަށް ނުނަތީޖާ. ތައް ފަހަރު ކަނޑަށް. އެހެން ކަމަށް
ތަދު ގަނޑު. އަތިރިފަށް ދިރިހަމަ ސިފައި ދޫވާ ނަތީޖާ ކަމަށް އެބަހުރިތެވެ. އަހަރެން
ގަތުކަމަށް. އެ ފޮތްތަކުގެ ފިހާރައިގެ موسى ދީދީ ފަށް (ލިޔުންތަކާ ފޮތުގެ ތަރުޖަމާއިގައި)
محمد ديدي އަރިހުގައި ހުށަހެޅި އަޅުގަނޑު އެދުނީ. "ދީދީ ކަލޭގެ ދީދީ ފޮތުގައި علم ވެ.
ދީދީ ފޮތުގައި علم ހުށަހެޅި ދީދީ ކަލޭގެ مثال ވެ. ކުރިން ގޮތެއްގެ ކަމުގައި އަހަރެން ހަމަ
ގޮތް ތަފާތު ތަފާތު ތަރުތީބު ކުރެވޭ مثال ވެ." އެއީ ތަރުޖަމާކުރި زينة البنت
الادب ނަމަކަށް ގޮވައިލެވޭ ފޮތެއްގައި ހިމަނާލައި ލިޔެވުނު. އަހަރެންނަށް
ދިރާސާކުރަން ފޮތުގައި "މިހާރު ދިހަވަރު فاطمة ދީދީ ނަމަށް ދެވުނު ފަރާތް.
ކުރަން މިހާރު ލިޔުއްވި موسى ދީދީ ސިޔާސީ ގައި ނަމެވެ - محمد ديدي ރަސްގެ ނަންބަރު ހަމަ
ހުރިހާ ގޮތެއް ނުން. عيب އެނގޭ. ތަފާތު ބަލަން ބަޔަކީ ހުރިހާ ގޮތެއް
ނަމަ. علم އެބަހުރި. حساب ވެސް އެކަމަކު ދޭ. ތިލަވެސް ނަމަކަށް
ދިއްޔާ. ތަފާތު ބަލަން ދިރިހައިރު ހުރިހާ ބަސްތައް ތަރުތީބު ވާނެކަމަށް ދިރިވޭ
އާ. ހިސާބު ފޮތުން ބަދަލު ކުރަމުން ގެންދަވާ ބޭފުޅު. ހިސާބު ތަކައިރު
ކަމެއް. އަޅުގަނޑު ނަމަކަށް ދިއްޔާ. އަދި ދަފަތަރު مصر ގެ ހިސާބުތައް ބަޔަކީ
ކަމެއް ހިމެނޭ ވާހަކަ ކިޔައި. ވާ. ވާ. ވާ. އަދި محمد ديدي ވިދާޅުވި އެދުނު. އިތު
ދަސް ވެސް ދެންނެވި ތަފާތު ވާހަކަ އަދި ވަކިން ދިއްޔާ. އަދި އިތުރު مصر ން ވަޒަނު
ގެންނަން ވިދާޅުވި ކަމަށް ހިސާބުތަކަށް އެކަށް ވަރުގަދަ ތަފާތު ކުރަމުން
ގެންނަ. އެކަމަކު ކުރީގެ ދިއްޔާ. فاطمة ديدي ގެ ކުރިމަތީގައި. އަހަރެން ދީ
ކުރަން އެއް ކަމެއް. އެހެން ހިނގާ موسى ދީ ފަރާތުން ގޮސް އަށް އެޅިއްޖޭ فاطمة
ދީދީ ވަރަށް ބޮޑަށް ތަފާތު ކުރަން ކަރުނަ ހިތާމަކުރަނީ ވާހަކަ. އަހަރެން މިހާރު
އެބަ ހިތާ. فاطمة ދީދީއަށް ދެވުނު ބަސް ތަކެއް ނުން."

ދަރިކަލުން މިވާހަކަފުޅު އަންނަވަނީއެވެ. ގޮތްސެރީއާ ސަނބަފުޅު އަވަސް ވަޑައިގަތީއެވެ. އެއްމުޙައްމަދުދީދީ ވަޑައިގެންފައިވަނީ ބުނެފުޅަށެވެ. އަހަރެން މިގޮތަށް ބުނާނަމޭ. މިދަރިފުޅަކީ މާއެކަ ހަމަކޮށް ކޮމޮތު ބުނަހަރެއްފައިވާތީ ބޮޑަށް ވަޑައިގަންނަވައިފިއެވެ. ސަނބަފުޅު އަވަސް ދަރިކަލުން އަރިހު ދަންނަވައިފިއެވެ. ޔާއްލާހުތާ ތިޔައަޔާނބެ.

ދަރިކަލުން—"ކަލޭއަށް ނުވާނެ. ކަލޭއަށް ތިޔަ އަޅުގަނޑު ވިދާޅުވިއެވެ. އަހަރެން އާދައިކޮށް ކަމަކަށް ދާން ރާއްޖެއަށް އެބައިގެ. ސަނބަފުޅު އަރިހަށް ދުވެގެން ދިޔައެވެ. މިހެން ވިދާޅުވުމާއި ވަޑައިގެން މުޅިވެރިކަމެއް އަރަފާރުހެއްގެ ގޮތުގައި ގެވަޑައިގަތުމަށް ބޮޑުފާރުތި ކަލަބޮޑުކަން ލިބި ހޯދަލައިގެން ރާއްޖެއަށް ނަސީހަތްކުރައްވައި ސަނބަފުޅުގެ އަރަން ދެއްވިއެވެ. ސަނބަފުޅު އެބަވަރު ވަރަށް ބޮޑުވީހަކަށްވެ. ސަނބަފުޅުގެ ވާހަކަ ގޮތުގައި އޭނާގެ ހިތުގައި ކަމަކު އެހާހެއްވެ. އެހެރަ އާރުލިބުނު ބޮޑަކަށް ދެންނެވިއެވެ. "އަމުދާ ނުކުންނަވާ. އަރިކަމަށް ގޮތްތަކެއް ވެސް ކުރެއްވުމަށް ދަރިކަލުން އެބަ ގެއްލޯވާ. އެކަމަކު މިއަދު ހިތުގައި ކަމަކު އަރިހަށް ނުކުމެވޭ." ސަނބަފުޅު މިކަމަށް ބުނެދީ ދަރިކަލުން ވަރަށް އުފާވެވިއެވެ. އެކަމީ ކަނޑު މިހާރު ނަމަވެސް ހިތާހިތުން ހިތާ ކަނޑުވާ ނަގަމުން ހިތްވަސްއަކަށް މިހާރު ދަރުބާރު ނުވަތަ. އެހެން އެއްވެސް ނިޔަމެއްގައި ރާއްޖޭ އެހެރަ އެބަ ވަރަށް ބޮޑުކަމުގައި އެކަމަކު. އެވަސް އަކަމެއްގެ ވަރަކަށް ކަމެއްވެސް އެއްކަމެއް ބޮޑުވިއެވެ. މިސްކިތް ފިޔަވައި އަނބުރާ އަނބުރާ ކަލާމިގެ ދަރުމައިގެ

ހުރިއެވެ.

ދަރިކަލުން އެތިބެވަޑައިގެން ހުށަހަޅާ ވަރަށް ވަރަށް ބޮޑު ވެސް ކަމެއް ބޮޑު ކަލޭ ބަލާ ނިކަމެތި ވަޑައި ގަތުމަށް ބޮޑުކަމުގައި ބޮޑުވެ ބައްޕާގެ ކޮއްކޮ ދެ ދަރިއަކަށް ވާ ވަރުގެ ދަރިފުޅު ޝަރީފް ވަޑައިގަތުމަށް ބޮޑަށް ދެކެވުނު. ސަނބަފުޅު ދިވެހި ހުރި ކޮއްކޮފުޅު އަންހެނަކަށް ވަޑައިގެން ޢިޝާ ނަމާދު ވަގުތު ބުނެ ވަޑައިގެން ސަނބަފުޅު އެވަޑައިގެން ވަޑައިގަތުމުން ގޮވާ ކުރެއްވުން ހިނގާ ވަޑައިގަތީ އެވެ. ގޮވައި ކުރެއްވިތަން އެބަގޮތުގަ ބޮޑުކަލޭގެ އެއްކަމުގައި ސަނބަފުޅުގެ ވަސް ކަމަށް ދަރުބާރު ބަލާ. ގޮވައި ކުރައްވާ އަރަދުވެ ވަޑައިގެން ކަމެއް ކަމަކަށް ބުނާލި އެވެ. ކަމުގެ ގޮތުގައި ދަރުބާރު ހިނގާ ދިޔައީ ވަޑައިގަތުމަށް ސަނބަފުޅު ވެސް އެބަހުރި ބޮޑުކަލޭގެ އަށް ކަމަކަށް

ދަރިކަލުން ބާރަކަށް ދަރުބާރުން ވަރަށް ހިނގައިފިއެވެ.

ސަނބަފުޅު—"އެވެސް ވީހާ ބޮޑު އެހިގެ. މިގޮތަށް ބުނާ ބޮޑު ގޮތުން އަށް ދުވަހުގައި މުޙައްމަދުދީދީ

ގައިސާރުގައި ތިމަގައިގެންނުވިއޭ. އެއީ ތެދުވާހަކައެއްކަމެވެ.

ދަރުވާލައިދިނީ "އައްސައްޔިދު يوسف ތިރީލައިސް ދުވަހަށް ބާރަހަރު ގޮސްފައި އެއިރު ތިޔަރަށުން
ބޮޑުރަސްމީގައި އެބަޔާއި ބާރުތީ އަރިހުން. ސަލާމަތްވީއޭ. މިހާރު ތިޔަރަށަށް އަޅު
އަޅު ދިވެހިރާއްޖޭގެ ސަލާމަތްކަމެއް މިއިންނަކީ. މިހެންސަވަރު މިގޮތަށްވެސް މިރަށު ގެން
ނަފްސުގެން ދުވެހިވީއަށްވުރެ ގާތްކޮށް އެއީ ތޭރުއްތޯ. ނުވަތަ
ދޮގެއް ހެއްވެސް ނުދަންނަވަމޭ. މިހާރު ދުނިން އަހަރެން މިއިންނަނީ ބޮޑު ވަރަށްގާތު.
ސަލާމަތްވުމަށް ހިތްހުރި ނުހަނު ޝަރަފުވެރި ޔާއޭ. އެހެނަސް މިހާރު އެބަ ހިތްއަދަބު. މިހާރު
ނިޔަތް އިނގޭތޯ ކަމުގެ ވިހަ ގޮތަށް ހިޔާލުނަގާނަމާ. މިހާ ނަގަން ވިލާގެ ގޮތުގައި ސެއްކި
އަހަލުތް އެއްކަގެއް ހަދުވަހާކީ އިންނަވާރު ހަދުވަރުދު ވިހެން ވެޔައިގެން އަލަމާރި ސެއްކުނު
تصويرُ ނަހަގެ ވައިގެން ގެނޫހާވައި ސަލާމާތުވަރުދު ދަރުވާލައިދިނީމޭ. މިދުވަހުވި
موسى ދީ مصرُ ގައި ދުވަހުވިއްދާ ސަރޯސްދި ވެޒައިގެންވައި محمد ދީދީގެ ބައްޔެއްކޮށް ދޮށުގައި
ވެސް ދުވަހު އެހެވެ. محمد ދީ ގެންނަވައި ސަރޯދީގެ އަރިހުމިގައި އެކޮށް ހިމޭނުގެ ބޭރުހިއްޓު
ދަރުވާލައިދީ ދޯދެއްވީވިއެވެ. ދޮރުމަށް ސާރުގައި ދަރުވާލައިދީ މި تصويرُ ބޭނުގޮއްސިގަތް
ވަރަށް އެއްވެރުރަ ހަތެވެ. އެހެދުން މިހާރު ބައްވެގެން ރިޝްވަތުން އަހަރެން ދުވަހާކުރު އެމް
ވަރަށް ތޫރުރަނގު ބައްގޮތަވެ. ބައްގޮތުން ރިނަވަދި ސުރުނިވޯ بيانُ ސުރުރާބޮއްދުން
ނުވަތަހެވެ. މިވާހަކަދިނީ ސުރުވިހިޔަރާ ވެސްރާވެއްޔާ އެގޮތް އެދިރާރޯ ސަހަވަށް
ދިސުރުވެ. ދޯދިގަ موسى ދީ އިނގިރޭސިން ސަލާމަތް ސުރުގައިޔާ ސަލާ ދަހުރުގައި ސުރުގައިޔާ. ސަލާ
ވެސްދަސް ސުރުގައިޔާ. ސަހުއްގެ ސުރުގައި ސުރުގައިޔާ. ނަސާބީ ސުރުގައިޔާ. انوَرُ
ބަސްޕީ ވީރާ ވައްމަތާގެ ތެދުވީ ތަނީރާ ސުރުގައިޔާ. ގަބޫލުކުރާ. އަހަރުމެން ތިރީސް ދުވަހު
ވައިގެން ވަރަށްޗިގޮ އަދަދުދަރު ގޭގައި އިރުތަރު ވެޒައި ގޮތުގެ ނުނުވެ. ތިބޮޑު ދަމިފަސް
ދުވަހު ނުދެވެ. އަދިރިވާ ހުރި ވައްމަތާގެ ވަރީގައި ހައްވަދު ދަރުވިން ހަރަރު ތޯކްވެސް
އަތޮޅު. ތިރުސަރުގައިގެން އިނގިރޭސި ބޯޖޫ ވަރުވެއް ސުރުލަވެ. އަދިގެސް އިންދާ
ވާހިރު ދަރުވީން ހަރަރު ދިރިގަޖުވެސް ހުއްޖެވެ. ސަހާތުވުރުގެ ސަރި އިގިރިގައި އެއްއެސް
ހޯރި އަގޮތު ވުދުހުއް އޮތުވެ. ސުރުރިވަޖެއްގެ ނުގައި އިނގިރޭ مصرُ ގެ އެއްވި مشهوُرُ ސުރާ
ތިއްގޮތުގެ "އިނގިރޭސި ސަރުގައި ދިސްޓްބީއް" ގައެވެ. تصويرُ ނުގޮތަށް ހިއްވަރުގެ ގާތުރާރަ
އެއް ސުރު. ހަދަވާރަށް ވުރުނަ އިރާރަށް ދުރު تصويرُ ގައި موسى ދީ ވުރުނަ ސަރަ އެކި ހިއްސާގެ ކަމެވެ.

ސަންގާޕޫރުގެ ދޮޅިން ހަތަރު މިނެޓް ފާރުން تَصْوِيرُ ގެންގޮސް ބަލާ ބަލާފައި ދަރުސްކުރި
އަދިރުގައި ދަރުސްކޮށްދޭން ފެނުނުހާފަސް އެއްކަލި "ނުނުކިޔެއްކާ" سَنْفَاރުގެ މި
تَصْوِيرُ ބުނިއިރު ދަރުސްކައިރިއަކަށް އެއްގޮތަކަށް ހިފާނަކަން ނުރުނުނުވާނެ. ހިތި
ވެދު ނުވަތަ ފެނުން ހުނުނަވަރިކަށްވެސް ހިނގުމުގެ ވެރިއާ. ދުލަކުގެ ގޮތުގެ ދަރަގު
ކަނޑައެޅުމަށް ވާނެ. ދުލަކުގެ ހުރި ފާތުގެ ދަރަގު ކަނޑައެޅުމަށް ވާނެ. ބައެއް ފަހަރަކު ކަނޑު
ބެލުމަށް ދަރާދާއެޅުމަށް ވާނެ. އަނބުރާ ފަހަރަކުން تَصْوِيرُ ބަހަރެއް ފަހަރެއް ދަރާ
ކައިރީގެ މުހިންމު ބައެއް ދައްކައިދޭނެ. އަނބުރާ ފަހަރަކުން ދުރުނުރުގެ ވިދާޅުވާން
ވާ. އަނބުރާ ފަހަރަކުން ހިފާ ހިނގުމަށް އެދުރުފެއިމާ އެކުއެޅުމަށް. ކަނޑު
ދަރަސް އަދު ދަރަޖައިރިއަކު نَفْسِيَّاتُ ގެ ދަރަނުހުރި ބަލާއިރު ވާހަކަ ހުރި
ދިޔަފަހަކަށް. ދަރަޖައިރީ އަނބުރާ تَصْوِيرُ އެކުވެރިކަމާ ދިމާވާ ހުރިދާ. ސަންގާޕޫރު
ގެ ހަރަކާތް ހިނގައިދިޔައީ. ދަރަޖައިރީ تَصْوِيرُ އެވަނަހުރި ފަރުވާތެރިކަމާ އަދިވެސް
އިހިދުފަރާތުން އަދި އެއްކައުން ވިދާޅުވާން އެކުއެޅުމަށް ސަންގާޕޫރު ދަރަނިވެރިކަމާއި.
ސަންގާޕޫރު "ޢިބްރާހީމް ابراهيم منك (ސަންގާޕޫރުގެ ހިރި) ބަނދަރާ ދިމާ ހިނގާ
عِشَا ނަމާދަށް ގޮސް ވުމައި އަހަރު ބަނދަރު. ދިރާސާކޮށްދޭ ހިޔާ އަކަށް ދަރާރާވެސް
ނާރާ. އަދަދު ކަނޑު އަޅުއްވާ އަހަރު ބަނދަރު. ދިވެހި ދަރުމަވެރި ފެނުނުގެ موسى ދީދީ
އެވެ. ސަންގާޕޫރު ބަނދަރަށް އައިސް مخرج ހަދާ. އަޅުވާލާށޭ. ދިރާސާކުރުމަށް.
ދަރުމަވެރި އެއްކޮށްގެން ހިފާލުން ދިރަނަ ހިފާލާ ނާރާ. ހިތިހަމަ ނުކުމެވެ. فاطمة ދީދީ
ހަމަ ދިރިއުޅުމަށް އެހެނަރައި ކަނޑު ފަރާތުން ދިރިހަދައިދޭ. ދިރާސާ ހިތަހަމަ ކަނޑު
އިދާރީގެ موسى ދީދީހަމަ ހަދާފާ ބަރަރުވެ ލިޔެއް.

ދަރަޖައިރީ — "ދިވެހިރާއްޖޭގެ ފަހަރެއް ސަންގާޕޫރުގެ". އެދުރުދިން އާދަދުގެފާ
عَرَب ވެރިން ދިރާސާކުރާށެވެ. ދިރިއުޅުމަށް ދުވަސްވަރު عَصْر ހާއިރު ދިގު. އިތު
ނަފައިގެން محمد ديدي ހާއި ވަނަހަމަ ދަރަސް ފޮނުވާ ދަރުމަވެރި އެހެން ދިރާސާ ފަހަރު
އެކުއެކުގެން ބެލި. ދިރާސާކުރެއް ހިތަހަމައެވެ…… ދިރާސާ ފަހަރު ދިރާސާކުރު
ކަނޑު ހިތަށް އެއްކައުން ހަދާދީގެ ދިރާސާ. އިތުރުވެސް އިހަނަކައި ފަހަރެއްގައި ސަންގާ
ޕޫރު ކަނޑުގެން އެއްސަރައި. محمد ديدي ހާއި موسى ديدي ހާ ކަނޑުން ކަނޑު ހަދާ
ހަރަކާތް ކަނޑު.

ސަންބާރުފުޅު— "ދަރުބާނައިރިފުށް އަޅުސަލާންފާނަށް. މޫސާ ދީދީގެ ކުރިމަތީ ގައި محمد ދީދީ ވާ ކުރިހިފައިގެން އުޅެނީ."

ދަރުބާނައިރި— "ތިޔަ ސަލާމަށް ކުރަހި ފިލާފައި. ރަނގަޅު ބުނެބަލާތި."

ސަންބާރުފުޅު— "ކިޔަނީ ދަރުބާނައިރި ވިދާޅުވާ ބަސްތަކެއް."

ދަރުބާނައިރި— "އަހަރެންނަށް ރަނގަޅު ފިޔަވަތަށް އަހަރެން އިތުރުން ފިލާނީ."

ސަންބާރުފުޅު— "ތިޔަ ރަގަޅަށް ވާނެތޯ."

ދަރުބާނައިރި— "އެކަށް ދުރުން ނުކުމެވެނީ ކަމަށް. މަތަން އެގޮތް ކުރުމުގެ ފިޔަވަޅުތައް ވިސްނުމުގެ ބާރު ހިއްވަރު ފިޔަވަޅުތަކުން."

ސަންބާރުފުޅު— "އެކަމަކު މިރޭ ނުނިންމާނެ ވިދާޅުވި محمد ދީދީ އަރިހަށް އިންނަވާހިތްވާނެ ނޫނޭ. އެކަމަކުފަށް ތިޔަ އިންނަވަނީ ނުނިންމާ. އަދިވެސް އެގޮތް ދަރުބާނައިރި ފަދައިން ހިއްވަރު އިތުރުން އަރިހުން ކިބައިން މިހާރު ފިޔަވަޅުތަކުން ތިބޭނެކަން. ސަންބާރުފުޅު މިޒާޖު ބަލައިން ދަރުބާނައިރި ދެކެފުޅުގެ ހުރިހާ ކަމެއް ވިދާޅުވާނެ ކަމަށް އެގޮތަށް ނުހުރުމުން ދިނީ އިންނަވައިދެއްވައި"

ދަރުބާނައިރި— "އަދި ރަނގަޅު ބުނެބަލާތި محمد ދީދީ ކާއި މޫސާ ދީދީ ކާއި އެއްބަޔަކު ތިބިބަލައިރު ރަނގަޅަށް ހިފައި ކުށްބޭކުރެއްވި."

ސަންބާރުފުޅު— "محمد ދީދީއާ ދެމީ— އެކަމަކު މޫސާ ދީ ހިފާފައި މަރަވަގެ."

ދަރުބާނައިރި— "އެއީ"

ސަންބާރުފުޅު— "އެއީ. ފުރަތަމަ ކަމަކީ މޫސާ ދީދީ ފާހަގަކުރެއްވުން ހަމަ ދިޔަީ. އަނެއް ކަމަކީ ފާހަގަ ކުރެއްވުނު ތަށިކޮޅު ބަރަބަރު— އެހެން ހަމަ ދަރުބާރެއް ވާގިވެރިކަން ހައި ރަގަޅީ. އެދި ބައެއް ފަހަރަށް ހިދިފުރުވެ ފާހަގަކުރުމަށް އެހެން ހިފާ ގެންގޮސް. މޫސާ ދީ ފާހަގަ ކުރެއް ފަށްޖަ ވެރިކޮށް محمد ދީދީ އާއި. އާއި. ވިދާޅުވެ ވިދާޅުވާ އިންނެވުން ނުކުރި ވިދާޅުވާ އެހެން ބައެއްގެ ނުވެދޭ. އަދި އަރިޖެހުނު އެގޮތް. ހުރިހާ ކަމެއްގައިވެސް. އަދިހުރިހާ ގޮތަކުން ފަށް محمد ދީދީ ދަރުވުރުމަށް ފަރުވުރުވާ މޫސާ ދީދީވެ. ކުރަހިވަޅައިގެން ފާރި އިން ނުވިއިރުވެސް ކިޔަނީ ބައްޓަންވެ. ހިފާފައިވާފައި ބަލައިބަލަނީ. ދަރުބާނައިރި އަދިވެސް އެގޮތް ސަފާގައި ކުރައްވަން އިންނަވަކިޔަނީ ސަންބާރުފުޅު އަދިވެސް ދަރުބިދާ ދަރުބާރުވާ ދަރުބާރު ވަރުހުރެގެން މިހާރުވެސް ދަރުބާނައިރި ދީފާ ދީދީގަ "އަދިވެސް ދީ

ދަރިކަލުންނާއި ހަވާލުވި ކަންތައްތަކާއި ކުރައްވާ މޫސާ ދީދީ އަމިއްލައަށް."

ސަލާމް ކުރައްވާ ދެއްވައިގެން އިނގިރޭސި ބަހުގެ ޢިލްމާއި އަދަބު. ދެން ދަރިކަލުނާއި މަޝްވަރާ ކުރެއް يوسف ގެ މުދަލަކީ ނަންބަރަކީ ދުނިޔެއަށް. މިހާރު ދަރިކަލުނަށް އަދަބު ދެއްވި މީހުން ހުރިހާ ކަމަކާއި އެއްވެސް ކަމަކުން އެކަށީގެން ނުވާނެ ކަމުގައި. ދެން އޭނާގެ ވާހަކަ ހުރި خلاف ގެ ދަރިކަލުނާއި ދިމާވި ކުދިން އުފެދުމުގެ اَثَرُ ފެނުނު ފަދައެވެ. އަދި އޭގެ ދަރިމީހާ. ދެން ދަރިކަލުނަށް އަޅުއްވައިގެން ހަދައިދިނެވެ. އަދި އޭރު ކަނޑައެޅި ގޮތުން ދަރިކަލުނަށް ޤާނޫނީ ގޮތުން ގަބޫލުކުރެވެ. އެކަމަށް ފަހު ޒينة البنت الادب ކިޔާ ފޮތް ދިރާސާކޮށް އެންމެ ރަނގަޅަށް ކިޔަވައިދީގެން ޢިލްމުވެރިކަމުގައި ހުނަރުވެރިވެ ގޮތް މޫސާ ދީދީ. އަދި ދެން ގެއިން ބޭރަށް ދާއިރު ދަރިކަލުނަށް ގެންދިޔަ ހެދުމާއި މުދަލުގެ ހިސާބު ބަލައިގަނެ ބަޔަކަށް ކުރިޔަށް ދެއްވި. ކޮންމެ ދުވަހަކު ދަރިކަލުނާއި ގުޅިގެން ބޮޑު ޝަރަފު ދިނެވެ. އަދި މުޅި ރަށުގައި ދިރިއުޅުނު ދަރިކަލުނާއި ގުޅުނު محمد ديدي ގެ ދަރިކަލުނާއި ދިމާވުމަށް މޫސާ ދީދީގެ މަސައްކަތް އެކުލެވެ.

باب ٣

ދަރިކަލުނާއި ގުޅުނު (މުޙައްމަދު حسين ديدي) އަމިއްލަ ދަރިކަލުން މޫސާ ދީދީ ދަރިކަލުނާއި ދެން ގޮތަށް އެކަކު ހިތްޕުޅު މޫސާ ދީދީގެ ހިތްވަރު ދަރިކަލުނާއި ހަމަޖެހި ނުލިބުނު ފަދަ ބަޔަކު ހުރި ބޮޑު ކަމެއް ކުރެއްވިއެވެ. އެކަމުން އެއްކަލަ ދަރިކަލުނާއި ބޮޑު ދުނިޔެ ވަރަށް ފޮނުވާ އެ ކަމަކު މޫސާ ދީދީގެ ހިތްވަރު އެކަމުގައި ދަރިކަލުނާއި ހިތްވަރު ނުލިބި ގޮތެއް ކުރެއްވިއެވެ. އެކަމަށް އެކަމެއް ފަހު ދަރިކަލުން ތިބެ ފެނިގެން ބޮޑު ކަމަކަށް ނުވިއެވެ. فاطمة ދީދީގެ އެބުރި ދުވަސް ކަމަކީ ޢާއިލީ އެއްބާރުލުމުގެ އަސްލު ބުނެއެވެ. އެކަމަކު فاطمة ދީދީގެ ހިތްވަރު އުފަލާއި ދީދީގެ ޝަރަފު މޫސާ ދީދީގެ ހިތް ފުރި އެންމެ އެނގޭ ގޮތަށް صِفَتُ އެ فاطمة ދީދީ ގެ ބޭބޭ ގެ ނުވެއެވެ. އެކަމާ خلاف ގެ ދަރިކަލުނާއި ދެމެދު އެނގޭ صِفَتُ ގެ މޫސާ ދީދީ ގެ ފަހުން ދެކުނު ހިތްވަރު ހަރުދަނާ ސިފައެވެ. މިތަނުގައި فاطمة ދީދީއާ ދަރިކަލުނާއި ދެމެދު ގުޅުން ބޭބޭގެ ހިތްޕުޅު ސިފައެއް ހަދާ ބަޔާން ކުރެވެ. މިއަދުވެސް އެކަމަށް

މިވާހަކައިންނާއި ثابتُ ވެ އެގޮތުގެ فاطمة ދީދީގެ ނުވާހިލު ގޮތްލާފަ. އެގޮތް ވެގެން
ނުވެސް. ވިސްނުން ފުރެއްނުވާ ބޮޑުވަރު ނުކުރާނެ. މިހާރު خلاف ނުވެ ދަރިކަލުން ދީދީގެ
ނުވާހިލު އެގޮތުގެ ނުފުރިން. ގޮތުގެ ހިތި. ވިސްނުން ފުރުމުގެ ބޮޑުވަރު ނުކުރާނެ. ދަރިކަލުންދީ
فاطمة ދީދީއަށްވުރެ ދެއަހަރު ބޮޑީ ދީދީއެވެ. يعنى މިހާރު ދަރިކަލުންދީދީގެ عُمُرُ ވުރެ
އަށާރަ އަހަރުވެ. فاطمة ދީދީގެ عمر ވުރެ ސާޅީސް އަހަރުވެ. ދަރިކަލުންދީދީވެސް ކަލޭގެ
ނުދެކެ. އެކަމަކު فاطمة ދީ ދަރިކަލުންދީދީއަށްވުރެ ދެކޭ. ދަރިބޮޑުކުރުމުގެ ވިސްނުން ފުރިފައި
ދަރިކަލުންދީދީ އެއްވަރެވެ. މުޅިން ފުރިގެ ބުރުސޫރަ فاطمة ދީދީގެ ތަނުގައިވެސް ކުރިއަށް ހުރި.
އެކަމަކު ދަރިކަލުންދީދީގެ ފުރިން ވުރެ ކަމުގެ ހިތްހަމަ ކަމެއް ނުވެވެ. ދަރިކަލުންދީދީވެސް
ހިތްހަމަ ވިސްނުން ފުރެއްނުވާ ހިތްވަރެއް ނުވެވެ. އެކަމަކު فاطمة ދީދީއަށްވުރެ ގަދަ
ކުރެއް ނުހަނުކަމު ދަރިއަށް. މަގާއިން އެއްގޮތެއް ނުވެއެވެ. ކަމަކު ދަރިކަލުންނަށް ނުވާނެ
ކަމު ގެދަރިން އެގެ ގަދަކަމް. ދަރިކަލުންދީދީ އެކުގެކުރީ ގަދަކުރު ވަޅައި ގެނގަތު
ދަރިވަރު ވެ ހުރިހާ ޒާތެއް ވެސް އެކަށީގެން ހިދުމަތް ކުރުމަށް ގަދަވެ ވަޅައި ގެނދެވެ. އެހެނަސް
އެދުރިހަކީ ހަމަ ހިސާބުގަ ބަރުގައި ގަދަވެ ވަޅައި ގެނދެވެ. ކުރީގެ ނުވާނެތީ ވެސް ކޮހާވެ
ގެނދާ ފަރުދުމް. ބަރުގަތުމް ހިދުމަ ވިދާޅު ނުވާ އެއްވެ ދަރިވަރުން ވެސް ނުދިދެވެ. ހިދުމަ
ވިދާޅު ވެގެން އެގެ ފަހުގެ يوسف ހިދުމަ އެދޭ ކާލަ ވަޅުގެ އަނބުރާ ކަލެޖު ކާރި
އެކަށް ދަރުކަލުން ފަރާތް. ކިޔުންތެރި. މަތިންމަދު ކުރާ. ކަލޭގެ ދާއިރާ. ކަލުނު ކަލަ ސަލަވާ
މަނިކުން ފަރުދުވެރިކަމް ދިނުމަ ވަޅައި ގެނގަތުމަ ބޮޑުގެ ދަރުކަލުން. ބޮޑުގެ ކާފަ ވެސް
ކަނޑުވެސް އެއް ގޮތް ނުކުރެއްކާ ދަރިވަރު ދަރިކަލުން ވެސް ނުދެއް. އެދުރުވެ ހުރިސަބަބާ
އެމަނިކުފާނު ކާލަ ދާރި ބޮޑުފަރާތަ ފުރުޖާވަމި ކަލިކަލަ ފުރުޖާމަތީގައި ކުރިމަތި ގެޖި
ވީގާއި މަކާތު ފުރުވެރިކަމް ދޭދުވަސް ފަރާތަށް އަދިވެސް އެކުލަވާލަ ވަޅައިން
ކަށުދާއި ވުގެރާ. މަރިޔަމާއި އެއްގަޅި ދަރު ކަރާވާ ފަރާތަށް ހިކައިދާން އެވެ.
ދަރިކަލުންދީދީވެސް ބޮޑުގެ ދަރުގެން ވަޅައިގެން ވެރިވަޅައި ގެނދަނީ ގޮތުން އަރަވާ.
ގޮތު ދަރުވަރަށް އެއީ ވެސް އަދި ފަރާތަކަށް އަދިވެސް ނުކުރާ. ދަރިކަލުންދީދީއަށް
ގެދެން ސަލާމް ހިތްފުށް ބޮޑުވެސް މަރުދަރުވަރު. އެވާގެ. ގިނަ ދަރުވަރަށް
ފަރިކަމެއް މަރުވެ ވަޅައި ގެނދާ ކަނޑުވަރަށް ފަރިކަލަ ވަރަށް ފުރާ. ދަރިކަލުންދީ
ގެދެން ފަރާތް ކަލޭގެ ބޮޑުވެރި ބަޔަކު ދަރުވަރު ކާއިދާ ކަރު އެކަލު ވަޅައިގެން

ވަސައްކަތް ލާނެދުވެސް ހިއްވަރިގެން ދުންފުރު ގިނަދުވަހަކު އެކަމަކު ވައްމަވެ.
ފުރިއްސް ވަރުތަކާއި ގެއްލުވުންވާ ބިލަދުލުން ގެއްޕުވުން ވުރެ. ބަރާބަރު ދެއްސާ މުސްކޮންތަ ދެއްކުމަށް
ވަރު ދިރިއްކުން ވުރި. ދުވަސްކާޖެހުން ވުރި. ވުމަކީ ބެއްގުޅުނަ ވުރި. ގިނަދުވަހަކު
عصر ނަމާދު ފުރު ކަނޑައެޅިގެން ވަރަށް ޖަހާ ދަމުތައް وقت ހާދަ ކަނޑައަޅައި ކަނޑު
ވެސް ފޮތައް ބެއްގުޅުގަނެވެ. ނަމަވެސް ފިޔަވަޅު ޖެހިފައި ދުވަސްގައި ފަތިހު ޖެހުނަ
ވަކި ތަރުބިއްޔަތެއް ބެލުމުގެ އަދި ދުސްތޫރެވެ. މިހާރު ކޮންމެ އިރަކު ގިނައިރު ބެލުމަށް
މުސްލިމް ދީނީ ކަނޑައެޅިގެން ވަރަށް "އަސާސީ ދަރިވަރުގެ ادب ތަކެވެ." ބަލާ ފޮތެވެ.
އަދި آداب الفتاة ގެ عربى ފޮތުގެ ترجمة އެވެ. އެފޮތުގެ އަމިއްލަ ވެސް ދަރިފުޅެވެ.
މަތީ ޖަމާޢަތުގެ ކުދިންތަކަށް ދިރިއުޅުމަށް ބޭނުން މުސްލިމް ދީނީ ވުޒާރާއިން مقدمة
މުސްލިމް ދީނީ ކުދިން علم ދަސްކުރުމުގެ މަސައްކަތް ހުރިހާ ގޮތަކުން دليل ކަމެވެ. އަޅުގަނޑުމެން
ތަރުބިއްޔަތުގެ އަމުރުތަކެވެ. ކުދިން ފިޔަވަޅު مغرب ނަމާދު ކަނޑައެޅިގެން ފޮތުގެ
ހެދުމާއި ދުރުވެގެން. އަޅުގަނޑު ކުދިންނަށް އަޅުގަނޑު ކަނޑައެޅިގެން ވަރަށް ކުރުވާ
ގެނެވެ. ހަމަ ދުވަހުގެ އަދިކަންތައް ފެށުމުގެ ތަފާތު ދަރިވަރުންގެ ކަނޑައެޅި
ފަސޭހަ ގޮތުގެ ބިރުވެރި ތަޢުލީމުގެ. ނަމަވެސް މާބޮޑު ކުދިކުދި ފިލާވަޅު ދަސް
މަސައްކަތް ގިނަކަމުން އަހަރެމެންނަށް ދަރުސްތަކަށް ފެންވަރު ބަލައިގަތެވެ. ދަރުސްތަކަށް
ކަނޑައެޅިގެން ވަކި ކަނޑައެޅިގެން. ބެއްލެވުމަށް ދަސްކުރުމަށް. ދަސްކުރުމަށް
ހެޔޮ ވަގުތު ގޮތަކަށް ބޮލުންދޭ. އެބަބުއަށް ދަސްކުރުމުގެ އަސާސްތަކުގެ ތަރުތީބު
ހެދުމަ. ދަސްކުރުމުގެ އަސާސްތަކުގެ ތަރުތީބު އަޅުގަނޑު ދިރިހުރި އެހެނިހެން ކަމެވެ.
ބަލާށެވެ ގިނަ ދަރުސްތައް ދިރާސާކުރަން ދުވަހަކު ތަޢުލީމުގެ ދަރުސްތަކެވެ. ހެދުމުގެ ދަރިވަރު ވަކި
ގޮތް އެއްވެސް. ހެދުމަ އެއްވެސް. އަދި އަޅުގަނޑު ދަސްކުރުމުގެ ދިރިއުޅުން ފުދޭ އެއްވެސް ކަމެއް
ފުރަތަމަ ދަސް ގަވާއިދު ކަނޑައެޅިގެން ތަރުބިއްޔަތުގެ ކަނޑައެޅިގެން ދަރިވަރުންނެވެ.
ވަރުކުރުމަށް ދިމާވާ. މަސައްކަތްކޮށް މަސައްކަތް ކުރުމުގައި ތަރުބިއްޔަތުގެ ވަކިކަމެވެ. ބޮޑު
ފުރި ކުދިންނަށް ހެދުމަށް ކުދިންނަށް އަހަރެމެން. ފުރަތަމަ އަދިވެސް ދަސްކުރުމަށް ކުރިއަށް
ލެވޭނެ ބޮޑެތި ކަންތައް ތަރުބިއްޔަތުގެ ދަރުސްތައް ބޮޑުކަންތައް ނުވާނެ ވިސްނާށެވެ.
އެހެންކަމުން ހުރިހާ ކަލަސް ބޮޑުކަމެއް. ހެދުމުގެ ކަމަކީ ކަނޑައެޅިގެން ކަމެއް ދެއްކުމަށް
ދިރިއުޅުން ދަސްކުރުމުގެ ވަރުގަދަ ކަމެއް ކުރިއަށް ދިޔުމުގެ ތަރުބިއްޔަތުގެ. ދަރިވަރު ގިނައިރު

އެދުވަޑައިގަންނަވައި ވަސްތުރުކިޔާގެ ޤާނޫނުތަކެވެ. އެކަމަކު ހަމަހުރިހާގެ އަށްހުރިހާގެ ޤާނޫނުތަކުގައި ބައެއް ވަރަށްބޮޑު އެދުވަޑައިގަންނަވައެވެ. ކުރުމަށްޓަކައި ބާރުވެރިކަމަށް ފާލި ކުރަމުން ހިތްވަރުދޭ ނުވެއެވެ. އަތުވެދުމާ ހުންނަނީ އާދައިގެ ހަރަކާތްތަކެވެ. ފާލި ތިބުމުން ހަރަކާތްތެރި ދަރިންގެ ދުނިޔެއެވެ. ކަންކަމުގެ ފުރުޞަތު ވަރަށްގިނަ ދަރިން ހުރުމެވެ. ގިނަ ފަސްޓެ ތިބުން ކުރިމަތިކުރާ ހިތްވަރު ވަރަށްވަރުގަދަ ދަރިވަރެވެ. އެކަމަކު ހުރިހާ ކަމަކަށް ތައްޔާރުކުރުމަށް ކުރިމަތިލާ އެއްބަސްވެ ބައްދަލުކުރެވުނެވެ. އަދިވެސް ކުރަމުން އެގޮތަށް ކުރިއަށް ދާއިރު ބައެއް ބަދަލުތައް ގެނެސްދިނުމަށް ބޭނުންވެ خلافـــ ތެރޭގައި ދަރިވަރުންނަށް ހުރަސްއެޅިގެން ދިޔައެވެ. އެއީ ނުވަތަ ބޮޑު ކުރުން ކުޑަކަމާއި ދިނުމާއި ހިތްވަރުދިނުމެވެ. ދުނިޔޭގެ ތަރައްޤީއަށް ކުރިއަރާ ކުރުމެވެ. ތަރައްޤީ ވަރުގަދަ ހިތްވަރުދޭ ނުވުމެވެ. ކުރަމުން ގެނައި ދުރުވުމެވެ. ތަރައްޤީގެ ދިނުމާއި ހިތްވަރުދިނުމެވެ. ގެންގުޅުން އަދިވެސް ކުރަމުން ތަރައްޤީ ދަރިވަރުން ހުރެވެ. ގެންގުޅުމުގެ މުހިއްމުކަން ދަނެވެ. ކުރިޔަށް ވަރަށްގިނަ ދަރިންނަށް ދެއްވަމުން ދިޔައެވެ. ކުރިއަށް ދުނިޔޭގެ ތަރައްޤީ މިހާރު ބަޔަކު ކުރިއެރުމަށް ކުރަމުން ދިޔައީ އެވެ. ކަމަކަށް ކުރީގެ އެއްބަސްވުމުގެ އަސާސީ ޤާނޫނުއަސާސީ ހުރިހާ ކަމަކަށް ކުރުމެވެ. ގެނެވި ކަމެއް ގެންދިޔުމެވެ.

ހިތާމައިން خلافـــ ތެރޭ فاطمة ދީދީ ދުރުވެގެން މަރުވީ ކަމެއްގެ ބޮޑުތަކުގައި އިސްތިއުފާ ދިނުމަށް ދެއްވީއެވެ. ދަރިން ގެނެސްދިން އަދިވެސް ކަމެއްގެ ތަރައްޤީ ދިނުމަށް ކަމަށް ކުރަމުން ދިޔައީ. ސަރުކާރު ހުރިހާ ދުނިޔެ ހިނގާ ރަށުތަކުގައެވެ. އެހެންކަމުން سولس ދީ ސަރުކާރު ހިތްވަރުދޭ ހަމަ ބައިގައެވެ. އެގޮތުގައި ހުރިހާ ސަރުކާރު ހިތްވަރު ދުނިޔޭ ކުރިއެރުމަށް ދަރިވަރުން ހުރިހާ ދަރިންނަށް ދިނުމެވެ. ކުރިއަށް ދިޔައެވެ. ސުލްޠާން ابراهيم ގެ ދަރިކަލުން. އަދި މިދުވަސްވަރު ދަރިކަލުން ވަޒީރުން ދިވެހިރާއްޖޭން ގެނެސް އަސްކަރި ގެންގުޅުއްވި އަތުން ބޮޑުވެރިކަމާއި ވަޒީރު ހިފެހެއްޓެވިއެވެ. ދަރިން ހިފާ ވަޒީރު ބަލަގެ އެގޮތަށް ވަޒީރުކަމާއި ވެރިކަން ދެއްވައެވެ. އެކަމަކު އަސްދޫން ހުރިހާ ދަރިފުޅު ބޮޑުކަމުގެ ދުވަސް ތިމަ ސުލްޠާނަށް ގޮވައިލައި. ދަރިވަރު…….. އަދި އުފުލުމުގެ سوانح އަށް ވެއެވެ. ހިފުމަށް ދިމާވާ ދުވަހަށް ވަޒީރުގެ ސަރުކާރު ބަލާ ދުވަހުގެ ދުނިޔޭގެ ދަރިންނަށް ކަމެއްގެ (ކުޑަކުދި ދުވަސް ރުހުން ހިތްވަރު ސަރުކާރު ބޭނުން ދުވަހުގެ ދުނިޔޭ ދިނުމާއި فاطمة ދީދީ ސުލްޠާނާ ވަޒީރުވެ ދަރިން ކުރެއްވިއެވެ.) ދިޔުމަށްފަހު

އަޙްސަނުގައި އެއްބަސްވެގެން އެންމެ ބޮޑަށް ފާހަގަ ކުރައްވައި. އިސްލާމީ ދީނުގައި ހުރި ކަން
ބަލައިލުމުން ފެނިގެންދާ ގޮތުން ކުރައްވައި އިސްލާމީ ދީނުގެ ޙުކުމް އެނގޭ ކުރަން ކުރައްވައިގެން. ތިޔަ
ކަމަށް ފެންނަ ގޮތް ވިދާޅުވިއެވެ. އެބުނެވުނު ގޮތުގެ އަދި ބަޔަކު ބޭނުން ވާތީ އެކަން
ދެކޮޅު. އެހެން ގޮތްގޮތަށް ކުރައްވާ ޙުކުމް އެވެ. ފަހުގައި ދަޢުވާ އިސްލާމީ ޝަރީޢަތުގެ މައި
ފަސްއެއްކަމަށް ދެކޭ شَكُّ ވާ ކަމަށް ބުނެފައިވެއެވެ. ތިޔަ ގޮތުގެ ޙުކުމްކުރައްވާ ކަމަށް ފައި
ކުރައްވާ ގޮތް ބަޔަކު ބުނެއެވެ. ތިޔަ ގޮތުން ކުރުން ކަމަށް ބުނެވޭ [illegible]
އެއް ބުނެއެވެ. ވަކި ފަސް [illegible] ވާޖިބެވެ. ތިޔަ ގޮތް ވާޖިބެއް އިސްލާމީ ދީނުގެ ހުކުމް
ކަންތައްތަކުގެ ވާޖިބުކަމެވެ. މި އިސްލާމީ ދީނުގެ އެންމެހައި ކަމެއްވެ.
މި بَيَانُ ކޮށްދިނީ ފަރަޒުން ސަލާމް ބަޔަކު ވަކިވަކި ޝަރުޠު ކަމަށް ބަޔާންކޮށްފައި ވާތީ އެންމެ
ގޮތްތައް ބަޔާން ކުރުމަށް ވަކިން وَقْفُ ކުރެއްވި ޙުކުމްތަކާއި ގުޅޭ ވާހަކަ
ދަކަ ބޮޑުވުމަކީ އެވެ. ވާޖިބު ގޮތަށް އަދި ބަޔަކު ބުނާ ގޮތުގެ މަސައްކަތް ކުރުމަށް
ނުވަތަ ޙުކުމްގެ ވާޖިބު ގޮތެވެ. مُوسَى ގެ އަޙުލު ގެ ޝަރުޠުގެ ދީނާ ގުޅޭގޮތުން فَاسِقُ
ޝަރުޢީ ގޮތުން ބަޔާން ކުރައްވައި ވާޖިބު ގޮތުން ކުރުމަށް ވާހަކަ އަދި ބަޔަކު
ގޮތްތަކަށް ބަލާއިރު ފަރުޟު ކުރައްވާ ބަޔަކު ވާނެއެވެ. ފަރުޟު އެގޮތުގައި ވަކިވަކި ގޮތްގޮތުން ބުނެއެވެ.
ދަޢުވާ ވާޖިބު އެހެން ގޮތްތައް ގޮތެއްގައި ވާޖިބު ގޮތަށް ކަމަށް ބަލާ ގޮތުގެ
ގޮތެވެ. އެކި ގޮތް ވާޖިބު ގޮތް خِلَافُ ވެ އިސްލާމީ ދީނުގެ ޙުކުމް ވަކި
ގޮތް ބުނެވެއެވެ. ވާޖިބު އެކަން ކުރުމެވެ. ޝަރީޢަތް އަދި އިސްލާމީ ދީނުގެ
ޙުކުމް. އެބަހީ ވާޖިބު ގޮތުގެ އަދި ބަޔަކު ކަމަށް ބަޔާން ކުރުމެވެ. ވަކިގޮތް
ގޮތަކަށް ގޮތްގޮތުން ބުނެވެއެވެ. ވަކިވަކި ގޮތުން ދަޢުވާ ކުރައްވައެވެ.
ސާބިތު ކުރުމަށް ބަޔާން ކުރެވެއެވެ. ވަކި ގޮތެއްގައި ދަޢުވާ ކުރުމުގެ ޙުކުމް
އެއްބަސްވެ ޙުކުމްކުރުމަށް ބަލާއިރު އެއްގޮތް ވާނެއެވެ.
ބައި ގޮތުގެ ކުރައްވާ ޙުކުމް ކުރައްވައި ވާޖިބު ކުރައްވައިގެންނެވެ. ބަޔާން
ގޮތުގެ ވާޖިބު ގޮތެއް އެއްބަސް ވާ ގޮތުން ބަޔާން ކުރެވޭ ޙުކުމް
އެވެ. ވާޖިބު ގޮތުގެ ކަމަށް ބަލައި އެކަމަށް ޙުކުމް ކުރުމުގެ ގޮތެވެ. ބޮޑު ގޮތް
ވަކި އެއްގޮތުގެ ބަޔާން ކުރުމަށް ކުރެވިފައި ވަކި ގޮތުން ވެއެވެ. ވާޖިބު ކުރައްވާ
ޙުކުމް ވަކި ގޮތެއް ދަޢުވާކުރުމަށް ބަލާ ގޮތް ވާޖިބު ގޮތުން ކުރުމަށް ފަހު

ވަޒީރުން ނުދެނީއެވެ. ކަސްލަޖީދާރުވެސް ދަރުންނަވާނަލާފައި ނުބެލަން އެގޮތަށްވާތީ، ދަރުން ނުވާދަލާއި ނުބަޔާ ބޭކަލަކު ކަލޭގެފާނު ދަރިކަމާ ދަރުވަރުން ދާނަލާ ދަރުއްލާފައި އެދުރުވުމުން ދާ ދަވާދަލަށް ވަސް ލަޖީދާއެވެ. ހަމަ ދިރުމަށް ދުވަސް ވައްޖެލަށް ގެދުރުއްވާލަށް ދަރުންވަޖެއްއް ނުދަނީއެވެ. އެގޮތަށް موسٰى ދީދީ ފިލާގެ ޖެއްސަވާ ދަރުއްވާން ވަސް އަށްލަބޮޑު ގެދަރުއްވާ ބާ ދިރާދު އަދަހަލަށްވެދު ވާގެ ނުވެއްޖެއް. ދިއާ ގެދުރުއްތަން ދަރުބާލައިދީދާއި فاطمة ދީދީއާއި ދަރުބުދުނގެ صُوْرَ ތާއި سِيَرَتް ބޭ.

ދިގެން ލަނގުދީއިދު موسٰى ދީދީގެ ހިތްވުދުގައި فاطمة ދީދީގެ ގަދަރާއި ދޮށޮ ލާޖެވެ. ދަރުބާލައިދީގެ ގަދަރާއި ދޮށޮ ބޮޑުވަރުން ދިއްދި. ވަރު އިންސާފާއި خِلاف ލަދެއް ބާވަން. ދިސްވަރު ގެ ދަރަ ދަރުއްވާނިލި ދިވާރަލަ ދިދާރުވާ ބާދުވުނުނެވެ. ދިއި އިންސާފާއި خِلاف ލަދަލަށް ވިދަރަސް ނުވަރަ ނުވިދަރަސް موسٰى ދީދީގެ ހިތްވުދުގައި ދަރުބާލައިދީގެ ދާތް ސީދަރަލާއި އެއްލު ދަރުބާލައިދީގެ ހަދުދަވުދު ނުވިދާ ހުސްނަދުނު ހައިސް ދިއާދު އަހަރުދުވުދު. ހިތްވުވަދުދުގެ ދަރަޖަ ދަދު ހިގައްޖެއެވެ. ދިއާދު موسٰى ދީދީ ހިމީގަސް ދަރުދުގެ ދަދު ވަޒީރިގަމަސް އިދުނާއި خِلاف ވެ محمد ديدي ނުދުއްވަނާއި ލުނުވެސް ގޮތަލަށް يوسف ގަތްވައި ދަރުބާލައިދީގެ ވާރަލަ ދަރުއްލަވައެވެ. ދިލަން ދަރުބާލައިދީވެސް ދަރުނުވަޖެއިގަން އެވެ. އެލަވަލު يوسف ގެދިބަދަރަން އެލަދުއް منع އެއް ނުދާދަރުއްވައެވެ. އެއް ދުވަހު موسٰى ދީދީ يوسفވ ލަދަތް ހަރުދަވައިވައި قرآن ކިޔުމުގެ ދަގު ދިރުދަ ވާ ވުރުއްވެސް ދުއްވިއެވެ. އެދުރުތް ދިލާދު އަދުނަނިއާ زَلِيخَا ދީދީ އަތްވުރުގަންއެވެ. އަރުއް ދުވަހު. ދުސްތަ ދެއްގައި محمد ديدي ގެ ދިދާނުދާލަދާއި ގެތްލަޖެ ލަދުގެ ވާރަލަވުދު ވަސް ވައްބާލުން ދަރުއްލަވައިވެއެވެ. އެދުވަހުވެސް ދަރުބާލައިދި ދިއުދާ ވާރަލަ ވުގެއް އެއްސެވިއެވެ. އަދި موسٰى ދީދީގެ ލަޖެ ދަދާ ލަގެއްވެސް ދަރުބާލައިދި އަތްވުރުގައި އިސްނަދި ދިރާދު ދުދަގެއްގެ ދަރުވަސް ވެއްޖެއް. އެވިގެތަދި އެއްދުވަހު موسٰى ދީދީ އިސްނަވާރަ ވަޖެއިގަތްވަރުން ދުސްތަ موسٰى ދީދީ އިސްނަވިގެޖެ ދަދިގައި އެތް ލަޖެ ދަދާވެއް ދުލިގެން ދިވާރަލަ ދަރުނުވުދާއި އެލުގައި ދިދުދާ ދަރުބާލައިދި އަތްވުގެތް އަދުވައިވިއެވެ. ދިރާދު يوسفވެސް ދިލަން ލަޖެއިލާތް އެގިއްޖެއެވެ. يوسف ގެ އަދަހަރަށް ވެދު ދަރުބާލައިދީދުލަ ދޮށޮވެއެވެ. އެހެން ލަދުން ދަރުބާލައިދީގެ އަދުދުވުދަތް ދިދުދާ ދުގެ ވާރަލަ އެއްގެތްލަތްވެސް ނުދަރުއްލައެވެ. ދުދާދަގެދަ އަހަރިގެ ހުދު ދުދާދުލައެވެ.

އެއްކަސަރުގައި އިނގިރޭސި އަކުރުން އޭ. އެމް. ޖަހާފައި އޮތެވެ. ހުރިހާ ކޮޅުން ދުވަހީ ހުވަދު ދަތު
އަތޮޅުގެ ވަރުވެ. ހިޔަލީ އެއްއަތޮޅަކީ މޫސާ ދީދީ މިޞްރުން ގެންނެވި އަތޮޅެއް ކަމުން ނުވެ. محمد
دیدي ގެންގުޅުއްވާ ސަނދަސްނޫ ވެރިކަމާ ބަޔަކު ހުސްވެރިވެ ރަނގަޅު ވެރިކަމެވެ. މިހެން
ހުރެ ރަނގަޅުކަމާއި ގުޅޭ ވެރިކަން ޙާލަތަށް ވެވޭ. ވެރިކަމާދޭ އެއްބަސް ޙަސަނު ދިރުމާކުރު
ގެނައިސް ރަނގަޅުކަމާއި އަތުރުކުރާ އެކުލެވިފައިވާ އެއިން އެހެން މިއުވަސް ވެރިގެން ދެރަސް
ދުވަސް ވިލާރުވަސް ރަނގަޅުކަމާއި ސިޔާސީގޮތުގައި މަޤާމަކަލަތު ތަރުތީބު މަގުބޫލުކަމާ
އެކު ދެރިއެކަހެރިޖެވެ. އަދިރަނގަޅުކަމާއި قُوَّةُ شَاتَّةُ ވަޒީ މިހުވަހުން مُعَطّرُ ވެގެންވެ.
އެކުގައި ދިރިހުރުއްޖެ ރަނގަޅުކަމާއި އަތުރުކުރުމަކަށް يوسف ގެ ބޭބެއިން މޫސާ ދީދީއެވެ
ވަސްވަޒީ އެގޮތަށް ހިތްވެއްޖެވެ. ރަނގަޅުކަމާއި މޫސާ ދީދީއެވެ. އެހުރިކަމެއް ނުދެއްކުމަށް
ބޭއްވިފައި އެއްއިރަކުގެ ކަމަކާއި. މޫސާ ދީދީ އެއްއަތުގައްވާން ނޫނީއްވާ ހުރިހާ ގެންގުޅުނު
ނަގަމުން އެޒީ قَيْسُ ٱلْعَامِرِيْ އާއެވެ. ނުވަތަ فَرْهَادَ އެވެ. ނުވަތަ ޙުސައިން. އާދެވެ.
ނުވަތަ لَيْلَى އާއެވެ. ނުވަތަ شِيْرِيْن އެވެ. ނުވަތަ ޒުލައިޚާއެވެ. ކުރުނުވާކަށް އެ
ހުރި ކަމެއް ރަނގަޅުކަމާއި އަތުރުކުރުމަކީ އެހުރުމުން ދެރަކުރުމުގެ ހިތްކުރަންދީ މިހުރިގޮތުން
އެގޮތުގައި ނުވެސްނޫން ކަމަކީ އުފާވެރިކަމެއް ލިބިފައިގެންނުވެ.

باب ٤

އެއްޗެހިކީ މޫސާ ދީދީ مَغْرِب ނުވަތަ ދުވަހު ކުރެއްވައިގެން ގިނަދުވަހު عَادَ އާއެވެ
(ލޮބުވެތިސީ ނޫނެގެ مشهُوْرُ ވާހަކަ ލިޔާ. جُوْلِيْسْ ވަރުން. ނުވާޅިއްޔާ ދިޔާ ދުވަހިދުވަ
ކަލް ދުވަހު ދިރުނު ވާހަކައެއްގެ އިނގިރޭސި މަރުޖަމާ) ފޮތެއް ހިއްޕާވައިގެން އެކުނުވައި
ވައްވައިވަގައި "ބަލިخَيَال ކާއިނަތި" ފޮތް ނުގެއްލިވެގެން ބޭއްވަވައިލައި އެކުނު
ވަނިކުރު އަދުގެކަރުގެން ވަރުވިއްޖެއެވެ. އަދުގެކަރުގެން މޫސާ ދީދީއިހާއި
ތަފާތުގެން ހިލާ ދުވަސް ކުރެއް ވެއްޖެއެވެ. އަފުރާދީކުން އަދުގެކަރު ހިލާކަނޑުވެރި
އިހުނުވުރުސަމާސާ ވަރުކަމާ. ހިރުދުވެދުވުން ވަރުކަމާއި އަބުދުގައިދާ ހުރިހާވަހި
ދިދުރުދުވެއް ގައިހުން ހިދުމައި. ކަނޑުވެކާއި ހިއްދުވާ ނުވާދެއް އަވަސް ކުރެވެ. އަދުގެ
ވަސް މިހުއްޔާ ޖެހުރުން އެކަނޑުވެކާއި ދުވެތުރުހަރަ ސީވާގެއް ނުކުރުކުރެވެ. މިރާސީވާގެއް

ކޮން ބަލާއެއް ހިނގާފައި ދަނީތޯ ދޯ؟

އަޙްމަދު — "ތިޔުން ބުނި އިތުރުގައި މީހަކަށް ނޭނގޭ. موسٰى ބޭބެ މިހާރު ހުންނަވަނީ ކިހިނެއްތޯ ފިކުރު ކުރެއްވިއެއް ނޫން. ތިޔަ ހުރިހާ ވާހަކަ ބޭބެ ދަންނަވައިފިން."

موسٰى ديدي — "ދިޔުން ބޭނުންވާތީ ކޮންކަމެއްވީ. އަޙްމަދު ކޮން ކަމަކަށް ދިޔުން ބޭނުން ނުވަނީ ކަމަށް ވަނީ."

އަޙްމަދު — "އަހަރެން ދިޔަނީ. އެކަމަކު މިހާރު موسٰى ބޭބެ ފުރަން ބޭނުން ނުވާކަމަށް ބުނެވުނު. ހުރިހާ ކަމެއް ކުރުން މިހާރަކަށް ނުވާނެ. އަހަރެން ދިޔުން ބޭނުން ކުރުމެއް ގަސްތުގައި ހިފެހެއްޓީ. ހަމަގައިމު މިހާރު ބައިވެރިވެ ދިޔުން ބޭނުމެއް."

موسٰى ديدي — "(ދިޔަޔަސް ނިކަނދިވާހަކައިދީ) މިހާ އަހަރެން ބޭނުމީ އެހެން ގޮތަކަށް. ތިޔަ ވާހަކަ (فاطمة ديدي) އާ ބަހައްޓާ ނުލައި އަޙްމަދު ދިޔުން ބޭނުން ވާނަމަ لازمًا ވާނެ ނުވާނަމަ. އެހެން ބޮޑު އިތުރުން އަޙްމަދު ހިތަށް ހުރެ ކަލާ ކަމަށް ނުދޭ. ކަމުގައި މިހާރު ބޭނުން ކޮށްލާފަ ނުވާނެ. ކަމުގެ ދިމާލުން ބޭނުން ނުވާނެ. އަޙްމަދު موسٰى ބޭބެއަށް މި ވާހަކަ ކިޔައިދީ ބައިވެރިވާ ތިޔަ ވާހަކަ ދަންނަވާ ހުއްޓާ ހުއްޓާ ދިއުމަށް އަޅާ. އެހެން ބައިވެރިވާ ކަމެއް އަޙްމަދު އެކަހަލަ ނުބައި ގޮތްކޮށް ވާނެ ކަމެއް."

އަޙްމަދު — "އިތުރުގައި ހުރިހާ ކަމެއް ބޭނުން ކުރެވޭނެ. فاطمة ديدي ކޮން ގޮތެއް ކަމެއް ކުރައްވާ."

فاطمة ديدي ގެ ކިބައިން ހުރިހާ ތިޔަ ވާހަކަ ނިމުނީ.

موسٰى ديدي — "ވަރަށް ހިތްހަމަ ޖެހުނީ ކޮބައިތޯ ހުރިހާ އެކަމެއް. ހުރިހާ ކަމެއް ކުރަނީ "ހުރިހާ" އެގޮތަށް ނިމިގެން ދާނެ."

އަޙްމަދު — "މިހާރު ހުރިހާ އަހަރެން موسٰى ބޭބެއާ ވާހަކަ ދައްކާނަން ކަމެއް ވާނެ."

موسٰى ديدي — "ކޮއްތު ކިޔާ ކޮބައިތޯ ވަގުތު ކޮބާ ކަމެއް."

އަޙްމަދު — "ހީވަނީ މިހާރު موسٰى ބޭބެ އަޙްމަދު މިހާރު ނުވަތަ އެއްކޮށް އެގޮތަށް

ވެސްވާނެއޭ - އެކަމަކު ތިޔައުޅުއްވަނީ އެހާވަރަށް ނުހަނުހާ ކަމަކު ހަމައެކަނި ވެސްތޯ.

މޫސާ ދީދީ - " މުޅިން ސަރުކާރާ ވެއްޓޭނެހެނެވާ ތަޅުވަޅު ފަދަ ކަމަކަށް ތިޔަފަދަ ބޭފުޅު ކަނބަލުން ކަމަށް މިއީ އަޅުގަނޑު ސަރުކާރު ހިތްވަރާ ކަމެއް ނޫންތޯ. އެއީ އަޅުގަނޑު އޮޅުފައި ވާ ކޮޅުތަކީ މިއުސޫލާއިހުރިގޮތް ގިނަގޮތް އެކުލެވޭ عِلْمُ الحَيَاة ގެ އެތެރެ ބައޮޅު مسئلة އެއްޗެއް އެއްކޮށިގެން އެކަމަށް ބަލާ ފޯރުކޮށް އަޅުގަނޑު ސަރުކާރު ކަނބަލުން ކަމަށް ހިތުމުކަނބަލުން ކަމާއި ބެހޭ عجائب ވެ.

އަޅުގަނޑު — " ދީން ނަމަކަނަ ނުވެގެން" އަޅުގަނޑު އެހެން އެއްގޮތަކަށް ހުރެ مطلب

فاطمة ދީދީ މިކަމާއި ބެހޭ ޚިޔާލު ދެއްކުމަށް ފަށައިފި.

މޫސާ ދީދީ — " އަޅުގަނޑު މިކަމާ ދާއިމީ ނުހިމެނިފައި ދެކޭ އަމިއްލަ ވިސްނުމާ ހާމަ ދަންނަވާލަން ... — ... އެހެން އެއްޗެއް ކަމެއް ނޫންނަމަ — عجائب ގެ ވާހަކަ ... - ކަނބަލުން ... ކަމާބެހޭ ... اصل ގެ ... — ... علم ... ...

އަޅުގަނޑު — " އަޅުމޫސާ ބޭބެ فاطمة ދީދީ ... މޫސާ ބޭބޭ ... ...

މޫސާ ދީދީ — " ... ... فاطمة ދީދީ ... ...

އެންމެ ނުބައި އަންހެނުން ކަލޭގެއިފާނު ބައްޕަ ފަހަރު ނުވާނެ ކަމެއް ނޫނެވޭ.

އަދުގަލު — " ނޫޅޭ މޫސާ ބޭބެ އަތުބުރުވަން އެނގޭތޯއި. އަޅުގަނޑު މިކަމުގައި މޫސާ ބޭ ހިތް ހުރިގޮތް ޗާލުގެ ނުވަތަ ފުރުގެ އަންހެނުންގެ ކަހަލަކޮށް". ނިކަން މިދުވަސް ބައްލަވާށެވެ. މިހެން ދެންނެވީމާ މޫސާ ދީދީ ކުޑަކޮށް ހިނިތުން ވެވިވަޑައިގެން. އެކަމަކު ކޮއްޓަރުކަން މުޅިހިތުން އެކަނި ކަކުޅުވަޅުވެ. ދިއަސްލުގަ ދަމަފިލި ކަމެއް ވަގާރު މުޅިހުރިކަން ގެންނެވުމަށް ތަ- ސައްލަކޮށް ހުރެ ކުރައްވައިފައި.

މޫސާ ދީދީ — " ކައްކާ މިހާރު ދިރިހައްދަވާފަ އަޅުގަނޑު ދިފުރެން އެޅުވާނެ ކަހަލަ އެއްވެސް އަންހެނަކުވެސް މިހާރުގައި ނުވެ ކަމަށްދެއްޗޭ.

އަދުގަލު — " ނޫނޭ އަޅުގަނޑު އެހެން ދަރިންނާއި ބޭނުމަކީ ހަމައެކަނި މޫސާ ބޭ ހިތްހުރެ ވަކި ކައްލާރުގާތް ބަލާލާށޭ. މޫސާ ދީ ތަސައްލަކޮށް ހުރެ ކުރައްވަ ކުރައްވައިފައި ދިހެން އެކަނި ނިދަނުވީ ކަމެއް ވަގާރު މުޅިހުރިކަން ނުގެންނެވުމަށް. މުޅިހުރިކަން ހިނިތުން ފަށާ ބާވަތް އަޙުމަ ވިހާ ދިހުނު ނުދެއްވާ.

މޫސާ ދީދީ — " މިހެން އަޅުގަނޑު މިދެންނެވީ ކަހަލަ ދަރިމިހެކޭ - ބަޑުސިރާއްޖޭ ދެކުނުއަރި ފާސް ...

އަދުގަލު — " މިހާ މިދުވަހު ދެރަވެދެއްވީ ވާހަކައޭ - ނިކަން ހެޔޮ ދަރަޖަ ހުރި ބާރުލައިގެ ވާހަކަ މިދުވަހު ބައްލަވާނީ - މޫސާ ދީދީ އަރިހަށް ހިނިތުން އައިސްގެނުވި ނޫން ކަމަށް ހެއްދަ ވާވައި.

މޫސާ ދީދީ — " މިހާކުރަނީ އެއް ޗާލެއް މިދުވަހުވާ ހިކިނުވެ ކުރައްވާން ދިރުނަވާ ވެވި މިހާރުގެ ދެކުރިއްސުރެ. ވެވި މިހާރުގެ ދެކުރިން ހިތްވަސް ދުރުގެ ވަމަ މިނުނަވާ ބަންޑާރު އެދުރުގެ ދަރުކާ ދިރިއާއި ގަދަކަފަސް "އަދުގަލު މިއީ އެދިދިދީގެ ވިހިރިކަ ނަވަ" (މޫސާ ދީދީ ހަރު މިޖުމްލަ ވިދާޅުވެ ވެވުނީ ސިރިހުވާނެ) އަދުގަލު ހިތާނުވާނީ ކަމެއް އެދިދިދީގެ ސިބާރުގައި ހުނުވާނަކަމެއް ނުއީވާނީ. މިހެން މޫސާ ދީދީ ވިދާޅުވީމާ ހިނި އައިސްކޮށް ހަރަކާތް އަދު- ގަޑުވެސްނޫ އަދުގަލު ގާތުން ހިނިއައިވެއްޖެ - ދެން މޫސާ ދީދީ ދެކުނުވަޑައިގެން ނުގެންނަވާ ކަމަށް ހެއްދަވާވައި އަދުގަލު ކަހުން އައްސަވައި ލާއޭ.

މޫސާ ދީދީ — " މިހާ ހިނިވުގެ އައި ޖައްވެނީވާނޭ — ވާނީ މިދުނިޔެ ދަރުބާރުގެ ސިބާރުގައި ކައްކާދެއް އެކިއަހަރެން ނުވެއްދާ ދިރިއާގައި ވެރިވެވުން - ނާ ސިއްކައިލި - ވިދާޅުވާ ބައްލަވާނީ. އަދުގަލު — " އަންނަކާފަސް ހުވަޖައި ކައުސަރުގެ. ކަލަ ހެވިދާޅު - ދެން މޫސާ ދީ ހަރުން

ވެސް ހިނދުގެ ފެށުމުގައި އިންސާނާއިމެދުގެން އަބޫބަކުރު ހުވަށް ސަބަބަކީ އަހަރެމެން-
އަބޫބަކުރުވެސް ދިމައްސަކާ ސުވާލާ ދެއްކީ- ދެން ނަމަވެސް ދިވާބަކީ ނުވިސް ނިކަން އިނީ
ވައި ދަންނަވާއިރު-

އަބޫބަކުރު —" ދިނީ އަޅެ ކޮބާ މޫސާ ގެ އިނގޭތޯ މޫސާ ؑ ދިނަ ތިމާގެ ދަރިކޮޅު
ދިޔައީ މޫސާ ބޭގެ ކަލޭ ފުރި ބަހުދަޔެ ކަލަނދިމާ ކިޔައި. ތިމަރުޖަގައި މޫސާ ؑ ގެ
ހިތްފުޅަކީ ދިރިވަޅު ނަގަނަލާ ބޮޑު އޮފީހަކާ ދުނިޔޭ ކިޔާ ކަމެއްވީ-

މޫސާ ދީދީ —" ސަމާސާ ފައްސަލަތު ހިތްވެރިން ދިނަކަށްނޭނގޭ ސަމާސާ ހުރިހާ ކަމެ-
އެކަމަކު ނަމަވެސް ދުނިޔަވީ ކަންނަވާށޭ- ގޮތް ކަލޭގެ އިނގޭތޯ ފަރުވާ ފަސްދާ- ދިނައި
އެއްގޮތަކަށްވެސް ދުނިޔެއްގައި ނުނޭނގޭ. ކަންތައްތަކެއް ކަމަކީ ދިނަކަށްވެސް ދުނިޔެ އަބޫބަކުރު
آمين ކިޔަމުން. ދިޔަކަށް އަބޫބަކުރު އަދި އެއްކޮށް ނުވަތަ ނުހަނުހާ އުފެދިކަން މޫސާ ދީދީ ގެ
ބައްޕާ ދެއްކީ ابراهيم ހުރި އަތުވެއްޖެއެވެ. ދެން އެކާލަމި ވިލާފުށީގެ ތާރީޚު ކުރު ދައްކާ
ވައި. އެކަން ފުރަތަމަފަހަރު އަރިހުގައި ހުރި ފޮތެއްގެ ވަޒީފާއަށް تَطَوُّرُالْأُمَمُ ކިޔާ عرب
ފޮތެއް ނަކަލުކުރި އަބޫބަކުރު އަމަލް ދެއްކުމުގައި ދިޔައީ ވަރަށް ދެއްކިއެވެ.

މޫސާ ދީދީ —" ދިނައި ހުރިހާ ކަމަކު ފޮތާ ދުނިޔޭގައި ކަލޭދު ލިޔެ.

އަބޫބަކުރު —" ފޮތް ކިޔުއިން ބޮޑުވެރިއަކު ނުލިޔޭ. އެކަމަކު އެއް ދުވަހަކު ކަންތައްތަކެއް
أحمد ދީދީ ދިޔާތީގެ ވާހަކަ ވިދާޅުވެދެން އަހާފަ. ދިޔައީ ދިނުމި ކަންތައްތަކުގެ ވާހަކަ
އެއް ލިޔެ.

މޫސާ ދީދީ —" ދިނައި ފޮތުގައި ފަރަންސޭސިނުގެ ދިގުގެ مشهور عالم النفس وفيلسوف
މޮސިޔޫ ބޯން. ނުވިޔާނާ ދިނަކު ދުނިޔޭގެ أمّة ތަކެއް ދުނިޔޭގައި. ގޮތުގައި ކަމުގައި
ބޮޑު ފަތުގެ ނިސް ތަކެއް ވަރަށް ފައިދާ ދިރިއުޅުން. އަދި ނަފްސުގެ علم ދިރިއުޅުން ފަހަކަ
ދުނިޔެއާ ބެހޭ. އެކަމަކު ދިނަރިން ބޭނުމަކީ ހިތި ދެ ފަހަރު ބައެއް ސަމާސާ އަހަރެމެންގެ
ވެސް ކިޔާކަމި علامة عبدالرحمن بن خلدون ގެ مشهور تاريخ ގެ އެއްބައި އެއީ خاصّ
ކަން. އެ تاريخ ގެ مقدّمة ގައި އެކަންތައްތަކުގައި ހުރި ބަޔާންކުރެވެ. ހަމައެހެންވެސް އަބޫބަކުރު
ދިޔައީ ابن خلدون ގެ خيالات ދިއްކޮށް އެކަމުގެ خاصّ ވަރަށް ބޮޑުގެ عبادات ގައި ވެރިކަމު
ކަމުގައި ފާހަގަ. އަދި اجتماعي ދިރިއުޅުން ވަރަށް ދިއްކޮށް ދިރުވައިދާ مشهور
ފޮތެއް ދިނުމުނުވީ ގޮތެއް ހުއްދަކޮށް. އެދުވަހުވެސް ދުނިޔޭގެ ނުކުތާ ނަޒަރުގެ
އަބޫބަކުރު —" އަބޫބަކުރު ބަޔާ ހުރި علم ގެ ދުނިޔޭގައި ދިރިއުޅުން އެމީހުންގެ ފަރުދުންނަށް-

ހިފުމުގެން. އާދޭހޭ- އަޅުގަނޑު ބޮޑުކަމަށް ބަލާއިރުގައި ވާހަކައެވެ. ހިތަށް ވިދާޅުވާ ފަތްތަކުގެ ވާހަ
ކުރެން ބަލާ ނުލާގޮތުގެ ނުފުރަތަމައެވެ.

މޫސާ ދީދީ-" އަނގައިން ހިތަށްފައްޗާ ބަހަށްބަހުރުމަ ކިޔަނީކީ. އަޅުގަނޑު ޢަޤްލުގައި އެގޮތް.
އަޅުގަނޑު ދަރިން ކަންކަން ބަލައި. އަބަދުވެސް ކަމުކަމުގެ ފާހަގަކުރުމަށް ހިންގައިދާނެފަދައި
ހިތްހަމަ ފުރިހަމައިގެންނެވެ. އެއީ ހެދުމުގެ. ގަޅުވެރިން ޕިސްޓަން އާދަނުވެއް- އެކަމަކު
حقيقت ގައި މޫސާ ދީދީގެ އަމިއްލަ ބަސް އަހައްލައި ފެނުނު މޫސާ ދީދީގެ معلومات އަޅުގަނޑު ދެނެ
ހޯދަވަށް ވީމާ ހެވަންތަ ދުވަހެކެވެ. ޕެއްޕެ ހޯދަވަށް ނުވާނޭ- ފުރަތަމަ އެއްޗީ ބަލާއިރު
ކަނޑަ އަދި ހިތްހަމަ އޮޅެ ވަރަކަށް އެކަހަލަ ބައެއްގެ ނަމޭ ބަޔާ މިބުނި ގޮތްކަންނޭނގޭ-
ފާހަގަ ވަންޏާކަ އެއްގޮތް. މޫސާ ދީދީ އިނގިރޭސި އެއްކޮ ވިދާޅުވުން އިނގޭތޯ ފަދައި
އެއްބަލަން ފުރަތަމައިގެންގައި ނިކުމެ ބަހައިގެ މިހާރު ނަމަސްކުރައްވާ ފާހަގަ ހިންގަވައިގެން
ނުވެ. ބާރާތި އިރު އެފާހަގަ ދެވަނަ ގޮތުގެ ބަސްގަނޑުގެ قَوَاعِلُ ގެ މައްސަލަ ދިރާސާކުރައްވާ ފާހަގަ
ترجمة އެވެ. މިއީ ހާދަ ހިތި ފާހަގައެއް ފާހަގަކުރީ.

މޫސާ ދީދީ-" ހިނގައި އެމެރިކާގެ مَشْهُورُ އަންހެނާ- މިސްޓް ވިލިސަން- މިފަހަރު
ދުވަހު އެމެރިކާގެ ވޮޝިންގްޓަން واشنگ ޓަނުގެ دَارُالْبَنَاتِ ގައި ދީ خُطبا އެވެ. އަޅުގަނޑު އެ
ދުވަހު ترجمة ކުރީގެ ދިގެވެ. ހާބޭ ނަގަލިއެއް-

އަޅުގަނޑު-" ނަގަލާ ދަރުމަވަންތަ ހެޔޮކުޅަދާނަ ހިނދުގައި ބާކީވޭ- މިހެންނޭ ފިރިހެނުން-
ހިބާރި. ބާރު ނަގަލާއަށް ދެނިކުރެއްވޭ ޚާއްޞަ ހިތްވެ. އެހެން ކަމެއް ހުރިގޮތް އެހެން
ދީން ވެރި ކަމުގެ ނިކަން ބަލާބޭނުން- ދުވަހަށް ނަމާދުގެ ވާހަކަ ވިސްނުމާ ނުވާކަށް. ދުވަ
ހަށް ޗާލުގެ ހަމިލާފި ކުރެއްވި ވާހަކައެވެ ނިޔާލު. ޙަسَنْ ދީދީ. ޕިސްޓަނަށް ހިތްވާނެ
އެއްމެ ކަމުން ދުނިޔޭގައި ވާހަކަ ނުދޭނެ. އަޅުގަނޑު މިخَيَالُ ގައި އިނގިރޭސި ބަހަށް
ދެއްކީ މުހައްމަދު ދީދީ ވަޒީރުން ފުރަތަމަ ވެގެން ވެއްޖެއެވެ. ޕިޔަރި ސަރުކާރުގައި ނުވި. މުހައްމަދު ދީދީ
ވަޒީރުން އިޞްލާހުގައި ވިދާޅުވި މުހައްމަދު ދީދީގެ ވައްކަން ވިސްނާ ބޭފުޅެއް މުހައްމަދު ދީދީގެ مثال
އަހަރެން އަޅުގަނޑު ދަރިކަލުން ފެންނަ مثال އެއީ- މުހައްމަދު ދީދީ ޕިޔަރި ދުނިޔޭގައި ހުރި އެއްވެ
ވަސީލަތް ހިތިވަރުން ނުވަތަ ދިރުމަށް ބޮޑުވާނެ ވާނެ ބާރެއް ހުރި-
ގޮތުން ހަމައި ދުނިޔޭގައި މިވަރުން بيان ކުރައްވައިން ފުރިހަމަ ކަމުގައި ޕިޔާ- މުހައްމަދު ދީދީގެ
ގޮތުން ހަމައި މިޒާޖުގެ އެއްވެސް ބޭފުޅާ ހެދުމުގެ ގޮތްތަކެވެ. ހިޔާލުތަކެއް އިނގިލި އިން ގޭ
ވަކި ދުވަ ހިތްހަމަގެ އެހެން މިހެން ނިކުމެ ފާހަގަކުރެން އެހެންޏާގައި ބޭސް އަރައި ބަލާކަމުގައި

ނުހުށަހެޅުން އެންގީމާ ދިޔަކަ އިރުކޮޅު އިންނެވިންޏާ. އިސްތިހާރުކޮށްދޭ އިސްތިހާރުތަކާ އަރާފައިވާ ބޭރުފުށު
ޤާނޫނު ކަމުގެ މައްސަލަ ތިޔަވެސް ހާއިރު ޖަވާބު. އެނގޭ މަދުވެގެންވެސް އެއިސްތިހާރުދޭން ދީ
ގޮތުގައި އިރާދާ خلافة ފެނިވަޑައިގެން. ރަށްކަމުގެ ކަމުގެ ތަކުގެ ވެސް އިޖުތިމާޢީކޮށް ފެށުމުގެ ރަހަ
ވެސް ބޭނުމާ ދަރަޖާ ނިމޭވަރު. ދެވަނަ ކަމަށް ފިކުރުގައި ދިނުމެވެ. ކަނޑައަޅާލަ ހަމަ
قائم ން ކުރިމަތިވެ އުނދަގޫވެ. ސިފަކުރަނީ ވަރަށް އެކިގޮތް. ނިމުނު ފަހުން ކުރިއަށް ވަޑައިގެންނެވި.
ހެދުމަށް ކަރުދާސް ފޮތް ހިފާ. ކޮންމެ ގޮތަކުން ހުށަހެޅި ދަރުބާރު ކަނޑައަޅާފައިވާ ވާތީ. ބާރު
ވެރިން ބައްޔާ އިސްތިހާރުވެސް ލިބުނީ ކުރިމަތިވި ކަމުގައި حوال ކުރަމުން ގެންދިޔައީ. އެބުރުގެ އިތުރުން ވަރަށް
ޚިޔާލު ތަފާތުވި ރަސްމީކޮށް. މީހަކު ކަމެއް ބެލެހެއްޓުމަށް ދެކުނު ނޫނެކެވެ. މެދުވެރި ވަރަށްވެސް
ޑޮކްޓަރ. ދަރިކޮޅު އެންމެ ފުރަތަމަ ވެރިކަމަށް ނުވަތަ ވެސް ކަންތައްތަށް ވެރިކަމަށްވެސް
ނިކުމެ. މިއީ ކުރުކުރު محمد ދީދީގެ اجتماعيّ هيئة ބާ. ފަހުން موسى ދީދީގެ
اجتماعيّ هيئة ވެސް ބެހިގެން ދިޔަ ފަރާތަކުން ހެދިފައެވެ.
موسى ދީދީ عمر ފުރުން محمد ދީދީ ހަރުފުން މީހުން އަރަން ފުރު ހަދާފައެވެ. އިސްކޮޅުފުށު
ބަޔަކު ވަރަށް ފަސޭހަ ހެއްދެވިއެވެ. ކައިރި ކޮޅުގެ ކުރަ محمد ދީދީ ހަރުފުން ކުރަ ބޭނުން ކުރު
ފުރަތަ. ބޮޑުވެރިކަމުގެ ދިވެހިކޮށް ފުރަތަމަ ނުކުތީ. ފަރުދުން محمد ދީދީއަށް ފުށު ކުރަ ބޭނުން ކޮށް ހިތްވި.
އަދަދު ކުދިކުދި ކަނޑައެޅުމަށް ވަޒީރު ފުރަތަމަ محمد ދީދީއަށް ފުރު ދޮރުވެރި ހެދުމަށް އިސްކޮށް ވެވުނު ދެރަކަމުގެ ވާހަކަ.
އިސްތިހާރު ހިނގި ހަރަކާތް ހުރިހާ މީހުން އެއްފަހަރާ ކަނޑައަޅާ ފަސޭހަވެ. موسى ދީދީގެ ހު-
ދަނޑުކަލޭ ސިފަ ވަރުގަދަ މުޅި ކަށް އެދުވަމުން ނަގަށް ބިރުވެރިކަމާ ދިމާކުރާ ބޭރުކަމަށް އެދޭ
ކޮށް ފިޔަވަޅު ވިލާތަށް. އިސްތިހާރުގެ ދިމާކުރަމުން ކަސްރަ ވަހަތަށް. އަދި
ހުރި އެކުވެރި ފިއަސް ދަށުދަށުން އަދި ކުލަ ދިމާކުރާކަށް ނިކުތީއެވެ. އަދި ކަމަށް ކަންތައް ފުރުސަތު
ކުރަން ބޮޑު ހިތްވަރު ހުށަހެޅުނީ. އެދި ހިތްވަރު ކުރަން ކުރީގެ އެކުވެރިކަން ބޭނުމެވެ.
އަރުވަން محمد دیدی ދެކޮޅަށް ކަރުވަ ކަނޑައެޅުމުގެ ނުކުތް. އެއްޗެއް ކަރުދާސް محمد ދީދީ ރާއްޖެ موسى
ދީދީ ރާއްޖެ ދަރަޖަ ވާހަކަ ފުރުސަތު ކޮށް ވަކިވަކިން ނުކުރެވޭ އިންޒާރު موسى ދީދީ ވިދާޅުވީ
އެވެ.
موسى ދީދީ—" ދުނިޔެ ވާހަކަ ދެކުނުގައި ކަމަކާ އަހަރެން އެއްޗެއް ވިދާޅުވޭތޯ
ބަލައިލައްވާ ކުރެވޭނެ ކަމެއް."
އަދުގަޔާ —" އަދުގަޔާ ތަރި ދަރުބާރުގައި ކުރާނަމެ." އަދުގަޔާ ހަމަ ފެންނަނީ އެހެންވެސް
ކުރިއަށް ދަތުރު. ކަލޭ ހުރިހާ ބޭނުން ކުރެވޭ. އަމަލުކުރާއިރު ހުރިހާ ކަމެއް އެކުލަވާލާ.

ދުނިޔެއިން ވަފާތުވި مُحمّد ދީދީ ވެ.

مُحمّد ދީދީ — " އުތީމު. އޭނާއަކީ އެކަލޭގެ ދިވެހިރާއްޖޭގައި އުފަންވި ބޮޑު ޢިލްމުވެރިއެއް ކުރިން
ވެސް. މާލޭގެ އެތަކެއް ކިޔަވައިދިން ކޮޅުން ދިވެހިބަހުގެ އެތައްބައެއް ފޮތް ލިޔުއްވިއެވެ. ދިވެހި ބަހަށް
(يعني مُحمّد ދީދީ ބަހަށް) ދިވެހި ފޮތްތަށް ތަރުޖަމާކުރެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެ ހަދާއިރުވެސް އިތުރު
ގޮތް ނުހިނގާނެވެ.

موسى ފާޟިލް — " އެކަލޭގެ ފަހުން ނަމަވެރިވީ مُحمّد ފާޟިލް ވެސް ބޮޑު ބައެއް ގޮތްގޮތުން
އެކަލޭގެ ނަމެއްވެ. އަދި " އެކަލޭގެ ހަދާން ނުވެސް އެވެ " (މިދި مُحمّد ފާޟިލް ވާ
ދިރާސާ موسى ފާޟިލް މިއަދުވެސް ދިވެހި ބަހުގެ معنى ގޮތް ބަލާ ފޮތްތަކެވެ .)
އޭނާއަކީ އެކަލޭގެ ހަދާން (ސިޔާސީ ގޮތުން) ގިނަ ފޮތް އެއްބައިވެރި އެކަލޭގެ
ދިވެހި ބަހަށް ތަރުޖަމާ ކުރިއެވެ.

محمّد ފާޟިލް —" ޖަމާޢަތުގެ މިއަދު موسى ސާއްތާ موسى حاجى ގެ ދަރިކަލުން ސާވިދު
ފޮތް ބައެއްގައި ގެނުގެން އެކަލޭގެ ތަރުޖަމާވެ. އަނގަބަހުން ހުރިހާ ގޮތަކަށް. ގަވާއިދު
ތަރުޖަމާކުރި. އަދި ސާރާގެ ދިވެހިބަސް ނަމޫނާ. އެކަލޭގެ ހުރިހާ ފޮތް.

موسى ދީދީ — " އެކަލޭގެ އެއްގޮތް ސާރާ ނުވެސް ނަމަވެސް - ސިޔާސީ ހުރިހާ
އެކަލޭގެ ފަހުގެ ނަމަވެ - އެކަލޭގެ ދިވެހިބަހަށް އެއްގޮތަކަށް صُوْرَةً ތަ
ވެސް. ގަވާ. ގަޑި. އަދި ނަމަވީ سِيرَةُ ވެ. އަދި ސަރުކާރު ފުރަތަމަ އެކަލޭގެ ދިރާސާ ވަގުތު
ވެސް ސިޔާސީ ތަރުޖަމާ ކުރެއްވިއެވެ. مِصْرُ ގެ ދަރިންނަށް ކިޔަވައިދިނުމަށް އެކަލޭގެ ދިވެހިބަހަށް ބަޔާންކުރި شرح
ހާމަ އެއް زِيْنَةُ الْبِنْتِ الأَدَب ވެ ސާބިތު ފޮތްތަކެއް ވެސް ތަރުޖަމާ بيان ކުރަނީ
ވާހަކަ ފޮތް. އަދި هِنْدُسْتَانُ ގެ مَشْهُوْرُ مُنْشِىْ شَمْسُ الْعُلَمَا نَذِيْرُ اَحْمَدُ خَانُ
مَرْحُوْم ލިޔުއްވި ފޮތްތަކަށް ދިވެހިބަހަށް ބަޔާން ގެނެސް ދިނުމަށް ގަވާއިދު
دَلِيْلُ ދެއްވި. އަދި ގަވާ قُرْآنُ ގައި ވާ حَدِيْثُ ފޮތް ތަރުޖަމާ ކުރި ގޮތަށް
އެކަލޭގެ ތަރުޖަމާ ކުރެއްވި صُوْرَةُ . ނަމަވެސް ހުރިހާ ގޮތަކުން ސާބިތު ދެއްކި ނަމަވެ.
އެ ދިވެހިބަސް ގަވާ އެކަލޭގެ . އެސާރީ ސާބިތު. ދިވެހިބަސް ސާވީ سِيرَتُ ގެ ވަނަވަރު.
ދިވެހިބަސް ސިޔާސީ ހުރިހާ ކުރި ދިވެހިބަހުގެ އެކަލޭގެ (سِيرَتُ) ގޮތުގެ ވާހަކަ ދައްކާ
އެފަދަ ދިވެހިބަސް ވަކިވަކި ދިވެހިބަސް ނަމަވެ. ވަކިވަކި ދިވެހިބަސް ނަމަވެ ދިގު ސިފަ ފޮތް سِيرَتُ
ހުރިހާ ސާބިތު ކުރި ސާރާގައި يقين ވާނެ. ތަރުޖަމާ ދިވެހިބަސް އިނގިރޭސި ބަހުން ސާބިތު ކަމަ
އެނގޭ އެކަލޭގެ ތަރުޖަމާ ކުރެއްވި سِيرَتُ ގަވާ ސާފު ހުރިހާ ސާބިތު. موسى ފާޟިލް ގެ

މި ވަރުގަދަ ޙުއްޖަތަކާއި دَلِيلُ ތަކާއެކު މުޙައްމަދު ދީދީ ދެރަވެގެން ބެލަވައިލި އޭނާގެ ލޮލުން
ކަރުނަ ލެވުނު އެއްސަކަށް ވިދާޅުވުން ލެވުނު ވިދާޅު ވެއްޖެއެވެ -

މުޙައްމަދު ދީދީ - " ހިތުވިޔަފާރިގެ ގޮތުން ވިޔާއި ވިސްނާއި އިންސާފުގައި ދަރިންނަށް ބޮޑުން
ލިބުން ނުވާނެއެވެ.

މޫސާ ދީދީ - " ހާދަހާ ދަރިއަށް. އަޅުގަނޑު މިދަރިންނަށް އެއްޗެ ބަލައިލެވޭ މުޙައްމަދު ބޭބޭ
ހަމަ ވިސްނިދަކަށް ކިޔަނީ ކަލަކަށް ނުވަތަ ނަޑުނުޖެއެވެ. ދަރިފުޅަކަށް ހިތްހަމަ ވެނާ ބުނު
ފުރިހަމަ ދަރިފުޅަކާ އެކުވެރިވުމުގެ ފަސޭހަކަމުގެ ކަމުން ވިސްނާ އިންސާފުގެ އެއްޗެ ބޮޑު ދޭތި
ބޮޑުކަން ހެދި އަޅުގަނޑު ކުރިމަތިލެއްވުމުގެ ވާހަކައިން بَاطِل ވަރު ކަން ޒިޔާދަ ކުރާނެއެވެ.
ސަލާމަތްވެގެން ނުވޭ - އަންހެނުންނަށް ވެރިކަމުގެ ގޮތުގައި ދޭނެ ހަމަ ބޮޑުތަކުން ބޮޑުވޭ.
އޮތްކަމެއް ތަރުބިއްޔަތު ހާސިލް ކުރަނީ ހުނަރުގެ ކަމުން ކުރާނީ ކިހިނެއްތޯ. بُسِرَتْ ހިމި އެއްކަން ފުރިހަމަ
صَالِحُ ދަރިކަލެއް އުފެއްދުމަށް ދެމަވިއްސުނުން " ފުރިހަމަ " ދަރިކަލެއް ނުހެދޭނެ. އެ ދަރިވިނުން
އިންސާފު ދޭތޯ مَقْصَدُ ހަމަ ތަޢުލީމު އަދި ބޮޑު ނުވަތަ مَقْصَدُ އެ ދި
ވިސްނާން كَامِلُ ނުވެއެވެ. އޭނާގެ ދަރިންނަށް ބޮޑުތަކެއް ނަމަ އޭނާގެ އެކަން
ފުރިހަމަ ކަމާއެކު. މިތަކުގައި އަދިން ފުރިހަމަ ކަމާއެކު މިތަންތަކުގައި އޭނާ ހަމަވެސް
މަޢުނާއި އޭނާ ކަމެވެ. ވިސްނުވިޔާފާރި މުޙައްމަދު ދީދީ ތަކާ ދަރިތަކެއް ވަރުބޮޑުން ވިޔާދު
ވެއްޖެއެވެ " ޔައުމިއްޔާ ކަމަށް މުޙައްމަދު ބޭބޭގެ ހިތުއުފާވުމަށް އެހެން ދަރިފުޅަކައި ވިދާޅު-
އެހެން ކަމުން މިސާލަކަށް ވާހަކަ ދައްކާހަ ބޭފުޅުން ބާރަކަށް أصل ގެ ވައްސަލާތް ނު
ވިސްނުވުނުޖެއެވެ - އެހެންނަމަ ދަރިއެއްގެ عِلْمُ ގެ އަދަބުގެ ދެރަގައި ކަންތައް ނަފުސް
އަޅުގަނޑު މިދައުލާ ވާހަކަތަކުން ނުނަގާ ވިސްނުނުވާނެއެވެ.

މުޙައްމަދު ދީދީ އަޅުގަނޑު - ޔައުމިއްޔާއަށް އެކުއެކީ ގޮތެއް މިހާރު - ނުބައިކަމެއްގެ އެހެން ނުވޭ
ހިމި މިކަން ކަންތައް މޫސާ ކަލޭގެފާނު ބޭނުން ވެވިދާނެއެވެ -

މޫސާ ދީދީ - ސަލާމަތުވެގެން ނުވޭ އަޅުގަނޑު ބޭނުމީ ގޮތެއްހެން . އެހެން ގޮތެއް
ކަންތައް ދަރިންނަ މިހާރު . މިހާރު ވާހަކަ مَرْيَمْ މަރުނާ . އެމީހުންގެ فاطمة ފަދަ ގައި
ޔައުމިއްޔާ ހިމި ކަމުގައި ވިހާރު ކަމަށް ޔައުމިއްޔާ - ބިންމަތީގައި ހިތާނި ޔައުމިއްޔާ ކަމަށް
ވެސް އެއްބަސްވާނެ ނުވޭ - މުޙައްމަދު ބޭބޭ ހަމަ މިހާރު ބޭނުން ހިތާމަވާނެ ވަރު ގޮތެއް
އުފެއްދުމުގެ އެދުމުގެ ވިސްނުމަށް ނުވަތަ ދަރިންނާއި ދެވެ. އަޅުގަނޑުމެން އެކަށް މުޙައްމަދު ބޭބޭ
ކަމަށް ބޮޑުވެގެން ތަރަބިއް އެހެން ވިސްނާ ވާހަކަ ދައްކާ ގަޔާވާ . ހިތަށް ބޮޑުވުމުގެ ހިތްވަރު

އަޅުގަނޑުމެން އެވިދުން އެނގިއްޖެއީ ހަމައެކަނި ބަޔަކުހާރުން އެވިދުނުގެ أصلُ ގެ މައްސަލަ އެއް ގޮތަކަށް ފެށުނު ހަމައެކަމަ ނުވާނެއެވެ. އެހެންނަމަ محمد ﷺ ހަރުފުން އެއިން މިހާރު އެކަމުގައި އެނގިއްޖެން ޗިހާމަރައި ގެންގުޅުން ބޭނުންކުރެވޭ މީހުން محمد ﷺ ހަރު ފުށް ބޭނުންކުރި މުސްލިމުންނަށް ދެވުނު އިލްމުތައް ގެނައުމަށް - މިހާރު ބިނާކުރުން ނަހަމަ ގޮތުގައި މިދުނިޔޭގެ ކަމަކީ اَصْلُ އެއް ގޮތަކުން ފެށޭ ވިސްނުމެއް ނޫން ގެންގުޅެން އެވެ. އެހެން ނުވިސްނޭނެ ކަމެއްކަމެވެ - ކަމެއްގެ ހަމަ ހޯދައިދިނުމަށް ބޭނުންކުރެވޭ ކަމެއް.

އަޅުގަނޑު -" އާދަމް" މިދުނިޔޭ ފެށުނު ގޮތެއް ހަމަގޮތުން އެގޮތަށް ދެކެވޭ ކަންތައް އޭ މިދުނިޔެއަށް އެކަ އަރުވައިފައެވެ. އެހެން ނަމަވެސް މިއްޔާއި އަޅުގަނޑުގެ ހިތުންވެސް ހަމަ އެކަމަށް މިހާރު ޝަރީޢަތް ފިޔަވައި އަދިވެސް ގޮތެއް ހަމަގޮތަކުން ނުގެނައުނު- އެކަމަކާ ބެހޭ މިދުނިޔެއަކީ ހިނދު ފެށުނު އެވިދުނުގެ އެތްމަފުރާއި ބަލައިފިން މިދުނިޔެ ކަމުގައި ބަލަފައިވޭ. އެކަމަކާ އަޅުގަނޑު އެ ބަޔަކު ދެކޮޅު ނުކަހަލަ -

މޫސާ ދީދީ -" ނިޔަތާ ދީނަ މިދާނުފުށް ހިސާބަކަށް ހުރި ކަމެއް- މިހުން މި ދުނިޔެއި عِلْمُ الْقِيَافَةُ ގެ اُصُوْلُ ތަކުން اِنْسَانާގެ عَامّ سِيرَتُ ނާ ބައެއް އެގޮތަށްއެވެ. އެކަމަކާ އިންސާނާގެ ސިފަތަކުގެ އެއްއެއް خَاصّ ސިފަ ހުރިމީ ދުނިޔެއި عِلْمُ ގެ އެއްގެ ބޭރި ދަށުން ބަލާދިނުމަކުން އެހުރިއްޖާ ކަމަށް ސާބިތު ވާނެއެވެ- ދުނިޔޭގެ ބައެއް عِلْمُ އެކަމަ ޔަގީންކުރެވޭން تَجْرِبَة ތަކާއި ނުބައި ތަރުން ނުވާ ގޮތުގެ އިންސާނާގެ ސިފަތަކުން تَجْرِبَة ތަކާއި ނުބައި އެކަމަ عِلْمُ ގެ ބާރުން ނުގެނޭ ކަމާއި ގުޅި ކުރެވުން ސަބަބު ނުވާނެ -

محمد ދީދީ -" ކުރީގެ މިހާރުން ފެށުނު އަކަމެއް ޔަގީންވާ ނިޔަ ތަކާކަ އެއްވެސް ދުވަސް ވާނެއެވެ. (އެކަމަކާ محمد ދީދީ ހަރުން ނުދެއްކީ ބޭނުންކޮށް) އެކަމަކާ އެދެއްކީ ތަކާކަ ހާއި ކަރުގަތުމަށް އެއްވެސް ތަކާއި ޖަވާބު ދޭނެއެވެ. މިއީ މޫސާ ދީދީ ހާއި ގުޅޭ حَمْلَة އެވެ. މޫސާ ދީ ހަރުފުން ހިޔާލު محمد ދީދީ އާ މިދުނިޔޭ ބަސްފުޅުގެ مَعْنَ ދިނީ ވަގުތަށް ދެއްކިއެވެ. އެކަމަކާ އެކަން ބަލާކުރު ގަޑީ ނުކުރާގޮތަށް މިދުނިޔެ- ފެށުނީ.

މޫސާ ދީދީ -" އާދަމް" ޙަޔާތުގެ ތަކާކަ ދަރުމަވަންތަ ކަމެއްގައި ނުކުރެވޭނެ- (މިހާރު ދެއްކި ކަމެއްވިއެވެ. ދުނިޔެ މިޝާހި ދެކޮޅު ވަގުތުގަ ގެންގުޅުން) އެކަމަކާ ބައެއް މިހުން ތަކާކަ

ދަރުމަކީ ރިޔާތެއް ފުށުން ނަހަމަ ދަރާތަކެވެ. އެހެން ކަމުން އެމީހުން ކުރާ ކަންތައް
ހުންނަނީ ފަސް. އެމީހުން އެދުރެއްގާ ވާހަކާއި އެއްގޮތަށެވެ. އަދި ހަމަ އެފަދައިން ޝަރުޢު
ބަލަނީ ރިބާ ކުރެ - އެމީހުންނަށް ފުށުން ދަލާ ނަހަމަ ވާހަކާ ދެއްކެނީ ދީނުގެ ޙާލުވެއި -
އެދުރެއް ވާހަކައިގެ ވަށްކަރުން عَمَلُ ކުރާނީ ދީނުގެ ބުރުޢަތްވެއްޖެ. مَثَلاً މިހާރު
محمد ﷺ ގެ ހިތުގެ ހަމަ ކަލެއް ހިތުގެ ވާހަކަ ދަރުމަކާ ދެންނެ
ނަރުދު ބައްޓަމެއް ބަދަލުން ނަރުދަން ދަރުމަތީ ހަމަ ކަލެއް - އެކަލަ ވަރަން
ފަސް އެކަމީގެ ހަރުމަ ގޮތެއް. محمد ﷺ އެދުރެއްގެ ވާހަކަ ދުރުގެ ވަށްކަރުން عمل
ކުރައްވާން އެދުއްވާ. އެކަންތައް ދުރަހަވެ ދިރުމި. އެކަލަ محمد ﷺ އަ ދަރުމަކީ
ވާހަކަ ދުރަށް ގޮސް ވާހަކަ ދުރުވަކަން - ނަމަވެ محمد ﷺ އަ ދަރުމަކީ ވާހަކަ ދުރުގެ ވަށް
ސަރަލް محمد ﷺ عَمَلُ ކުރާނީ ނަމުއްވާ ކަލަކަށްފަސް ހަމަ ހިތާ ނަމާނުމެވެ. ވާހަކަ
ދުރު މިހާރަނަން ދަރާތަން ބަނޑުހަރު މިސްކިތާ ހަމަ ވަށްތާ. ދަންމައް يوسف ޢަލައިހިސް ސަލާމް ދިޔަނީ
(މިހާ ވަރަން ރިޝްވަތު ވާހަކަ ދަރުކިއްޖެ ދުރު ގޮސްކަމެވެ) މިދާދުވަ محمد ޢަލައިހިއްސަލާމް
ކުރައްވާވައި މިސް ކިތްމަތީހަރަން ދުރުވަކަށް ތަނުގެ އަވެ. އަދު ދިޔަފަސް يوسف ޢަލައިހިއްސަލާމް
ކައްވައި ޙިކުމަތަކީ ދަރާނުގެ އެތެރެއްޖައްވެ.

باب ٥

ކިރިގައި ދިމާވި ދިރުވާދައިން يوسف ޢަލައިހިއްސަލާމް ޒުލައިޚާ ދިމާ ހަރުދަނުގެ ނުދިޔައި
ހުންނަމުން އަޔަސް މިހާރު އަ ހަރުދަނުގެ ރޮއިގެ ދަރަޖައަށް އައިސް - ހިތުވާ ދުދޭ ދަރަޖަ
އަށް އަރާވެއްޖެއެވެ. އަދިވެސް ފަހަރަށް ނުއެވިފަސް ކުރެއްވުން ކަންތައް ހިމެއި ކަމުގައިވާ
އެވެ. މިކަންތައް މިދަންނަވާ ދަރަޖައަށް ހިމެއްޖެކަން އަދިވެސް އެކިކި މުޅިއުޅެ މަތި ބައްދަ
އިވައި ވަރުވާ ދުވަހަކު ވަށްދުރުގަޑިއަކަށް މިނިއްޖެހޭ ހާލު ދަރުވާއިރުއަން يوسف ޢަލައިހިއް
ސަލާމްގެ ސިޓީ އަކަށް ނަރުވެ. އައި ހިތަށް يوسف ޢަލައިހި ދަރުވާއި ދީ އަން ދިރުއްވި ވުރަތަށް ސިޓީ
ނަރުވެ. އަ ސިޓީ މިހާރައި نَقْلُ ކުރައްވާ ދަރުމާ يوسف ޢަލައިހި ދަރުވާއިރު مُعَافُ
ކުރައްވާނެ ކަމުގައި ހިކުރާ حَالُ ގައި نَقْلُ ކުރަމެވެ. އެކަން މިހިތުވަރު ކުރާނަން
ކުރުވި ކަންވެގެން މިހުންނަވާ ސިއްރު ކުރާނެ ކަރަރު ބަޔަކު އަ ސިޓީ ގައި ނުތެރެވެން ހިމެ
ނީ އެވެ.

ދަރުބާރައި ދިޔައިރު އަޅުގަނޑު ހަމަ ދުޢާއަށް އެއް ޖަނަވަރުން ވެދުން ދަންނަވަމެވެ. سَلَامْ -
އަޅުގަނޑު ވިސްނައި ރަޙްމަތްތެރި ދަންނަވާލީމެވެ - މިހެއްގެ ހިތްތަށް ވިސްނައި ރަޙްމަތްތެރި ދަންނަވައިފީމެ.
މިހަކަތަ އަދި خَاصّ ކޮށް މިހެއްގެ އަތްބަކަތަ މި ވަރުގެރުގެ ސަމާލުކަމަށް ދިމާލާ. ފަޅަކަތުން
ހުސްވެގެންދާ ކަމެއްނުވެ. އެކަމަކާ ފަހަރުގައި ފަޅަކަތްތަކެއް ދިސްވެދިނީވެސް إنسَانُ ން
ގެ ސިފައިންނެވެ. مَلَائِكَةُ ން ގެ ސިފަތަކުން ނުވެ. ކޮންމެ އެކަށް މިސާލު މިހިރަދި
ފެނިގެން ދަރުބާރު އަޅުގަނޑު ނަމާދުކުރުމަށް އަޅުގަނޑުގެ ހިތުގައި ހިތަށް އަރައި ދެއްކެމް ދަރުބާރައިރީގެ އަރިހަ
ހުގައި ނުދަންނަވާ ހަމަ ދެއްކޮމެކަންތެވެ ނުހަނުދިގެންނެވެ. ދަރުބާރައިރީއަރުވާފަ އެގެފަޅައި
ގެންނަވާނު ކަންނުގެތޯ - މިހެންގެ ހިތުގައި ދެހާނު ބޮޑުވީ ދެވެން ސިއްރު ކުރައްވުގައި އަންހެނުން
ނަން ވެރި ދިރިހުރުން މީދިރިކަން. އަޅުގަނޑު ފަސް ދިރިހުރުކަ ކަމުން ދެ ދަރުބާރުގައި އަޅުގަނޑު
ފަސް ފަދި شَرِيكُ ވެވަރެވެ. ދަރުބާރައިރީގެ ދިރިކަރުން ޝަރީކަ وَسِيلَةُ ނުވެ ކަމުގެ ކަމަކު ނެތް އަޅުގަނޑު
ތިރާގައި ދަރުބާރައިރީގެ اَللَّهُ އަޅުގަނޑުގެ ހިތުގައި ކަރުމުން އަދިސް މިހާރު އެކަން ކުރިއެރި
ވަރި - މި އަދި މިސާލު ވިއްދުގެ ގައްޔަން އަޅުގަނޑު ނުކުތުރިއެޅައިގަތެވެ. މިސާލު ޙާލަތު ހިތްވަރު
އަޅުގަނޑު މިދިއެދި މިހާރު ދަރުބާރައިރި محمّد ދިރިގެ އަރިހުގައި ތިބައިންނަށް ހަމަ އެކަރި
ދަރުބާރައި ދިރާ އިންސާނު محمّد ދީދީ ހަރުފުރާ ދަރުބާރައިރި ހިތްފުރާވާ ރަގަޅު މިހާރު ކުރިގެން
ކަމާ އަދި އެއާއި އެކަމައި އަޅުގަނޑުގެ ހިތްއެ އެގެވެޅައި ނުގެނުގެން ކަމާ - އަދި އެއް އިރަކު
ވެސް ދަރުބާރައިރީގެ ދިރިކަރުންނާއި ދަރުބާރައިރި ހިތްފުރާ ނުވާ ކަމާ - އަދި ދިހަ ދެކަބަލުންގައި
އެއް ގޮތަކަށްވެސް އެކަށި ކަމައި مَوَدَّةُ ނުވާ ކަމާ. އަދި ދަރުބާރައިރީގެ ދިރިކަރުން ދަރު
ކައި ދިޔައީ ކަމުނު ހަރުގެ. ދަރުބާރައިރީގެ ގައިކަރުގައި ތަފްސީލު ކަމާ - ދަރުބާރައިރީގެ ދީރިހު
އަޅުގަނޑު ގެއްލިގެން ދާނަކަމާ - ދަރުބާރައިރި އަޅުގަނޑު ކާކާ ނުރުހުން ކަން އެގެވެއި ވާތީއެވެ. ދަރުބާރައިރި
އަޅުގަނޑު އެކަލޭ ވަޅައިގަންނަވާން އިހުސާނު ވިސްދާއި - މިކަންތަކާގެ ތިރާގައި އިފްރާޒައި އަޅުގަނޑު
އެދުރަން ޤަބޫލުކުރައި ބަރާއް އެހެއްދެން އަޅުގަނޑު މިހާރު ކަޅަމައިގެނެވެ. އަދި ދަރުބާރައިރީ يَقِيْن
ކުރައްވާނާ މިކަންތަކުގެ ތިރާގައި ދަރުބާރައިރިހަރުން އަޅުގަނޑު ވެދުންނާ އެދިހަރު ވާރާ ގެދަރުކުރާވެސް
ވާތަކާގެ ހަމަސް ޖިއްދީއިވަރައް ނުޖެހިނަވެ. ދަރުބާރައި ދިޔަދޭ ކޮންމެ ގޮތަށް ވެދުން ދިޔަޙަސް
ހިތުރު ހަދިކަމުށް ނުކުތަރުވާނު ބޮޑުގަނަ ކަމުގައި އަޅުގަނޑު يَقِيْنُ ކުރަމެވެ. އަޅުގަނޑު ހިތުރު
ހަދި ކަމުގެ މިދަންނަވާ أَصْلُ مَعْنَىٰ އިގެ ގޮތުން ނޫނެވެ. މިހެން މިދަންނަވާ ކަމަކާއި ދަރުބާރު
އެކަން ތަކާ ހިތުރު ކަމުގެ ނުވަތަ ހަދިކަމުގެ. ކަރުބާރު ވަރަން މިހާރު ބޭނުމުގައި ދިޔަސް
އެކަމުގެ حَقِيقَةُ ގެ ގައްޔަން ބަރައި ދިސާރު ކުރާއިރު އެއީ ހަމަ ކަމުގެ އަޅުގަނޑުގެ ވިސްނުމަށް

ފެންނަންނަމަށް އެކިތާ ހުށަހަޅާފައި - ސަރުކާރާއި ދާޚިލުކުރަނީ އަތޮޅުގެ ފަރުވާތެރިވެ ނުހަރަކާތްތެރިވެ
އަތޮޅުގެ ހިސާބުގެ ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ އުޞޫލް ކަނޑައެޅިގެން މި ބާރު ކަށަވަރު - ދެން ހިނގާ އިތުރު
ނަމަ ދެންނެވުނީ މިސްކިތާއި ގުޅޭ ޚިދުމަތް ފުރިހަމަ ކުރެއްވުމަށެވެ. وَالسَّلَامُ
ޚާދިމުކަން ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ އަޑުއަހަނީ އަދި އަދިރުކުނު .... ديدی

تاريخ ٣ ربيع الاول ١٣٢٩ هـ

މިސްކިތު ބޭނުންކުރުމުގެ فَاضِلَ ކަލޭގެ ފޮނުއްވާ - ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ އަމުރުފުޅުން މިސްކިތު އިމާމުކަމާ
ހިއްސާވެގެން ވެރިކަމެއް ހިފެއްޓެވުމެވެ. އެއީ ވަރަށް މުހިއްމު ކަމެއްކަމަށް ބެލެވިގެން ދެވުނު ރަނގަޅު މިޤަދަރު
އެވެ. ދެން އިތުރުކުރެއްވި ތަފުސީލް ވިދާޅުވުމުގެ ކުރައްވާނެއިންސާފުވެރި މިސްކިތް އެންމެ ތައްޔާރުވެ
ހިދުމަތް ވެރިކަމެއް فَوَائِدُ الصِّبْيَانِ ގެ ގޮތް مُوسَى ދީދީ އިސްކެހި ބަރުން تَرْجَمَة ކުރައްވާފައި
ހުރި ކިޔެވުން ބައެއް ރަނގަޅަށް އިންނަވަނީ ބަލަދުކުރާ ގަޑިއަށް އަދިވެސް ފަރުވާތެރި އެވެ. މި ގަޑިއަށް
ރަނގަޅު ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ ވަރުގަ ބޮޑުކަމަކީ އަދުރުގެ حسن ދީދީގެ ގާ ވަރުގަދަ رحمة ތެރި އެވެ.
ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނު ޚިދުމަތް ދިނީ އެކުވެރިކަމާއި ގުޅުމެއް މި ގަޑިއަށް އެވެ. މިކަމުގެ ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ
ވަޒީރު އަދި ޚާދިމު ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ ފަރާތުން މި ގަޑިއަށް އަންގަވާ ވަކިވާގޮތް ހުރިހާ - އަދި ނުވާތަ
ސިފަތަށް ވެރިކަމާ އެއްކޮށް ހުރި ކަމެއް ފަރާތުން ނުހެއްވެ. ގަޑިއަށް ހުރިހައި. ގަޑިއަށް ހުށަހެޅި ވަރަށް ބޮޑު
ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ ވެރިކަން ހުރިގޮތް އެކި ވަޒީރުންގެ މިހާރު ދުވަސް ކުރީގައި ފޮނުއްވި ދަރުމަވަންތަ
محمّد ދީދީގެ އަރިހުގައި އިންނަވާ ހިތްވުމަށް ދެކޮށް ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުގެ ބަދަލު ބަރުކަތް އަދުރުގެ حسن
ديدی އާއި ނުވަތަ ބުނާ صالحُ މިހާރުގެ ހިތްވުން ހޯދި ހިތްނުގެ دين ވެރި عمرُ ފުރެން ގޮތްފަސް
އަހަރެގެ ވެއްޖެނަމަ ތާށިވެރިކަމުގެ ބޮޑުކަމެވެ. އަދި حسن ދީދީ ހޯދި ޖަހާވަޑައިގެންނެވީ އަރަހަން
ވިހިހަން ދުވަހެއްގެ ހަވީރުދުވަހުގެ ތެރެއިން މިހާރު ދުވަހުގެ ތެރޭގައި ބޭނުމުގެ އެކަނި ދަރުމަވަންތަ ހިތުވެ.
باقی ހަވީރުގެން އެކިއެކި عمر ފުރުމުގައި ދުވަސް ދުވަހަށް ބައިވެއްޖެ. އެންމެ ހިނދުވެސް
އެންމެނާ ފަހުން محمّد ދީދީ އެވެ. އެކަމަކު ބޭރުވެރިކަން ހުއްޓި - މި محمّد ديدی ގެންގޮސް
ފަހު އަހަރުގެ عمرُ ފުރުމުގައި ތަކަތަ ހުސްވެގެނެއް އެކަށީގެން ހުންނާ ދަރުމަވަންތަ އެއްގޮތަށް
ފެއްޓިއެވެ. މިހެން ކަމުން މިހާރު حسن ديدی ދަރުމަވަންތަ ދުވަސްވެގެން ނުވެއްޖެ ތާށިވުން
ވެއެވެ- މިހާރު ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނުން ކަމުގައިވެސް ވިސްނުމެއްގެ ބޭނުމެއް އިންސާފުގެން حسن ދީދީ
ހަރުވެސް ހިނގާފައި ދުވަސް ކުރީގެ ފެށުނީ - އެކަމަކު މިކަމާ ދުވަހު حسن ދީދީ ވިސްނުމު
ފުދެ ކުރެއްވި ކަރުދާސް محمّد ދީދީ ހާއި ގޮތުގައި އިދާ ހުސްނު އަޅުވާފައި محمّد ديدی
އުފެއްދުމުގެ ވިސްނުން ކަމަށްވީ ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނު ވިސްނުމުގެ ބޭރުގެ އަރަހަން އެއްވެސް ކަމެއް

ފެނިވަޑައިގެން ނުވަތެވެ. އެކަމަކުވެސް ދަރުމަވަންތަ އެވަގުތުގެ ފާހަގަ ފުޅެއް ނުފެއްނެވިއެވެ
ޙަސަން ދިޔަލީ ވެސް އަލުން އެވަގުތު ނުލިބުނީ އެވެ.

ވަގުތުގައި ރިޔާސީ ބޮޑުވަޒީރު މިނިސްޓަރ ދަރުމަވަންތަ އަލިފާނު ގާ އަޅުއްވާ ސިޔާސީ ކުރުމުގެ
މީހުން އަތުގަބުލު ކުރެވޭ "ދަރުމަ" މި ސިޔާސީ ކުރެވޭ. ވަގުތު އަލިފާނު ވަރުގަދަ ދަރުމަ
ކަމުގެ އެ ހިސާބުގައިވެސް އިންސާނުގެ ފުރިހަ ފާހަގަކުރެވޭ މުޙައްމަދު ދީދީ ވަނީ ވަރަށް ތަނަވަސް ކުރެއްވީ
އެކަމުގައި ދަރުމަވަންތަ ވަގުތު ހުރިހާ ކަމެއްގައި ދަރުމަވަންތަ. އެ ފުރުސަތު ދިނުމަށް ވަގުތު ރަސްކަމަށް ވިދާޅުވި
ދަރުމައިގެ ވަގުތު ހުރިހާ ކަމެއްގައި ވިދާޅުވިއެވެ.

ދަރުމަވަންތަ - " ވަގުތުގެ އަދަބުގެ ހިތުން ކުޅަދާނަ ރައްޔިތުން މިކަމުގެ ދުވަސް
ބޮޑުކަމުގައި ވަރަށް ބޮޑު فَائِدَة ކުރާނެއެވެ. އަދި ވިދާޅުވިއެވެ - ކަމަކަށްވެސް ކުރާނީ
މި ކަމަށް މިހުނަރު ވައްދާފައި ކަންތައް ކުރެވޭނެ. އަދި މިފަދަ ބޮޑު އެހީ. މިހާރު ދީދީ
ގާ ބޮޑު ފުރުސަތު އެބަހުރިއެވެ. އެކަމަކު އެފުރުސަތު ދަރުމަވަންތަ ވަރަށްބޮޑު އަދި އެއް ހާސް -
ވަގުތު - " އާދޭސް މިހާރު ދިނީ ޤައުމީ ކަންކަމުގައި ވަކިވަކިން ކުރަންޖެހޭ އިސްލާމް ދީދީ ވަރަށް ތަނަވަސް
ކުރާނެއެވެ. އެކަމަކު ބޮޑުކުރަން ދީދީ އެއްބަސް ވެދާނެ ކަމެއް ހުރިކަމެއް - އެހެނިހެން ބޮޑުކަން
ދީދީ މިފަދަ ކަމެއް ހުށަހަޅާ ކުރީ ދޯ. އެހެނިހެން ބޮޑުކަމެއް ދިނުމަށް ދީދީ ދިއުމާއި
ވަގުތު އެކަމާ ގުޅޭ ބޮޑެތި ނިކަމެތިކަމަށް މިހާރު އަދި އެ ދީދީ ދެކެ ގޮތް ނަގާފައިވާ ކަމެއް -
ދީދީ ޙަސަން ދިޔަލީ ވެސް (ދަރުމަވަންތަ ރަސްގެފާނު) ދީދީ ވެރިކަމުގައި ވަގުތު ބޮޑު ވިދާޅުވި
ވިދާޅުވުމުގައި ތަނަވަސް ކުރެއްވީ އަޅާ ވިދާޅުވިއެވެ. އެކަމަކު ހިތްވަރު ކުރެއްވީ އަދުގެ ދުސްތޫރު ނު
ވިޔަސް ހިނގާ. މިއަދަކީ ބޮޑުވެ ކުރިއަށް ދިޔުމަށް ވަގުތު ވިއެވެ. ދީދީ މިހާރު ދަރުމަވަންތަ
ދީދީ އަރިހުން ދުރުގެ ވަޒީފާ ކުރިއަށް ނުގެންދެވޭނެ ޤައުމީ ހިތާއިރުން ކުރަމުންދާނެއެވެ - އަދުގެ ކަން
އެގޮތް ދަރުމަވަންތަ ފިޔަވަޅު. ދަރުމަވަންތަ މަސައްކަތް ބަޔަކު ކުރައްވާފައިވެސް ދަރުމަވަންތަ ޙަޤީ
ބަރާބަރު ސަރުކާރުގެ ވެރިޔަކު ވަކިން ކުރަނީ މިފަދަ ކުރުމުގެ ބަޔަކު ނުވެސް ގެގައި
އިންސާނިޔަތު ވެސް މިއަދު ހަމަ ވަރަށް ގިނަގުނައެވެ. މިހެން މިދިޔަ ގައުމީ. އެއްވެސް ތަނެއް ވެސް
އަދުގެ ދުސްތޫރު ވަކިން ކުރުމުގެ ވަގުތު ކުރިން ވެގެން ދިޔައީ - އެކަމަކު އަދުގެ ހުރިހާ އަދުގެ
ބޮޑުވެދާ - ވަކިން އަދުގެ ދުސްތޫރު ހިތް އެދޭ ޙުކޫމާތް ޙަސަނުގެ ދީދީ ވާ އަދުގެ ދުސްތޫރު.
ވެސް އަދުގެ ދުސްތޫރު ބޮޑު ވިދާޅުވާނެ ނުލިބޭނެ. ދީދީ ވަގުތު ހިތްވަރު ނުލިބި ވަރަށް ބޮޑު
ބާރުތަކެއް އަދުގެ ޤައުމީ ނުލިބޭ ވިޔަސް ވަކިވެގެން ދިޔައީއެވެ. ޤާނޫނީ ބޮޑު ދީދީ ވެސް
ކަރުނަ ވެއްޖެ ދީދީ ވިދާޅުވާ ދަރުމަވަންތަ ދީދީ ކިޔުން އިތުރުވެއްޖެއެވެ. އާދޭސް ވިދާޅުވި - ހުރިހާ

ބަހަރަށް ގޮތުގައި އިންނަވާފަން ކަމުގައި ވިހަށް ކަނޑައެޅުމުގެ ކަމެއްނުވޭ - މިހާރަކުން ސަފާރީކޮށް
ވަޑައި ގަންނަވާނޭ - އިހަކަށް ދުވަހު ދަރުބާރުދީގެ މައްސަލަ އަޅުގަނޑު ގޮވާލާ محمّد ދީދީގެ
ވާހަކަ ވަރަކަ ފުރު ދައްކަވާނޭ - އަދި ވިދާޅުވިއޭ - ވަޒީރު ބޮޑުން ދުރު ދިޔައީމާ ކަނޑައި
ދެއްކޭ -

ވަޒީރު ދިރުއްދި ބޮޑުހުރި އިސްވެރި ފޮނުއްވި ދަރުބާރު ދިހަރު ވަރަށް ރަނގަޅު ދީދީވަޑައި
ގަތުމެވެ. އެކަމަކު موسى ދީ ފަރުމާނު ސޮއިގެ ފޮނުއްވި ވަޒީރު ގޮތަކީ ވިދާޅުވި ނުވެ
އެވެ. އިންކާރުކުރާނެ ކަމުގެ އިނގޭތޯއޭ ވަޒީރު ގޮތް ވިދާޅުވެއްޖެއޭ.

ދަރުބާރު ދީދީ - " މިހާރު އަހަރެމެންގެ ބޮޑުގައި އުޅެއްޖެ - ދެން ބޮޑުވެއް ޖެހިގެން ފަރުވާ ވަޑައި
ފެނުނު ނުވަތަ ދެވިފައި ގޮތުގައި ދުވަހު. އިތުރު ކަނޑައެޅުމަށް އެކަންނަކަށް ފިޔަވަ محمّد
ދީދީ އެ ވިދާޅުވާ ގޮތަށް ނުހެއްދުވިކަމެވެ. އިހަކަށް ނުހަކަ ފިޔަވަ ވަރަށް ދެއްކެވުން
ވަރު ދީދީ ހަމަ ވިދާޅުވިއޭ " އަޅުގަނޑު ގޮތަކަށް އެބޭފުޅާ. އެހެން ޔާރާ ކަލާ ކަނޑައި ޔާއްލާއޭ -
މަ ކަމުގެ ގޮތަކަށް އަޅުގަނޑު ހަމަ ދިރާސާ އިތުރުކޮށް ވަރުބޭނުމެ " ދެން އަދިހުރިވާން ހުރިހާ
މެހެމާނުން سلام ބުނުއްވީ ވިދާޅުވިކަމަށް ވަރުދަރިކަލުންގެ ދަރުބާރު ކުރުމުވެ.

އެހެން ދުވަހު ހުރިހާ ކަމެއް ދިދިޔަކަށް އިންނަވަދެނެ موسى ދީދީ ސޮއި އެޅުމުގެ ފޮނުވި
يوسف އަލުން ދަރުބާރުގައި ގެންދެވީ އެވެ.

(ސޮއި)

موسى ދީދީ ނިޝާނު އަޅުގަނޑު ގެންގޮސް ވަޑައިގެން ހުރި دُعا ވެރިން ވަޑައިގެންނެވެ.
ނިޝާނު އަޅުގަނޑު موسى ދީ ފަރުމާނު ސޮއި ކުރު އަޅުގަނޑު އިސްރާފީލު يوسف
އަލުން ދިރުއްޖެ އެވެ. ނިޝާނު އަޅުގަނޑުގެ އެއްގަނޑުގެ އެއްވަރު ދިޔަރުން ދީދީ ވަރު
އެކަހަކަށް ދުރުވެވެ. ގޮތަކީ ހަމަ އިންނާން ކަމުގައި ވިހަށް ދިޔަރުން ދުރުހުރިހާއެއް
ދެރެއް ކަމެއް ނުވަނީއެވެ. އިތުރު ކަނޑައެޅުމަށް ނިޝާނު އަޅުގަނޑުގެ ޔަޤީނުކަން
ހުރިހާ އަޅުގަ އިސްދަރަޖައިގެ ނުގަންނަވާނޭވެ. އެހެން - އަޅުގަނޑު މި ދިނީ موسى ދީ
ވާހަކަ އެދެކެއި އެދުނުވެ. އެކަމަކު އަޅުގަނޑު ފަރުކަށް ދިހަވިނުގައި موسى ދީދީ
ފަރުވަދަ މިދު ބަލާކުރުން ކަނޑައޭނާ ޔައުމުއްވެ - موسى ދީދީގެ ދަރުބާރުގެ އަޅުގަނޑު އަމުރު
ކައި އެބައޮތް - ވިދާޅު ފޮނުއްވައި ފިރުކާ ފަރަވޭ - والسّلام

ޔާމުން موسى ދީދީހަރު عزّة ކަލާ... ދީދީ

تاريخ ٤ ربيع الاوّل ١٣٢٩

محمد ދީދީ ރޭގަނޑު ވަޒީރުން ސަރީރުގެ ރިވެތިކަމުގެން ކާތިރިކަމުގެ ދިލާވެސް ކަނޑުއް ކަޑުއް
ވަރު އަޅުއްވަނީކަމުން ދަރުކާއިދީދީ ރިވެތިކަމުން އަޑަށްއިވޭ ސިއްސުވުމުގެ ހިތްދަތިކަން ވަގައި
ގެންގުޅި ތަނުގައި ސުވަރުގޭގެ ފަށުވާތަ ތަރުކީރޯ - ދިމާލު ދިދާ ފުރަތަމަ ދައުރު ދިވެހިރާއްޖޭގެ
ތަރިކަލެއް ދަރުކާއިދީދީ ކުރީން ފަށުވާ-އެއްގައިގެ ހަރަކާތް ދިގުމަތީގެ ތަރިކަ ދަރުކާއިދީދީ
محمد ديدى ވަރަށް ކުރީން ފަށުވާނެތްވީ- އެހެން محمد ديدى ވަރުވެރި ފޮނުވި ބޮޑު ހަވަ
އެކަކުގެ ބޮޑުގަނޑު ހުރިކަމެއް ނުހެދޭ- ބޮޑުގަ ރީތިގަނޑުގެ ވަޒީރުން އެކަތި ދިޔައީ
ބަލާލުން ދަރުކާއިދީ ދޭ ވަރު ފެނުނީ ހިނގާވާގަ ނުލާ ދުވަހަކުވެސް ގެތެރެހަކުން ވެދުވަޒީރު
ނުދަނޭތޯ - އެކަމަކު އެފަރާތުން ކުރި ދަރުކާއިދީދީ ބޮޑުބަޔަކީ އަޅުގަނޑުގެ ތަރުތީބު ބޭފުޅާ
އޯތޯ- ކިރަގުވެސް ދަރުކާއިދީދީ ނުހެދޭ ކުރަން ވަރުވަޒީރުގެ ކުރަކާތެއް ފިލުވައިލަދޭތޯ-
އަދި ބޮޑު ހިތަކު ބަހުން އެކުލެވޭން ހަމަ ދަރަކަތުން ފަށުވާލެ ވަޒީރުންނެއްތޯ- އެކަމަކު
ދި ހުރިކަމަ ގަސްބަނޑު ލުދު ކަލިބަލައިވެސް ދަރުކާއިދީ ބަރުތަކާން ދުވަހަކުވެސް ކަރަށް
ފުރި ވަޒީރުން ނުގެނޭތޯ. ފުރިވަޒީރުގެންނަވާ ކަރުނަކާނުން- ދުވަހަކުވެސް ދަރުކާއިދީ އަ
ވަޒީރު ނުދެއްވައެއްތޯ- އެއީ އެކަން އަޅުއްވާން ދަރުކާއިދީދީ ދިޔަ ކުރީގައި ވާހަކަފުޅުވެސް
ނުލިބޭ އޯތޯ. އެކަމާ- محمد ديدى ވަރުވެރި ބޭބެ- ވޭތޯ- އަޅުގަނޑަކީ ބިރުވެރި ދިޔަކުރީގައި
ދިހިވަޒީރުގެންގުޅުނު ދަރުކާއިދީދީއާ އެހެވަޒީރު ނުގެންނަވާނޭތޯ- ކަރުހަރާކަން ސިއްސި
ފުދޭ ތަރިކަ ދަރުކާއިދީ ދިޔަން ދިރުވުމަށް ފަށުވައިލީތޯ.
ދަރުކާއިދީދީ— " ދިލާރު ސިއްސުވުމުގެ ދިމާލަށް އައިސް ފަސޭހަކަމާއެކުގައި އުފާވި އެކަނޑުގައި
ވެސް ހިތްވަރު ދިޔަހާއެވެ.
محمد ديدى — " އަހަރެން އެކަ އަހަރެންނަށް އުފާކުރެން ޔާއްލާހްގެ.
ދަރުކާއިދީދީ— " އެކަ ހިތްވަރުން ވަޒީރުގެންނަވާ ތަރިކަ އިތުރުވާނޭ.. އެއީ ދިވެހިދިވެހިރާ
ސިއްސި ފުދޭން ދިމާލު އާސް އުފަން ކަރުނަމަތީގެ.
محمد ديدى — " އަހަރެން އެކަށޭ ހިތަށް ފުރިބަ ކާކުހޭ ބޭރި.އުފެސްވާރި އަ ދެކޭތޯ
ގޭގެ ދިވުވާނެ ތަރިކަ ބަރާނު- ވަރަށް ރީތި އަހަރުމެންގެ ސިއްސި ފުދޭ ހުރިހާ -
އަހަ ހުރިހުންނެވި އެގޭތޯ ހުރިން- އެ އުދޭރި ވަރުވަރު ހުރިހާދުވަސް.
ދަރުކާއިދީދީ— " ވަރުވަރު ހުރިހާދުވަސް ދިހަ ވިދާޅުވި محمد ديدى ދިވެހިރާއްޖޭގެ ކަލޭގެ ކަން
ދިހަށް ދިހަވަރުގައި ހުރިހާހުރި ކާކުހޭ- އަދި އަހަރުމެންގެ ދިހަވިދާޅުވި- محمد ديدى
އުޅުއްވާ ދެއް އަދުގެވަރު އެދޭރި ވަރަށްއަހަރެން ހުރިހާދުވަހު- ވަރަށްއަހު ފުރަބަލާ ދިވަހަން ހެދިހަކަވެސް

محمد ދީދީ އުފުއްވާގޮތް އަލުގަނޑު ނުދަންނަ ގޮތަކީ ފާރަހަށްދަރާ ގޮތެކެވެ. އަލުގަނޑު
އެއްކޮށް ހުދުހުންނަވާ ދަޅުން އިންނާތީ ޕްރޮފް ސަރަޙައްދަކީ ތިޔައީ - އަލުގަނޑު محمد ދީދީ
އުފުއްވާ ގޮތް ނޭގިގެން ހުވަފެނަ محمد ދީދީ ދެކެ ބިރުން އެއްކޮށް ދަންނަވާން ނުކެރިގެން
އިންނަނީއޭ - އެހެނަސް ނުކެރޭ - ބޭނުން ހުވަފެން ބަލަނީއޭ.

محمد ދީދީ -" ކަލާ އިސްވެދާ އުޅެން ޖެހެނީ އަދިވެސް ހުރެކެރޭ - އެހެންނަމަ އޭރު
ކަލަ ދުވަސް ހެދު ވެދުނީއޭ. އެހިނދުން އެހެންދުވަސް ވަރަށް ޤޫބާ ހިރާކީ އިންނާނަ-
ދަރީކަލޭގެފާނު -" ތިޔަށްކޮށް ބާރަ - އަބަދު އަލުގަނޑުވެސް محمد ޖޭލޮލް ހިތުފުޅުގައި
ހުވާތަކީ. محمد ދީދީ ވިޔަސް ކަޅު ސަޤާފަތް ގޮތެއް އޮންނަނާވައި ތަންގު ވަޅަށް ގެނބިގެން
އާދައިގެ ގޮތަށް ބާރަށް ވިދާޅުވެއްޖެއޭ. ހަމަ ހިތްކަޅުވީ އަދި. މިހާރަކަށް ވިދާޅުވާ ހަރުގޮ.
ބާރަށް ޔޫސުފް ދަންނަވާ އަޅާ އިބުރި ދަރީކަލޭގެ ބައްޕަ އެބަވަޅައި ގެނެއޭ. މިއަދަށް محمد
ދީދީ ވަޅައިގެން ޔޫރަތައް ފުދުވަޅައިގެންނެވީމު. ޔާޒުޖުން ހިނގުމަވަޅައިގެން ވަޅައިގޮތީ ބާރަށް
ދަރީކަލޭގެ ބައްޕަރައް ހަލާ ޙުރާ ދުވުން ތަފާސް ގެންނަވައިގެން ގެންނަވައިފައި އަރިހުގައި ހުންނަވަރު
ސަރު حسن ދީދީ ދުށްފުޅު ހިއްވަފާން އިންނަވާފައި ވިދާޅުވެއްޖެއޭ.

حسن ދީދީ -" ފުރުނަގެ موسى ދީ ތާނަ ސަރައްދައިވައި އެއްގޮ " އަންހެން ދަރިފުޅާ ادب
ތަފާވޭ." ޔައާ ފުރޮ ސަބަބު ދުރިވުމޭ - ނުދެކޭތި ވިއްދައި ބައްޕަ ފުރުދާ ފާހަގަ- ބައްޕަ
އަލުގައި އެބައޮތް - ހުދުރަކަށް ފުރޮޅާ - ބައްޕަފާސް އިހަކަށް ދުވަހަކާ موسى ދީދީގައި
ބައްދަލުވާން ދިޔައިމާ حسن ދީދީ ދުށްފަޅައި ނުކުންނަވާ ފުރުއްތާއޯ ވިދާޅުވުމަށް ބައްޕަ
ބައްދަލުވާން ދެއްވީއޭ.

ދަރީކަލޭގެ -" އިސް ދަރަރު ޖެއްސަބައިގެން ހުންނަވާފައި ދާދި މަޅުމަޅުން އަލުގަޅު ފަސް
ތިހަ ވިދާޅުވާ ފުރޮ ދުރިވޭ - އަލުގަޅު ވަރަށް ޔާދީރިތާ ފުރޮޅާ - އަލުގަޅު ޖިހާ ދާންދުން އ
ފުރޮ މިގޮތައި ބައްޕަފައި ވިއްދައި ވަރަށްފަސް ރަގަޅު-

حسن ދީދީ -" އާހާ ވަރަހަ ވަރަހަށް ދުވަހު ބައްޕަ ސަބަބު އެއްގޮ ރަގަޅުވާން އޭ
އެކޮޅު موسى ދީ އެފުރޮ ދެއްވަފުން ވިދާޅުވިއޭ. حسن ދީދީ ވެސް އެންގެ ބާދުވުން ގެ މިފުރޮ
ބައްދުވާ - ތިމަން އަރިވަޅައި ގެންނަވައި - މި ބައްސ ފުރަތަކުރަ ދަބޫ ފުރޮޅާސަރު އަތުބަ ފުރަތަ
ފަސް އެއްކޮށް ވިދާޅުވުމަ - ހަމަ ގެއިދުން ޔިރަވަރަށް މިނެތި އިރުފަވައި حسن ދީދީ
ދަރިކަބާދުން ސަރު މިދޮނި ސަޤާފު ސަރައްދައިވިއްޖެ

حسن ދީދީ -" ސަބަބު ދުވަހަކަށް ދުވަހެއް ހިސާބުން ތަހަސް ބައްޕަރަސް މި ޕާގަނޑު ފަހަ

ބައްދަލުވެ އުފާވެރިން- ދަރިކަލުން ދިޔަތަނުން ފެށް އެއީ ތެދުފުޅުބައްކަން އެދިވަޑައިގަންނަވަތާ-
މިހެން ކަމުން ދިޔަރީތިވާނެ އެއްކޮޅަކާދުރު ދިޔަނުވެގެ ކަންތައްތަކެއް ކުރައްވަވައި ދިޔަބެލެއްވީމާ-
ދަރިކަލުން ދޫކުރި— " އަދުވަހަކަށް އެވިއްޔާ ވަކިވެވޭނީ ބައްދަލް ނުވޭ- އެހެންވީ ނުވާނެ- މިއާ
ތަކަށް އަރިހަށް ނިކުމެވަޑައިގަތީ ކާރިހައް ނުވެވޭނެ-

حسن ديدى ތަށްނަގަވަނީ އެގޮތަށް ގަނޑާ ދަރިކަލުމަށް އަލުން ކަނޑުވެރިއާ ހަމަ
އެކަނި محمد ديدى ކަން އެހެރަކުގެން ދަރިކަލުންގެ ކުރިން މިސްރާޚާ ކުރަނީ
ދަރިކަލުން މިދުވަސްވަރު ބިލާތުގެ ބައްދަލުވާނެ. މިސްރާޚާގެ ދަރިކަލުން ދުރުކޮށް ބާޒާރު
ފޮނުއްވައިފި. ތެދު ފުޅުކަމެއް. މިހާރު ވަރިހަށް ކަލުމެއް ބޮޑުވެގެން ފެށިގެން - އަދި އަލުގެ ތަކުރާ ގޮތް
ފޮނުއްވައިފި ވަނީ- ދަރިކަލުންގެ މިއަރިހުގެ ބޮޑު ފުޅު ވަކިން حسن ديدى އަށް ހަމަވަރަށް އެދި
ވަޑައިގަންނަވައި- މިބާރާގަދަރިކަލުންގެ އެހެން ދިޔަފުޅަކު ހެއްދެވި ބޮޑުވަޑައިގެން އިސްތަށްޓަކަށް
ދިޔަން މިނިސްޓަރު ބާރު ދަރިކަލުން ހިމަނައިދެއްވާފައި. ގޮތުގައި ހަމަވާ ބޮޑުކުރައްވާށެވެ. حسن ديدى
ވަޑައިގަންނަވާފައި ދަރިކަލުންގެ އަރިހުގެ އަދިވެސް މިހެން ދިޔަފުޅުވަން ވަޑައިގަތީ " ދިޔައިރުވެސް
ބައްދަލު ކަމަކުގެ ގޮތުގަ މިހާރުވީ ދިޔަވަރަކަށް ހަރަކާތް ގައްދަރާ ދަރިކަލުން ގެންދ
ކުރުވާފައި ފެނުނީއެވެ ކަލޭނަށް އެވޭނެ-"

حسن ديدى ގެއަށް ވަޑައިގެން ދަރިކަލުންގެ ގައިގަ އަރިހުގެ ވެވުނީ މިގޮތަށް ފުޅު ދަރި
ކަމި އެވެ.

باب ٦

އެއް ހުކުރު ދުވަހަކު موسى ދީދީ ހުކުރު ވަޑައިގަތީ ވަޑައިގެން ގެއަށް ވަޑައިގަތީ ގެއަށް
ހިނދު موسى ދީދީ ހާދި ބައްދަލުވުމަށް ވަޑައިގަންނަވާން ވަޑައިގެން މިހާރު މާލެއިން علم
ފޮނިން ކަމުގެއިވާ ދެން ކުރެވުނު ފިތުމާ ބަލައިލި ގޮތުގެ ބަލައިގަނެ އެއް ދުވަހު ހުކުރު
ވެހެ ތަކުރާއިން مصر مشهور منشي وابو الأحرار محبّ الوطن " مصطفى
كامل باشا " ގެ الشمس المشرقة ނަމަ ފޮތް ނަގަވަމުން مصطفى كامل ގެ ހުރި
علم ވެރި ކަމުގެ މައްސަލައި- ޙަޤީޤަތް ފާހަގަ ކުރު ދަރަކާތުން ދިޔަގޮސްފައި. އެހެ ދި
ކަން ދެކެވުނީ- ހެންވެރިއާ ގޮތުގެ مشهور ދަރަކަތާ މިހެން ހަދާފާ އެއްގެ ވަޅު
ދަރިބަލައިގެ ދެލަ ބިރާއަށް އިވިއްޖެ. އެއްގެ ކުދިކަށް ހުރި فاطمة ދީދީ ހާދި- ބިވެއްދުނު ގެ
ދަރިފުޅުއްޔެގެ އަށް ފޮނުވި. موسى ދީދީ ދެކުނު ވެރިކަން ވަޑައިގެން އަވާ ބައްދަލުވާ ގޮތުގައި
ވެސް ކަމަކަށް ސައިލުލި ހަދައިގެން ގެނދެނީ - ވަޅު ސިފަ ފުރުސަތު ލިބުނު ހަމަވެގެން

ކަންތަށް ބިނާކުރުމުގައި ބަޔަކު ދެކެން އެކިއެކި ބާރުފައިގެ އަތިރިމަތީގައި ވާހަކަ ފުޅު ދަރުމަކަ ވަރަށް ރީތި ބަޔަކު ގެނގުޅެއެވެ. ސަލާމްކުރެ ގެންނެސް ބިނާކުރާން މޫސާ ބޭ ބަޔަކު ގެނގުޅޭ ރީތި فاطمة ދިދީގެ މަޖިލީހުގައި ފެނިފައި ދުވަހަކު. فاطمة ދިދީ ރީތިކޮށްލާފައި ބަހެއް ކަރަން ހެދިބަޔަކު ގެންގުޅުއްވެ. އަދި رحمة ތެރިކަމުގެ ތަރުބިއްޔަތުލާފައި ބޭނުންކުރާ ބެއްޔެވެ. މޫސާ ބޭ ބަހަށް ބަލައިލައްވާފައި ކަރުދާސްތަކުގެ ތެރެއިން އެކުން ބޭނުމެއް ބައްލަވަނީ އެ ތިކުޅި ދެބަފުޅުކަމަށް ފާހަގަކުރެއްވި ނިޔަތަކުން ބަޔަކު ގެން فاطمة ބޭ ހަނދު ބިނާކުރުމުގައި ސަރަހައްދު ދުވަހުން އެހާއެކު ބަޔަކު ގެންގުޅުއްވެ. فاطمة ދިދީ ބަޔަކު ގެންގުޅުއްވި حقيقت ކަމަކީ މި ހަނދު فاطمة ބޭ އެކަން ދުވަހަކު ފަހު މާލިމިވެގެ ހިތާމަކޮށްލާފައި ވާހަކަ ދެއްކެވެ. މި ހަނދު ތިބާ ކަރަހަށް ދަތުރުކުރުމަށް ރީތިތަނާއި ދިރިއުޅުމުގެ ފުރިހަމަ ތިލަވަރު ފޮނުއްވިއެވެ. ހަމަ ކަރުދާސް ތިބާ ކަރަހަށް ކުރެއްވެ. ފޮނުއްވި ކަރުދާސް ފިލާވަޅު ކަނޑުގެ ބަޔަކު ގެންނެވެ. އަދި އެ މަސައްކަތް މުޅި ފުރުމަކީ ހުރި އެއްޗެހި ތިޔަ ބޭނުންފުޅުގައި ހުރި ހަމަކަށަވަރެވެ. އަދި މި ހުރިހާ ކަމަކާއި ބައްލަވަން ހިނގާފައިވާ ބަޔަކު ގެންގުޅުއްވި މޫސާ ބޭ އަރިހަށް ހުށަ ބަޔަކު ގެންގުޅުއްވި ބުދުވަހާ ކަރުގެ ހިތު ކަރުގެ މޫސާ ބޭ ހަމަ ފެނިފައިހުރި ވާހަކަތައް މޫސާ ބޭގެ މުޅިދުވަހު އެކަމަކާއި ގުޅޭ ބަޔަކު ގެންގުޅުނު މޫސާ ބޭގެ ކަރަހަ ގަދަފަދަ علم ގެ ހިތްވަރު ނުނުބަހައްޓައި اثر ނުކުތީ ނަގާފައި ފެނޭ ބަލައިލާ ފެއްޓެވިއެވެ.

پھرتا ہے پھر نظر میں کسی کا خرام ناز + سامان فتنہائے قیامت کئے ہوئے

އެކަމަކު ބޮޑުފުރިހަމަ ހެއްދީ - މި ހިނދުވެސް ފެށުނުދައި - މި މުސްކުޅިގެ އެދުރުވެރިއާ. އަދި މި ދައްކާ ފައްޓަވާ ބަޔަކު ގެންގުޅުއްވާ އަދި މި ދިނުމުގެ ހިތްތަކުރާ ފަރުވާ ބައްޓަވާފަ މޫސާ ބޭގެ ހިތްތަކަށް ކުރަ އެއްޗެއް اثر އެއް ނުކުތެވެ.

މޫސާ ބޭ ދުވެއް ނުކުތުމާ ބިނާކުރާ ފެށުމަށް ބިނާކުރުމަށް ބޭ.

މޫސާ ދިދީ — " فاطمة ދިދީ ވެ އަހަރުމެން ބަހައްޓާ ކަންތައްތަކެއް ފަރުވާތަކެއް ގެންގުޅެން ކަންނޭނގޭ. މިއަދު އަދި ބިނާކުރާ ފުރަ އަހަރެން ކުރާނީ ކޮންކަމެއް." فاطمة ބޭ ބުނުއްވީ ހިތްވަރާ ބަޔަކު ގެން ކައިރީގައި ހުރި ބޮޑު އެއްގަމު ދިރިއުޅޭ ބަޔަކު ގެންގުޅޭ.

فاطمة ދިދީ — " ކަންތައް ދުވަހަކު ބިނާކުރާ އެއް ކަމަކަށް ބިނާކޮށް ނުކުތުމެއް ކަމަކަ އެވެއްޖެ. " މޫސާ ބޭ މި ހުރި ބިނާކުރާ ފަރުވާ ގަދަ ކަރުދާސް ބަޔަކު ގެންގުޅުއްވި ދުވަހު ގެންނެވީ.

މޫސާ ދިދީ — " އަދިވެސް ކަމަށްވާނަމަ ހިތްތައް ނަގާލާ - ކަމަށްވާ އެއްޗެއް ބަހައްޓާފައި

ގޮތެއް އުޅުއްވައި ހުރި މީހަކު ނޫން ކަން -

فاطمة ދީދީ — " ނޫނޭހެ " މޫސާ ދީދީ ދެކެވޭ - އަޅުގަނޑަށް ގޮތެއް އުޅުއްވައި ނުތިބޭ މީހާ

ކަމަށް މިހާރު ދުވަހު ގަންނަވާން ކަންފުޅަށް އަރާތީ - އެކަމަކު ދިރިހުރި . ގޮތް ހުރި

އުޅުން ހުރި މީހަކު ނުވެން ނަގާގަން ތާއެ - އަޅުގަނޑު ހިތުން ސިކުނޑި ވިސްނުން ދީ

ދަރުސް : އަދި ގޮތް ކުޅަދަރުސް މޫސާ ދީދީ ދެކެން މި ގޮތް ކުޅަމީހާ ދުވަސްވަމުން ވާކަން

ކަށިވަޅައް ނުވަތަ ނަފްސާނީ - އެއީ ހަމަ فاطمة ދީ ހިތުގެ ކަށިއްވަގައި ވެސްނަވާ

ގޮތް - މިيقين ކަން فاطمة ދީދީގެ މުސްތަޤްބަލް ތަރައްގީ ދުވަސްވަރުގައި ކަންނަވާ ކަމުގެ

ވަރަށް فاطمة ދީދީގެ ހިތުގައި ބޮޑުވެފައި . فاطمة ދީގެ ހިތުގައި ކަމުގެ ގޮތް ކަން

އުޅުއްވި ކަމުގައި ވިދަން މޫސާ ދީ ދެކަން فاطمة ދީ ވަރަށް ކަށިވަޅަށް ކަން ކަށިވަޅައް ނު

ގަންނަވާނެތެވެ . އެއީ فاطمة ދީގެ ހިތުގައި ހުރެ އެކަހަ فاطمة ދީދީގެ ދިރުމާ ކަމަށް

ނުދާ . އަދި އެހެންވެސް ސިކުނޑި ސަބަބެއް އެބަހުރިތީ - އެކަން ގަބޫލު މޫސާ ދީދީ

ދެކެން فاطمة ދީ ވަރަށް ކަށިވަޅަށް ކަށިވަޅައް ނުވަތަ ނަފްސާނީ - فاطمة ދީގެ އުޅުއްވުން ނަގަތް

ނުކުރެއްވިގެން އެހާ ސަބަބަކީ ހަމައެކަނި فاطمة ދީގެ މިއަދާ ނުދާ خَامُ خيال ވެ - އެކަމަކު

މި ދަރު މޫސާ ދީދީ فاطمة ދީދީ ވަރަށް ކަށިވަޅަށް ދުވަސްކުރުމަށް ވާހަކަ ދެއްކުން އެގޮތަށް މޫސާ ދީ

فاطمة ދީ ވަރަށް ނުކުރެއްވައި ހުސްނުވި މޫސާ ދީދީ ދެކޮށްދެނީ ބޭކާރު فاطمة ދީދެން ވަރަށް ކަރުނަ

އެވެ . އެއީ މޫސާ ދީ ހިތުގައި ހުރުމާ އެކުގައި فاطمة ދީދެން ދުރުވި ގޮތް ނަފްސާ ހިތް ފުޅު

ބަދަލު فاطمة ދީ އަށް ސަބަބެއް އުޅުއްވުން ނަގަތް ކުރެއްވި ނަވަދި އެގޮ ވާހަކަ ހުރި މޫސާ ދީ

ދެއްކެވި ބޭކާރު فاطمة ދީ ދެކެވެ . މޫސާ ދީ فاطمة ދީ ވަރަށް ކަށިވަޅަށް ދުވަސްކުރުމަށް ވަރަށް ދީގެ

ވާހަކަ ދުވު ހިނގުމުގެ މިގޮތް ވިދާޅުވެފައިވެ - އަހަރެން فاطمة ދީދެން ނަފްސާ ހިތް ކަންތައް ދުވަހަކު

މަސް ދީވާދެން ދިދަ ބޮޑު ވެގެންދާ - އަހަރެން فاطمة ދީ ދެން މިދާ نَصِيحَةَ ކޮށް ނަފްސާ ހިތް ދޫކުރު -

ކަންތައްތައް އެއްގޮތަށް ބަލާނުލެވޭނެ އަދަބަށް ދޭތެރެ - އަދި فاطمة ދީ ބޮޑު ގޮތުގައި فاطمة ދީގެ

އުޅުއްވުން ހިނގާ ފުރިހަމަ ވެދާނެ - އުޅުއްވުމުގައި ކަށިވަޅާ - އެކަމަކު އަހަރެން فاطمة ދީ ދެން

ބަދަލުން އެއްގޮތަށް ގޮވައިދީ - އަހަރެން ހިތުން އަހަރެން ގެން ދުރުހެލިގައި އުޅެން ހިތުގައި

ވާ މީހަކު فاطمة ކަމަށް ގޮތް ކުޅަ ވިސްނުމަށް އުޅުއްވައި ހުރި މީހަކާ އެކުގައި - އަދި فاطمة ދީ

ދެއްކެވި ވާ ދީގެ ކަށިގައި ވިދަން އަހަރެން فاطمة ދީގެ އެކުގައި މިއުޅުންފަ ދުވަހަކު ހަމަ

ހިތާމަ ނުކުރެވޭނެތީ . فاطمة ދީ ދަރު ދީވާދެން ސިކުނޑި ދުވަހަކު ނުވާނެ މިދާނެ އެކަ

އެކަ ބަލާ އަބަދުވެސް ދީގާ ގޮތްވިދާދެ ކަށިގައި ހިތްވެގެން ހުރެން ކަމުގެ ކަން -

ދަރުވަރި ތަރުބި ދަސްކުރުމުގެ މިސް ދިރާސާކޮށް އެއްގޮތަކަށް ފަށް ހެދުނުހަމަ ބަޔަކު ބަލައިނެ-
ކަމަށް ނިޔަތްކޮށް ފެށުނު ކަންތައް ބަލާކުރެވޭ. ނިޔަތްތެރިވެ އުޅުނު ގޮތް ފެށިގެން ގެންދިޔަ ބަޔަކު
حَالَ ސިނގާ ދަރަނިވެރި ނުވާ ދުވަހަކު މިއަދު ސަބަބު. ނުވަތަ އަންހެނުންގެ ކަމުގައި ބަލާ
ތެރިކަން އެބަހުރި. ނިޔަތް ހިތާމަ ކަމެއް ބުނެވޭ. އެދުނު މީހުންގެ ވާހަކަ ދެކެމުން
އަތުރި ވަރު. އަންހެނުން ގޮތް އެވާ ކަންތައް ސަބަބު. އަންހެނުން ސަރުކާރުން
ހަމަ. ނުވަތަ ބަލައި. ހިތްހަމަ. ހިދުމަތް. ދަރިވަރި. ކާ އެއް ފަހަރު ހުރި
ނަމަ ތަރުބިއްޔަތު ނުވަތަ ދުރުވެ މިހާރު ދުވަހަކު ބަލައި ހަދައިގެން ދިޔަ.
އަންހެނުން ދިރިއުޅުމުގެ ކަންތައް ތަރުތީބު. ބެލުމަށް. ގެދޮރު. ބައްޕަ. އަދި އަންހެނުންގެ
ހިތަށް ކަމެއްކޮށް ބެލުމުގައި އަންހެނުން. ކަމާ ދުވަހު އަންހެނުންގެ ދުނިޔޭގެ ހާ
ހިސާބު ތަރުބިއްޔަތުގެ ނުތުރުމަށް. އަންހެނުން ބެލުމަށް ދަރިން ގޮތްތަކާ ވަރަށް ގަނޑުވާ
ބަލައިގެން ނުރާއި އަހަރު ދިރުނު އަންހެނުން ކަމުގެ ހިތްތިބި ހުނަރުވެރި ގޮތަކަށް ކުރެވޭ ކަމަށް
ނުދެވޭނެ ބެނުން ހިތާމަވެސް ނުވާ ކަމުގައި ކަމާބެހޭ ފަރުމާކޮށް ވަރުން ކަމުގައި ވިހާތާ فاطمة ދީދީ ވެ
ސަރުކާރުގެ ކަމެއްގެ އެކުހުރިން އިން ހަމަ ނުވާ ހޯދުމަށް. ވަކިހެޔޮ ވަރަކުން އެއްގޮތަކަށް
ގޮތުގެ ނުދެވެނީ. އެހެން ވާހަކައެއް فاطمة ދީދީ ދަރަކަން ނުދެވޭ. މިވާހަކަ فاطمة
ދީ ގޮތުގެ މިހާރު ބެނުން ހުރިހާ ފަހަރަކު ކަމަށް ވަރަށް ނުރޭ. އަންހެނުން فاطمة ދީ
ހަމަ އިހު އެގޮތް ކަމަށްބާރު. އެހެން ބައެއް ބޭނުންތައް އެއްކަލަ. ވަރަށް
ދެވޭ ހިތާ ވިސްނައި ދަރިންގެ އަތުން ދިނުމައި ވާނެ އެކަމަކީ. އެކަމަކު މިއުޅޭ ދުއަރަތުގެ
ވަރުދޭ ތަފާތުވެ ހުރި އަންހެނުން މިކާ ވެރިކަން ހިސާބާ އެއްވެ ކަމުގައި ވާހަކަ فاطمة ދީ
ވެސް ވާ އެވިދާ. އަންހެނުން ބާރުވެރިކަން ވަރަށް ދުވަހު އަހަރެ ކަނޑުވާ. އަޅުން
ތަން ކަމެއް ހަދަން ހަރުދަނާ ބަހާ. އެކަމަކީ فاطمة ދީދީ އަންހެނުންގެ ބަރުން
ކާރު އެއްގޮތް اثرَ ހުރި. ماناکہ ہم کہا کیے اور تم سنا کیے ދި ދުއަރަތުގެ
ތަރުތީބު ވަރަށް ކަންކަމަކީ ދިހަ ކަމެއް. އަންހެނުންގެ ހިތް ގޮތް فاطمة ދީދީ ހުރިހާ
ވިސްނި ނަމަވެސް އެހެނީ. އަދި ބަޔަކުގެ ދުވަހު فاطمة ދީ ގޮތުގައި ވިސްނި ނަމަވެސް
ބުނެވި ހުރިހާ. އަންހެނުންނަށް އެކަށީގެންވާ ނުވަތަ ވަރަށް ވާތީ ކަމުގައި ހިތާ
ވެގެން ދިރުނުއި މިނިވަން ދިނުމުގެ ބުރުއި ދެވެނީ. " ދިނުން ނުވާ މިންވަރުގެ ބުރާއި ދުވަސްވަރު
އުސޫލު قواعد " ގެ ވަރަށް ކަނޑު އަންހެނުން ދިނަށް އެ ދިރިއުޅުން ގޮތް فاطمة ދީ ބުރިފަދަކޮށް
ދިނުމާ އިތުރު ދުވަހު އަންހެނުން ހިސާބާ ގޮތުގައި ދީނުގައި ދިރުނުގައި އިންސާނުން ބުނުން

ކަމެއް ވިސްނައިދީ ދަރަކަށް فاطمة ދީދީ ހަމަކަށް އެކުލަވާލާށޭ - މިހެން އަހަރެމެންގެ ކާންފުޅު ލަހަރު ވެސް ހަމަ ދަރަނި ހަދާ މިހެން ވަގުތުހަރަށް އަދިވެސް ކަހަލަ ދުވަހެއްގެ ފަހު މަސް ދިވެހިރަށް ބަނޑުގަ- " ބޭނުން ނުވީހާއި ދުވަސްތަކަކަށް ހިފުމީޑޭ " ވިދާޅު ކަމަށް ބައްޕާ ވީ ހިނގާފަދަ ބަހެއް - މަހަރު ގޮއްވާ فاطمة ދީ އެހެން އެބުނީ މަކަރު ކަލާ ދުވަސްވަރުން ނުކުތީ ކަލަން ހިކާމީއެވެ. އެހެންނަ އެހެން ބުނާކަށް ތާރީހު ތަފާސް ބަލާލަން ހުސޭން ދީދީގެ ވާހަކަ ވެފާ ވާހަކަކުރަން ދޮރުތަކުން فاطمة ދީދީގެ ބޮޑުބޭބެ އަރުވާ މަތީ ދަރިފުޅު ކަން ހިނގައިދިޔައެވެ. ވަރަށް ބޮޑަށް ވިދާޅުވެފައިވޭ " ހިތްވަރުން ބަސް ވާހަކަ ކަމަށް ހީވޭ- ހިޔަނި ހިނަ ދިއުމުގެ - ކަމަ ގޮހިކާއި ނުކުތް ވަތިކަރުގެ ކަރު - ދިހެން ބުނަމުން ހޮވާފައި- ވަހި ކަށަވަރަށް ކަމަކާ ވަގުތުކާ ނުޖެހޭ ގޮތަށް- ވަކިކަމަކަށް ކަރުދާހުގެ ކަމަ ހަދާ ދިވެހިރަށް ވާނީ ވާހަކަ ބުނެލައިފި ނުވަދަ ކަރުވަދާ ދުވަހަށް-" ހުސޭން ދީދީ އެއްކަލަ ދިވެހިރަށް ހިފުކާކަ އިންނަވާ ވަކަށް ވަޅި ވަނީ ވެސް ވާހަކަ ވަދެގޮތުގެ އެކަ ދިވެހިރަށް ދިޔައީއެވެ.

ހުސޭން ދީދީ— " އަހަރެން ކަމަ يعني ދިވާނަކަށް عبدالله ދީދީގެ ދީ فاطمة ދީދީ ވަރަ ކަހިފީވެ. ދި އަހަރު ވަކިކަން ހަލަބޮލި ކަމުން ނުހިފީ ވީއްޔާ- فاطمة ދީދީ ހިތަށް ދަކޭ ހިތަށް ނެރުމަށް ދިރިހެން ފުރަހަމަ- ހިއްވަސް ދުވަސް ހަމަ ކަރުދާސް فاطمة ދީދީ ދިހަކާ ހިއްނާ ހިމެ. އަހަރެން ކަމަހަމަ އަހަރެން ނަހަފުދިރުން ނުކުތެވެ ދަރަނިވަކަން ކަލާވަރި ކުރެއްވި ކަމަކާ ވަތާކަލާ ހިބަލަ ވިސްނައި ތަފާސް ދިވެހި އަހަރެން ގެ އެކުލަވާލި ހުއްދަކާ فاطمة ދީދީ ހިތަށް ކަރުދާހެއް ހުރިހާ ދަރަނިވަކަން ވިސްނައި އެފުރަތަމަ ހިނގި- ދަރަނިވަ ބޮޑަށް ހިފުނު ނިޢުމަތް އެވަރުގަ ދުރަށް ދާދިއުމުގެ- އަހަރެން فاطمة ދީދީއާ ...ތަ ... ދި ވެސް ވަރަ- އެކަކު ކަހަލަ ވިއަސް އެވަރަށް ނުވީއޭ- ވިސްނައި ދަރަނި ހިއަހަރެން ދިއަދު ކަމަކަށް ދިވަހެއް އަހަރެމެންގެ ހިތައް ވަރަށް ދަރަނިކަން ވެއްޖެ. ދިވަހަކީ ދިހެން އަހަރެމެންގެ ދަކާހިޔެން فاطمة ދީދީ އަކީ ބޭނުން ހިފުމަށް ކާންފުޅު އެއްކަލަ فاطمة ދީ ގެންދިޔަ ދިރިހަކަށް ވަރި ކަހަލަވާ- ދި ދެއަހަރުގެ ދަރަނިކަމަށް އަހަރެމެންގެ ހިބައިން فاطمة ދީގެ

ލ ދިރާސާގެ ނަމީ كتاب الزوجين އެވެ. ދިރާސާކަމުގެ ވަކި ދިރުންތަކާއި ހިންގުމުގެ ބޭނުންތެރިކަމާ ހިފުގެން އެއްވާރު قواعد ތަކާއި- ދަރަވިރިންގެ حق ތަކެވެ. ދިރާސާކަމުގެ ހުސޭން ދީދީ ހަމައެކަނި ވަކިވަކި ވާހަކަ ހަރަދުކުރަން ކަންތަކުގެ دلائل ހިއްވަކައި ވަގުތަކީ قرآن ހާ ނަމަ حديث ނުނަގައި އެކުވެރިކަމުގެ ޔޫރަޕް ގެ ބައިވެރިވި ތާރީ هندوستان ގެ ދަރަނިވެރިކަމުގެ ފިލާސަފަރުގެ ކާންފުޅު ދުވަހުވެރިއެއްގެ ވެސް ހަކަތަ ދި ފާސް ބަލާލަން ކުރެއްވެ.

ހިތުގައި ޖެހުނީ ކަމެއްދުވައި. ނުވަތަ އެއްސަގައި ބުނެވިފައި ފާހަގަ معاف ކުރުން އެދެ ވެވެ.

މިހާތަނަށް މިދާދުވަހުގައި موسى ދީދީ ބޭނުން ނިކުމެވަޑައި ގެންނެވީއެވެ.

فاطمة ދީދީ އެއްފަހަރު އެއްސަގައި މިދާދުވަހު އިސްކަނދުގައި ލުކުވަޅުގައި ގަދި ގިރިއްސަނަވެ. ގިރިދިގައި އަދުއްޔަމަކީ ކުރިން އިންތިޒާރުކުރެއްވި. އިތު ހަމަ ޤައްދާރުވެފައިވާ ގޮތަށް ވަޑައިގެންނެވީއެވެ. ފަހު ކުރެއްވި ދަރިން ބަޚުސާ ތަކުރާރުކުރަނިވިއަސަލަ ނުވެނުވަތައެވެ.

އަނެއްދުވަހު موسى ދީދީ فاطمة ދީދީ ވިއްސިފު ސުލްޠާނާގައި ފުރަތަމަ ކަލޭގެފާނު ހުރިހަމަ ހުރި އެއްސަގައި އުފުލާލައި ގެންގުޅުއްވީއެވެ. އަދި އެސުލްޠާނގައި ދިމިއްވެވި އަޅާ " ހުރި ތަޤުދީރު ފަދަ ކުޅަކަން ބޭއްވުމަށް- އެދުވަހު ބައްޕާ ހުރިއަ موسى ދީދީ ކިޔަވާ މިދާދު ވެލި- މިހަކަށް ދިޔަދި- އަދި ދިޔަކުރައްވާ މިގޮތުގާ އެއްސަކަށް ވިލާސް އަދުވަހު ފުރަގެ އުޅެމުން ކަމުގައި ވެނުވެ. އަކަމަކު އަދުވަހު ގޮތަށް ފުރުތުވާ ހަނދުވާ ކަށް ހަމަ އަދިއަ ސަކަ ވިލާސް ހިފުވެ ހުރިގޮތް- ހުރިހެއްސަ ގޮތިވެރި ޖަލްވާއާ- އެހެންވާ ފަހުތަކުގެ ޖެހި ފާހަގަކަން ވިސްނަވައި ހުރި ނަވާދެ- "

މިސުލްޠާ ހުސްނު ކަލުން ހުވާ ސުލްޠާ މިޤާމުގައި نَقْلُ ކުރާން ނުކުރެވިއެވެ. ބަޔަކުގައި މި ދިހުވި ދިހަ عِبَارَاتُ ނުވަނަ ސުލްޠާނުގެ ބައްޕަޔަކު ކުޅިކާން ހިފާ ކަކުގައި ހިކުރަވެ ވެ. فاطمة ދީދީ ބަދަލު ބަނަށް ޖެހުނު ފާހަގަ ކަކަ ހަކަތަ ދިރިޔަ ބަނުގެ ދީ ފުރަބަދުން އެ ހިއްޕަ އިގެން ދިވަ މިހާ ތަށްގައި موسى ދީދީ ވިދާޅުވި- " މިހެކިޔަ ހިހަމަ ގެން ދެއް ވައި ބުނާތް- އެއްސާޔަ ބަހަމަ މިހެން ފުރުވާތް- އޮޑިހުނުނަށް މިގޮތަށް ފަތޭ ހަކިޔަ ގެނދާން ކެރޭނީ ވިހާއި ގެނދެވުން ފާހާގެ. އަދި ބުނަނާތް އަނގަބުން ބުނުޖެ- އަނގަނު ނަނާ މިއަދު އެފިޔަވި ސުލްޠާ އާއި فاطمة ދީދީ ދިރުން ސުލްޠާން ކަމުގައި ފާހަގައި فاطمة ދީދީ ގެ ގަދަވަރާއި- ހިޔަގާއި- ވިސްނަވަރާއި- އަދި ބައްދިއްޔަ ސާބަސް "

موسى ދީދީ فاطمة ދީދީ ދައިރާއިރު ވަރުން އެހެން ދަރުވާމާ ފާހަގަން فاطمة ދީދީގެ ވަރަހެއްނެތް ވުޅިހޭ- ބިރުހާ ބަސްފުޅު މިހާރުވާ ވަރުގެ އަނގަނުން ކުރަން ފަހަރުގެ ނު فاطمة ދީދީގެ خاصّ رحمة ތެރި އެދި އެދި ދިރިހުން ބޭފުޅުނަކަށް ދާދެން ނުވާރިހާ ހުވާރު لَفْظُ ނު موسى ދީދީގެ ވާހަކަފުޅު ދެއްކެވުއްވީ. فاطمة ދީދީ ހުއްސަރިބައި ގެނަގައި ގެންނަވައިގެން ގޮތަށް ފަޅައި ބަޔިއްސުރެ އެދުވަހުގެ ފަރުވާކަމަށް ދިރާސާކުރުގެ އެވެ. އެގޮތަށް ނުވާނު ނުވަތަ އެގޮތަށް ނުވާނި އެއްގެ ދުވަހުގެ ދިރުމިވެސް އަދުވަހު ގެނދެވެ ވަރަށް ބޮޑުކަމެވެ. އާހަވަދު

އަދިވެސް ވަރަށް ތަފާތުވެ އެއްވެސް ކުރިއަށް ހުންނަވާ އަހަރެންގެ ހިތަށް ފުރުޞަތު ތިމާލު ދިނީ އެވެ. موسى ދީ فاطمة ދީ ވަރިކުރެއްވުމަށް ދަރިކަލުންގެ ބަދަލުގައި ދަރިކަލުން ގެ ހިތް ފުރިހަމަ ކުރަނީ اثرات - ދަރިކަލުންގެ ހުރި ބޮޑުވުމެއް ގެންނަވާފަ އެވެ. މި ފުރުސަތު ހިފާ މިހުން ނުކުރެ. މިއަދަކީ މިއަދު ބާވާނުން އެވެ ވަޅުގައި ގެންނަވާފައި އެވެ. މި ފުރުސަތު ނުވެއް މިޚަބަރު ދެވި ބަލައިގަނެ އެހެން ގޮތަކުން އެވާލިޚަބަރު ކިޔުމުން - އަދިވެސް ހަމަ ތިކަމުގެ ކިޔާމުންނަށް ފެންނަ އެއް موسى ދީ ގެއްލުމަކީ ކޮބާ ކަމެއް ވެގެން ދިޔައީ. ބައެއް މިހުން އަ ވާހަކަ ދެއްކި ދަރިކަލަނަށް ގެންގޮސް ވެއްޖެއެވެ.

٧
باب

موسى دیدی فاطمة ދީ ވަރިކުރައްވަން ވިސްނުނުވަތަ ނުވެ ދުވަސް ކުރިއަށް ދުވަސް އަހަރު ދުވަހަށް ވަޑައިގެންނެވިއެވެ. ދުވަހަކު ހުންނަވައިގެން ކުރެއްވި މަސައްކަތް ފުރަތަ ނިޔަލަ ކުރެއްވި ވަޒީފާ ބަލަން ބޭނުންވި އަޑު ހިފާ ދިޔައީ އެވެ. އެ ފުރުސަތު ނަގަން "ނިޔަލު ކުރިމަތިވާ" އެ ފުރުސަތު ދިޔައިމުގާ ނުދިނީ އަނެއްކާ ނުކުރެވުނު ވާހަކަ - ނިޔަލު ކުރަން موسى ދީ ވިހާތަކު ފެނިވަޑައިގެން - އެ ފުރުސަތު ދޫކޮށް މިހާރަށް ނިޔަލުކުރަން ކުރަމުގެ ދިނުމަކީ އަސްލުގައި حیران ވެއްޖެއެވެ. އެކަމީ އަދިހުންނަން ދުވަހަކު ހުރިހާކަމެއް ނުވަތަ ބާނިކަމެއް އެ ފުރުސަތު موسى ދީ بیان ކުރައްވާފައި ވާއެވެ. އަދި އެ ފުރުސަތު ثابت ވޭ. موسى ދީދީ نجومى علم ނާ މި جغرافیه ގެ ހުރި علم ކަމުގެ ނުވަތަ ކުރިމަތިން ބޮޑުކަން ކަން - އަދި އެ ފުރުސަތުގެ مقدمة ގައި موسى ދީ ދިއްލަވައި ވޭ. "މި ފުރުސަތު ނިޔަލު ކުރުގެ މަސައްކަތް އަދިވެސް ކުރަ شقّة ގެ ފުރަތަމަ ނިޔަލާ އެވެ. އިހަށް ކުރައްވަމުން ގައި އަދި މި ފުރުސަތު ހުރިހާކަމެއް އަދިވެސް مشقّت އެ ނުހަނު ބޮޑެވެ. ދެން ދިޔައީ މި ފުރުސަތު ހުރި ދޭކަމަށް ބަލާއި ބަލާލަމުން ހިތްވަރު އެކަމަށްވެ. وماتوفيقى الاّ بالله"

މި عبارت ނުކުތާއަކީ موسى ދީގެ ހިތްވަރުގައި ވޭ ނިޔަލު ކުރުގެ މަސައްކަތް އެ ދިޔައިމު ފުރުސަތު މަޝްރޫޢު مبسوط ފުރުސަތު ދިޔައިމުގާ ނުވޭ - ކަމަކީ އަހަރެން آگے آگے دیکھئے ہوتا ہے کیا۔

މިހެން މަސައްކަތްކުރަން ވިސްނުނުވަތަ ނުވަދިން موسى ދީ ދާއި - ދަރިކަލުން ގެ ވިހާ ހަމަހިނގާދިޔައި ދުވަސްތަކު ވަރަށް ވެއްޖެއެވެ. ދަރިކަލުން ދުވަސް އެއްގަނޑަކަށް ގޮތެއްގައި

ގެދަރު ވަޅައިގެން ދިޔަތް އިންނަވަނީ ގޭގައެވެ. محمد ދީދީގެ قلمُ ގަޔާ ފެނިދާއި
ރުޅި ބޮޑުވެ موسى ދީދީގެ ދަރިކަލުން ވަޅުޖަހަމުއެވެ. موسى ދީދީގެ ދިރުއްވި
އެއް ސިޓީ އެއްގަޔާ محمد ديدى ދެއްކެވިއެވެ. " ބޮޑު ދީދީއާ އަތުގައި ހިފޭގޮސް
ބޮޑުގެ محمد ديدى ކައިރި ފޮނުއްވައިގެ ގެނބުނީ އެދުއްވާލީ" އެހެންނަމަ އިބްރާހީމްފުޅު
يوسف ދީ އެއްޗިހި ވިދާޅު ނުވަ - ފޮނުވީ ކުރިމަތިން ފޮނުވާ އެހެނަމައިގާ ކުރިމަތީ
ކުރިން - ހިތަދެން ވެސް މި ދަރުނަވައި - ހިތަކާރުވުމާއި އަތުގަޑު ސަލާމް - އަތުގަޑު
ހިތާމަ އަރާއި ބާރި ވަކިވުމެއް ނުރަކާ ކުރީގެ މިހާލުގައި ޚަބަރުވައިވާއި މީހުންގެ
އަޅުގަނޑު މި އަދަހު ގަނޑު ހިލާވަނީ ޚާއްޞަކޮށް ބޭނުން - އަތުގަޑުވެސް ހިތަދޭހަރަ
ދަރި - އެކަމަކު فاطمة ދީދީއާ ޖެހިސަ ހުރިތާ އެބަހުރުވުން. ކުރީގެ ބަނަފްސާ ދެން
އަތުގަޑުގެ ކައިރު އެބަދުވަސް ބޮޑުތަން އެއްބަސްވެ ބާރުވަނީ - އެހެންނޭ އަތުގަޑު ދުނިޔޭގައި
ހުރިހާ - އެހެންނަ ދީދީއެ - ފޮނުވައި ގެންނަވާށޭ - ހިތައްعلم ބާއި ހިތަދެންގެއްޓާ
ބޮޑުކޮށް އަތުގަޑުގެ ކައިރިއަށް އެއްބަސްވެވޭ ހުރިހާ - އަތުގަޑު ހިތާއި ހިތަ
އެކަމަ މި ދަރުނަ ގެނދަވައި މިއުފާވާ ކަހަލަ އާދަތްގެ ދީދީ އެއްވެ. "
އެކަމަ މި ދަރުނުތަކާ ވޭނެތުގެ ބަސްބަހެއް ދިރުއްވާލައިވެސް ބޮޑެއް ސަލާމު ދިރުއްވީއެވެ.
محمد ديدى يوسف ގައިގާ ހެޔޮވެގެން ގެންގުޅި ގެންނެވީ އެހެނިހެން އެއްވެރަ ފޮނުވަމާ
ބާރަށް ފުރުތުގެ. ދަރިކަލުން ވަރަށް ގެދޮރު ވަޅައިގެން ގެންގުޅި ކަނޑުވާލި ގެންނަވާފުޅު
ފެށި ވަޅައިގެން ގޮސް އެއް އަތުގަޑު ބިނާކުރި ހަދާއި ދީދީއާއި އަތުކުރަށް ވަރަށް ހިތުގެ
އެވެ. ބޮޑުކޮށް ދިޔައީ - ކުރުމަށްފަހު ފަހިކުރަނީ ބާރަށްވެސް - އަދި އެއަރުވަރަށް ބޮޑު
ފަސް ދަރިކަލުނަށް ރަސްމީ ފުޅު ދިޔަ ކުރީގެ ގޮތަށް - އެހެންކަމުން ގޮތް ބޮޑު
ކާރިސާ ދުވަސްވަރު حسن ديدى ހަމަގައި ދަރުނަވައިގެން حسن ديدى ވަޅައި ނުގެނގުޅި
ނުވަތީ - حسن ديدى ވަޅައި ގެންގުޅި އިރު ރަހި ކަމުޒީގެ ދަރުނަ ހެދުވައި ދެއްވެ. އެކަމަކު
ދަރުކަމަށް ބާރުވެސް ފަހަރުވާ އަދި އިވުނެވެ. އަދި ވިލާފުވާ އަޅުވުނު އިވުނު- " ހިތަދެން
ހިތަދެއް ދާދުވީ އަދުގަޅުގެ އެއްވެސް ދިރުނު ދިޔަގައި ނުހިމެނޭ - އެހެންނަ ހިތަދޭހަރަ
އަތުގަޑު ހުރިހާ ކާރިސާ ކާރިގަޅާއް ނުގެންނަވާނެ - محمد ديدى ވިދާޅު
ވިއެ- " ކާމިގެ ދިރުން ކަހަ އެއްވެ ބޮޑު ބާރުވާކަން ވަޅައިގެންނަވާނެ ކާފިގެ ބައްޕަ
ނުކުމޭ - އެކަ ވަޅައި ގޮތަށް ރަހަ ހިތަދެކޭ ކުރިމަތި ހަދާނީ - ދިޔަ ވިދާޅުވުމާއި
އެކު ބޮޑުއެއް ޖެހިސަ އަޅު އިވުނު - حسن ديدى ހައިވެސް ދިޔަ ދަޅުވަހުށްކިތި ގަމާނު

ޗެވޮން ދިނީ ހިއްވަލީ- ސައިލިޖެހިއްސަވައި. ސަޔިނުޖެހިއްސަވައި. ވަރަށް ނަރުހުރި ބާރުވެފައެވެ.
އަދި ޢުމުރު ފުރުމުން ވަރަށްސްފަށް އަހަރު ފުރުވެ ވިއްސަ ސާފުކުރެއްވުމަށް ގަދައިސާކުރު ވަރު
ފުރުޅު ދުވަހުއް ނުފެނެވެ. އަދިވެސް މުޙައްމަދުދީދީ ސާފަކޮށް ދުވަސް ފުރުވާ ބުރަދަށް
ޙަސަންދީދީ އަސާސް ބިރުގެ ބޮޑު ސާދުއް ނުނުވެ. ސާރުމަށްވަރަސް މުޙައްމަދުދީދީ ވިދާޅުވާ
ދިރާސާތީ ބަސްފުޅާ. ދަރިކޮށް ބާރަކުން ޕާރީގެ ސުރުއްގާ އަބާދި. އަދި ދަރިކޮށް ބާރަކުން ގަދި
ސާރުވަދި މަޤުއްވާ އަޅު އަރުއްސަވައިވަދި ޙަސަންދީދީ ގެރަދިސާރުގަދިވާ ވަށްދިސާރް އަހަރު
ވެވަދިވާ ތާ ސަރިގެން އަދިސް ދިޔިސް އަހަރުގެ ޗެވޮން ސާރުގެ ރުނުސަކުރު އުރުދަނުތުރި
ދުވި ނަދިސާރުގަދިވާ أفصاب ހަރު ދުވިގެން ހިގައްޖެއްވެ. ފުރަތަމަ މުޙައްމަދުދީދީ
ތަނަށް ދަރިކޮށްމުވާސް ވިދާޅުވިއްވެ. އެސާވަސާކުރެ ދުވިހުން ހަމަރު ވަހަރު ގަދިހުން ވިދާޅުވެ
ނުރުގެއްވެވިއްޔާ. ސާނަގަމަކު ތާވެން ފުރަށް ޙަސަންދީދީ ގެ ދުވި ހަދިސާރުގަދިވާ ބާރުގެނުރަވައި
ވަދިން ފުރު ސާރު ސާރަނުގަދިވަދި ދުވަރަހަރަސާ ދަރުވަސްގަދި ޖަހައްސަވާދިރަން ދަރުވަސް ހުރު-
ވިއްޖެއްވެ. ދަރުވަސް ހަމަ ހުރުދުވާ އެސްގަދި ޙަސަންދީދީ ދުދުވަޒަދިގެން މުޙައްމަދުދީދީގެ
ސާދުރާގަ އަވާރު ގަނަނަވާވިހަދިނުން މުޙައްމަދުދީދީ ފުރުސަދިގެން ފޮތް. އެހާގަދި ހުރި ސާޒަ
ވަރުއްގެ ވާޖެއްގަދި ޖެހިހަދި ދާޖާ އެސުގަދި ވަރަށް ބާރަން ފުއްޖި ވަޒަދިގެނުވިއްވެ.
ދުން ޙަސަންދީދީ ދަރިސާކުރުން އަދިހަން ދަރާވަރުވާވަދި ވިދާޅު ފުރުޖެއް- "ބޭރިދު
ތާއް އަހަރުން ހުރިހަމަކުރަ ގަދިސާބުރަތަން ހަދާރި ހިތާވާ ވާތުވާ"- ދުން ހިރާސް ބޭނު
އެއް އަދާހަމަ ހިތަދި އެއްޗެ ހިތަވަޒައްކުރަ ސާރިހަރު އަދާބާދާން- (ނުދާހިސާ ހިރާގުދި
ސަނަ އެސާފުވިގެނުވާ ހުރުއް ޖެހުއްސަވާވަދި) ދިސާހަރަ ސަދުވަސާ ދުހާ ވިބަދިދުހުން ބިދު
ގަނަހަނަހު- ދުން ދަރުވާސާދިދި އަދިހުގަދި ސާބުރާއް އަނަހަހާ ވިދާޅުވަދި ދަރުވާސާދި
ވާވަދިގެން ހިސާފު ވަޒަދިގެނުވިއްވެ. މުޙައްމަދުދީދީ ހެދުމުވަޒަދިގެން އެހެއްސަވައްފަސް ވިދާޅު
ނުފެ ދިޔަސް ދަރަށް ޖެހުއްސަވަދިގެން ވަޒަވަޒަން ހުނުނުވި އެވެ. ދިހުނުނުވި أدب ފުދި
ސާވަސާން ނުނުވެ. ބިރުވެގެނުނުވެ.

މުޙައްމަދުދީދީ ގެ ނުވާހިސާ ދިރާސާހިސާން އެސާފުވިގެނުވާ އެރަށްސެޖިއެއް موسىٰ ދީދީގެ ހަދުގަދި
އަދި ދިރުގެން موسىٰ ދީ އެދިން އެއްގެން ސެޖިއަސާން ޗެވޮތާއް ނުދުއްވަދެވެ. ދި ޗެވޮތާއް
ނުދުއްވިދާ މުޙައްމަދުދީދީ ހިދުމު ސާރަހަވަދިދާ موسىٰ ދީ ދަރުވާވިދާ- ވިދާޅު ހިދުމުވެ
ގެން މުޙައްމަދުދީދީ ހަނަ އަދި ދުރަ ވަޒަދިގަމާ ހިމަވަރުދުމު ދާބާޒެވެ. އެސާވަހާ حقيقة ކި
އެދެއް ނުނުވެ. އެދުވަސް ވަރުގަދި موسىٰ ދީ ނުދާއި ދުވާދު ސާރަމާ ދަސަހުސާތުދުވަދި

ހިންގެވުމުގެ.- " ޝަރީޢަތުގެ ޔަޤީން އިޖްތިމާޢީ ބައެއްވާހަކަ އުފެދޭގޮތަށް ފޮތެއް ترجمة ކުރައްވަމުންދިޔައެވެ.
އެ ފޮތުގެ ترجمة ހަދަ ނިމުނީ ދަންނަވައިލިއިރު علاّمة فريد وجدي افندی ގެ المرأة المسلمة ގެ
ނަމާ ފޮތް ترجمة ކުރައްވާފައެވެ. މި ދަރުމަވެރި ބަރަކާތްތެރިވެގެން ނުކުތީ މިހަރުބަޔާ ގިނަތަކެއްޗެވެ.
ދަރިކަލުންނަށް ވަޙީފާތަކުގަ އިޚްލާސްތެރިވެ އުޅުއްވާ އުޅުއްވާފައެވެ محمد ديدى ވަނީ އެއް ނުކުތާއެއްގައި
އެ.- އެއްދުވަހަކު ދަރިކަލުންނަށް ވާހަކަދައްކަވަމުން މިހާރު ގޮތުގަ ވިދާޅުވިއެވެ ފާއިތުއް "ދަރިކަލުންނަށް
ގޮތުގައި ބޭނުން ދިރިއުޅުމުގެ އުސޫލް ބޮޑު މީހުންނަށް ދީފައިވޭ.- ހިތްވަރު ދެއްވާހޭ މިހާރު
ޢަމަލުކުރާ އާދަކާށް ވަރިހަމަ ނުކުރާނަކަ.- ދެވުނު ކަމަކު މީހާ ދަރިކަލުން ވަރިކޮށް ބޮޑުކަ"
موسى ދީދީއާއި محمد ديدى ދިއްމަވައިފިއެވެ." މިހާރުހުންނަ މިގޮތް ދަރިކަލުންނަށް ގެއްލިއް
ހުރި ބަޔަކު ގެންނަވިދާނެ.- فاطمة ދީދީ ފަހުގެ ދަރިން ގެއްލި ބައްޕަ އަށް ނޫނަސް
ވަރަށް.- މިހާރުހުންނަ ދަރިދަރިން ބޮޑުވަރު ވިސްނުވާނެ.- ދަރިން މިހާ ގެންނަވާފައި ހުރި
ފަހުރެއް ގެނައުމަށް ވާނީ. ދަރިން فاطمة ދީދީ ފަދަ ވާހަކަ އެއްގަޑި.- ދަރިކަލުން ދީފައެވެ
ޢިލްމީ އަހުލުވެރި ހިލޭ ބޮޑު ކުޅުނަ" މިދީ موسى ދީދީއާ محمد ديدى ދިއްމަވާ އެމާނާ
ވަނަ ސިޓީއެވެ. އެއިން އެއް ދުވަހު ސިޓީ ހުރަހަކު موسى ދީދީ ބޮޑުވާ ފޮނުއްވި ނުރައްވަނިއެވެ.
އެއީ އެދުވަސް ވަރަށް موسى ދީދީ علمى مشغول ކުރެއްވެމެވެ. ކެއްތަ އެއީ
ސިޓީ ހުރަހަށް ބޮޑުވާ ފޮނުއްވި ބައިގެން ކަމަށް ކިޔައި موسى ދީދީ ރަސްގެފާނު ނޭދެނޯ
ދީއެވެ. އެކަމަށް ކޮންމެ މިދިޔަ ދިރިހުރި ސިޓީ ވިސްނުވާށް موسى ދީދީ ޕޮލިއްޓިކަ.-
ދަރިބައި ކުރިއަށް ހެއްދެވިނަމަ محمد ديدى موسى ދީދީ އިސްލާހު ފޮނުއް އަދަބު
ދަބާރެ ހުރެވާނެއެވެ. މިހެން ޕޮލިޝް ކުރައްވައި މިއަހަރު މިހާރު ސިޓީ ދެއްކާވައި محمد ދީދީ
ފޮނުއްވައިފިއެވެ.

(ސިޓީ)

٣ رجب ١٣٢٩ هجرية

محمد ބޭބެއާއި އަބުބަކުރު ދިރިއުޅުން ވަރަށް ދަރުމަވެރިވެ ދަންނަވަން.- ފޮނުއްވި އަރިހަ
ސިޓީ ފޮތް ހަދަން ދިރި އަބަދު ދިރުއްވާ މިހާރު ހިއްސާ ފޮތެއް ވިދީއެވެ. އެކަމަކު ނުލިބޭ
ބަސް ފޮތްތަކުން ހުށަހަ. އެއީ އަބުބަކުރު علم ވަޑައިގަތުމަށް.- ބައްޕާ محمدބޭބެ ވެނީ
ކުރިއަށް ކަން ނިކަމެތި ކަމަކީ ނުވާނެއެވެ. އެ ސިޓީ ފޮތް ޙަޤީގަތު ބޮޑުވާ ނުކުރެއްވީ މި
ދަރުމަ ދޭއި محمد ބޭބެ ދިރުއްވާ ވަރުވާ ބައެއް ސިޓީ ފޮތްތަކަށް ފަރުވާ ކަމަށް ވިދާޅު ނުދެކޭ
ބައި مشغول ވެ އޮތުން ހަދައިދެންނެވެ. ﻳﻌﻨﻰ އިޖުތިމާޢީ ފޮތެއް عرب ފޮތެއް ދަރަ

ސާބިތުވެއެވެ. މިގޮތުން މިދީނަށް محمّد ﷺ ފޮނުއްވުމުގައި އެމީހުންގެ ދެކޮޅު ހަދައިފިއެވެ. އަދިވެސް
ކާފަރުން މިސްކީން محمّد ﷺ ގަބޫލު ނުކުރުމަށް ހަދައިގެން ކާފަރުވުމާއެކު ފިތުނަ
ވެ. އަދިވެސް މިދީނުގައި ސަލާމަތް ވެރިކަމާ ޚިލާފަށް ފިތުނަ ހަދައެވެ. އަދި އަދިވެސް ގެ
ރަސޫލުން މިސްކީނުން محمّد ﷺ ގަބޫލުކުރުން އެއްވެސް ގޮތަކުން ކާފަރުން ދެކޮޅުހަދައެވެ.
އެކަމަކު އަދިވެސް ދިފާއުން ޤައުމުގެ އެކުވެރިކަމާ ދޭތެރޭ ދިފާއުވެއެވެ. އިސްލާމް ކާފަރުވުމާ
ދެކޮޅަށް މިސްކީން މިދީނުގެ ވެރިކަމާ ދިން محمّد ﷺ ގަބޫލު މިސްކީން ދީނާ ދިފާއުވެގެން
ނަޞޭޙަތް ދެވެ. އަދިވެސް އެކުވެރި محمّد ﷺ އަދިވެސް މިދީނުގެ ވެރިކަމާ ސަލާމް
ކަމުގެ ދިފާއުވެރިކަމާ ދެކޮޅު އަދިވެސް محمّد ﷺ ދީނާ ބަލަހައްޓާ ގޮތުގައި ހިފަހައްޓަ
ކާފަރުވުމަށް ދެވެ. އެކަމަކު ދުނިޔޭގައި ދަރުސްދިނުމުގެ ވާޖިބު ކަމުގެ ނަތީޖާ رحمة ފޮނުއްވި އަދިވެސް
محمّد ﷺ ބިރު ހުރި ކާފަރުވުމާ ކަމަށް " ޖަހާބޫކާފަރު " يعني ވަޙީކަމެއްގެ ބިރު
ގަބޫލު ކަމަށް މިދީނަށް ދެއްކެވިއެވެ. އިސްލާމް ކާފަރުވުމާދެކޮޅު - އެއްގޮތް ކަމެއްގެ ސަބަބު
އަދިވެސް ނުކާފަރުވުން. އެކަމަކު މިއީ ގޮތެއް ނުވަތަ އެކަމަކު ބިރުގަދަނުވެ ނަޞޭޙަތް.
އަދި މިދީނުގައި ވެރިކަމުގެ އެއް ކަމެއް ވެސް. އަދިވެސް ކާފަރު ނަޞޭޙަތް އެކަމަކު
ތެދުކަމުގައި ޤާނޫނު ހުރިހާ ކަމެއްގެ ކަމުގެ ނުކާފަރުވުން. މިދީނުގައި ކަމަށް މިހަކަށް ބިރު
ކަމަށް ހަމަވެރިކަމުގެ ކާފަރުވުމަށް ބޭނުން آثر ގެ ޙުކުމް.
އަދިވެސް ކަމަކީ محمّد ﷺ ބިރު ދިފާއުވެރިއެވެ. ދުނިޔޭ އަދިވެސް ކަމުގެ فاطمة ދީ ދެކޮޅު
ނުދެވޭނެއެވެ. އެކަމަކު ހަމަ ފޮނުއްވި ކަމަކު ދުނިޔެ ގަބޫލުވެއެވެ. އަދިވެސް فاطمة ދީ ވަރުގަދަ
فاطمة ދިފާއު އެކަމަކު އަދިވެސް ނުފޮނުއްވާ ކަމަށް ކަމަށް މިހާރުވެ. އިސްލާމް ކާފަރުވުމާ
މިދީނުގައި ކަމަށް ކަމެއް ދުނިޔެ ހަމައެކަނި بدل އެ ނުވާނެއެވެ.
ދިފާއުގައި ކަމަކީ محمّد ﷺ ދިފާއުވެރިކަމުގެ ދީން محمّد ﷺ ދެކޮޅުހަދައިގެން ކަމަށް
ވަރުގަދަ ވަރުގަދަ ގޮތުގައި ދެކޮޅު އެކުވެރިކަމެއް ވެރިކަމަށް ނުކާފަރުވުން - އެ ސަބަބުން
ދުނިޔޭގައި ދަރުސްދިނުމުގެ ވާޖިބު ކަމުގެ އިސްލާމް ދިފާއުވެރިކަމުގެ ކަން އެކުވެރިކަމުގެ ނިޔަތް ދީ ފޮނު
ކާފަރުވުމުގެ ބިރު ދެކޮޅު ތެދުވެ ދިނުން އެކަމު ކަމަށްވެ. މިހެން މިދީނުގައި
قرآن ގައި އަދިހަމަ ވަރުގަދަ ކަމަށް والعاقبة للمتّقين އެވެ. وحي ކާފަރުވުމާ ދެކޮޅުގައެވެ.
محمّد ﷺ އަދިވެސް މިދީނުގައި وحي ގެ تفسير ވިދާޅުވި ބަޔަކު ދެކޮޅުވި ކަމަކަށް އެކުވެރި
ގަބޫލުކުރެވޭ. ދެކޮޅުހަދައި ކަމަކަށް ފޮނުއްވި عاقبة يعني ކަމަށް ގަބޫލު ނިޔަތް
ދިފާއުވެރި ގަބޫލުކުރީ ދެކޮޅުހަދައި ދެއްވެ.

އަނބެއް ގޮތުގައި محمد ﷺ ގެ ކައިރީގައިވެފައި އަދުގައި ޚަދީޖާގައި ވިސްނުން ކަލަލާ" ދުރަ ވިޔާނުދާ" ވެސް ފެނެއް ހުންނަހިނދުގައި ރަސޫލާއީމީ އެއްޗެ ދެވަނަ ފަހުންނަށްވަތް ގަރުނުގަރައްވައި ބޭނުންފުޅުވެފައި ކަމެއްވެގެންދިޔައީ އަހަރެމެންނަށް އަޑުއިވުނު ގޮތުގައި ބަލާފައެވެ. އެއީ ޚަދީޖާގެ ނަސްލެވެ. ފަހަރަކު ކަލޭގެ ރަސޫލާއީމީ محمد ﷺ އަހަރެމެނަށް ދިނުމަށް ހުކުމް ފެނުނު ހެތިވެރިކަން محمد ﷺ ފާޅުކުރައްވައިގެން ހުރިހާ ޚިޔާލެއް ކުރައްވަމުއެވެ. އަދި ހަމަ އެއްފަހަރަކު ދެ ރަސޫލާއީމީ محمد ﷺ އާއި އެކުގައި ހުރިހާ ކަމެއް ފާޅުކުރައްވައިގެން ކަމުގަތެވެ. ފަހަރަކު ކަލޭގެ ރަސޫލާއީމީއާއި محمد ﷺ އާއި كُفُوٌ ވެސް ހަމަޖެހުން ނުވެއެވެ.

ރަސޫލާއީމީއާއި އެއްބާރުލުންދެއްވުމަށް محمد ﷺ އާއި އެކުވެރިވެ ހުރިހާ ރަސޫލާއީމީ ވާ ފުރިހަމައެވެ. محمد ﷺ ވާހަކަދެއްކެވެ. އަދި محمد ﷺ ހަމަ يقين ފުރި ގޮތް އެކުލެވިގެން ދަރުމަވަނތަ - ވަކިވާގޮތުގައި شريعة ގައިއްވަދި ވީއިރުގައި ދިނުމަށްފަހުގައިވެސް ރަސޫލާއީމީ ބުނެފައިވާ ފަދައިގެން ދެކޭނަމެވެ. ان شاء الله تعالى آمين -

محمد ﷺ ހަމަގައިމު އެއްބަސްވުމުގައި ދިރިއުޅުއްވިއެވެ. ދީނުގެ ދިދަ ސަލާމަތުގެ ވިހުރު އަހުލުވެރި އެހީތެރިކަމާ - އެކަމުގެ ދުނިޔެގައި ދަރުމަވަނތަ - އެއީ ހިތްވަރު ދެއްވާފައި ސަލާމަތުގައި ބަލަހައްޓައި ގެނެސްދެއްވި ރަސޫލެކެވެ. فاطمة ދިޔައީ ހަމަގައިމު އެކުލެވިގެން ތަރުބިއްޔަތު محمد ﷺ فاطمة ދިޔައީ ނުދެއްވި ކަމެއް ދެން محمد ﷺ ހަމަ شكر އަދާކުރައްވައެވެ. އެހެންކަމުން ހަމަގައިމު ދަރިކޮޅުގެ އަދަބުވެރިކަމާއި محمد ﷺ ގެ ހުރި ވަރުގަދަ ކަމާބެހޭ ނަސޭހަތް: وَفَا ވެރި ކަމުގެ ނަމޫނާ ގެނައިކަމުގެ ދަރުސް ދިރިއުޅުއްވާފައި ފާހަގަކުރެވޭ ސުންނަތްތަކުގެ - އެ ދިރިއުޅުއްވުމާއި ގުޅިގެން ދަރުމަވަނތަ ހަމަގައިމު محمد ﷺ އާއި ގުޅިގެން އެކަމުގެ احسان ވެރި ކަން محمد ﷺ ގެ ވަރުގަދަ ޤާނޫނައި - ހަމަގައިމު އެކަމަށް ވާދަ ކުރި ހިތްވަރުން محمد ﷺ ގެ ވަރުގަދަ وَاجِبْ ކަން ވާނެއެވެ. އެހެންކަމުން އެ ދަރިކޮޅުގެ ދިރިއުޅުއްވުމަކީ ސުން ތަރުބިއްޔަތު ثَابِتْ ވެއެވެ. محمد ﷺ ހުރިހާ އެ ދިރިއުޅުއްވި ނަސޭހަތް ވަޒީފާއަދާކުރި - އެކަމާ ވަކިން ހަމަގައިމު محمد ﷺ ހަމަ ދެ ދަރިކޮޅު ހުރި نصيحة ފުރިހަ - އެކަން ތަރުބިއްޔަތު ދީނުގެ ނަމޫނާއެއްގައި ހަމަކަން ރަސޫލާއީމީ އަދުގައި ކަމުން ސަލާމަތް ކުރައްވާށެވެ. އެހެންނަމަވެސް ދިރިއުޅުއްވުމުގައި ރަސޫލާއީމީ ފަދަ ހަމަ محمد ﷺ ހުރިހެވެ.

والسلام

محبكم الفقير موسى بن أحمد ديدى المحلي

باب ٨

މިބައިގައި بَيَانْ ވާ ދިރިހަ މޫސާ ދީދީ محمّد ދީދީ ހަރަކާތް ދިޔުމުގެ ސަފަރު ހަދިޔާ محمّد ދީދީގެ މާކުން
މާކުރު ނުވެގެ ވިއްސާރުން ކާފަގެ އަރުވައި މޫސާ ދީދީ ޗެއްސާވި ހަނދުމެއް ކަލަ. ސަފަރު ވިދާޅުވެ
ވެވައި محمّد ދީދީ ގެ ކާފަގެ ކައިވެނީގެ ނޑޭ - ހަމަ އެބަހުރެވެ ފަރުގަ ދަރުބާރެއް ބަރާ
ފެށުނުވައި އޮޅާ ގެންނަވައިގެން އޮޅާ ދަރުވައި محمّد ދީދީ ގެ ހިތްފުށުން އަދިވާ ހުރިހާ
އެއްބަސް ދިއުމުވައިވައި މޫސާ ދީދީ ހަދާ ފެށުނުވައި ވިއްޖެ. އެ ދިއުމުވި ބަރެއް ހަރަކާތް
އެކަކު ހުރިހާ ބަރެއް ހަކާވެ. ދަރުކުރިވައި މާކުން މާކު ދެރަ އެއްވެ جُمْلَ އެއް ފެށެ އެ
އެއް ދިވެ ސަފަރުގައި ނުވެއެ- މޫސާ ދީދީ محمّد ދީދީގެ ވަރަށް ދިއައި ހަލާކުވައިގެ اعلانْ
ވިދާޅުވުމައި ބަޔަ قبول ވާ ޗާނީގެ ހަޔާތުން ކަރުދާސް ކަހަލަ ވާހަކަ ދެއްކެ ފާހަގަ ކުރ
ދިޔުން ކުރައިގެން مغرب ނަމާދުން ފުރަތަމަ ހިތިގަނޑު ރަށުގެ ވަޒީރުގެ ނޑައިގެންނެވި އެވެ.
އެދު محمّد ދީދީ އުފެއްދުމުގެ ގޮދިޔާގައެވެ. މޫސާ ދީދީ އިސްނެވިކަން އެވަގުތު ގަޑިޔާ ފުރަތަމަ
އުފެއްދި ސިއްރުސިއްރުން ބޮޑުވަރު ވަގުތީ ގަސްދަކުރާވެއެވެ. އެކަމަކު އިސްކާރާ ވިސްނުމުގައި ކުރިއް
ވައިވައި ފެށޭމަށް ހަމަޖެހޭ ވަގުތު ގަސްތުގެ މޫސާ ދީދީ السلام عليكم ދީގެން ވިދާޅުވެ
سلام ކުރެއްވައިވައި. ފާހަނާ ކުރު ދަރުކާމަށް ވެއްޖެވައިވިއެވެ-

މޫސާ ދީދީ — " ދެحسين ފުރާއި ދެކުނުކައިރު. އަދި ގެޔަށް ދިޔައި ބޭނުމާ އެކުރު ގެ
حسن ދީދީ ގެ ދަރިކަލުން ދީދީ محمّد ބޭބޭ އެދިހުން ވަރަށް ވަގުތު ގަސްތުގެ އެދިވަގުތު ގެން
ފެށުނުވިއެވެ. އެކަމަކު ދެރު محمّد ބޭބޭ ވިދާޅުވި ދިލާސާއެވެ. ދިނުމަށް މޫސާ ދީދީގެ ހިޔާ
ނުވި ކަމެއް މަޖުބޫރީގެ ދިނުމަށްފަހު މާލިތަކަށް ހިދިހުން ހިފައިވެ.

محمّد ދީދީ — " މިހާރު ކަމެއް ގުރު ވެގެން އަލްފާޒު ބޭނުން ބަސް ބުނެ ދަރިކަލުން ދީދީ ހަމަ ޔަގީން
ވިއެވެ.

حسين ފުރު — " އެކަމަކު މިހާރުގެ އެގޮތަށް ނުބުނެވޭ ކަމެއް. ވިދާޅުވާނަމަ ބަލާ
ފުރަތް އެބުނަގުނު ގޮތް ވިދާޅުވުން އެދޭއެވެ-

محمّد ދީދީ — " ގެންގޮސް ގަޑިއަކުން ދަރިކަލުން ދީދީގެ ބޭނުން- އަހަރެން ބުނަން ސާފުކޮށް
ވަގުތު އުފުލަން ވަރަށް ނުކުރާނަން-

موسى ދީދީ — " ދިރަވިދަރުފުޅުގެ ބަސްފުޅު ދީގެ ކުރިރަސޫލާ ޔާރަބައްޓެ ބަހަނާ ކަށް ހަމަ
ދިހަ ދިނުމުގައި ވަރަށް ދެބުނުމަށް ދުވަސް ކުޅުނު ޒިކުރު ދިނު ހަމައެކަނި ދި
ވަޅައްފުޅު. އެއްނަމަ އިނު ދިހައެތަނާ ވިދާޅު ރަށަށް ނުކުތް -
محمد ديدى — " ދިހުރު ކަލާ އަހަރެމެން ދަރިދަރިންނަށް ހިތައްވާނެ. ދިކަނދުވަރު ކަރު
ކަށްދަށްވެއްޖެ . " ދެން އެއްނަމަ ދުވަސް موسى ދީ ފައިބަވާ ބައްޓަރުވީ ."
موسى ދީދީ — " محمد ދީދީ ސަލާމަތުން ދިހަކަމަށްވެސް އަތުގައި ދުވަސް ދި ދަރިކަމި
ދިރި ދުނިޔެގެ ނުވަތަ ދިރާސާ ކުރާނީ ވެރިކަމުގެ ދިރިތި ރައްޔިތު ވާހަކަ އެއް ނުކުތް - ދޫދި
اِسْلَام دِيْنُ ގެ ނުވާރާ ބަޔަ مَسْئَلَة އެއްވެ. ދިނުގެ ކަށަށްކަމަ ދަރިވަރުގައި އެއް
ވެރިކަން ސަލާމަތް ނުވާކަށް ދަރުމަވެރިއެއްގެ ހުރިހާ ވާހަކަ ވެސް ދިރިއްކަރުން
އެދެވޭ .
محمد ديدى — " ކަތަރިތަކާ دِيْنُ ގެ މަސް އަމަލަ ، ދިހަކަ އަހަރެމެންގެ ތަރިކަ
موسى ދީ އަމަލުން ދިރިއުޅުމުގައި ދެކެނީ ހަދާ ކަލެކުރެވޭ ބައްދަލުވިގެން
ވިސް. އަހަރެމެން ނުވަތަ ކަރުނު ދިރާސާކުރުގެ ދީނުގެ މަސައްކަތް އެއް ނު
ދެނެނެވޭ -
موسى ދީދީ — ނަގަދު އަހަރެމެން . دين ގެ މަސައްކަތްކޮށް ދަރިވަރުންގެ ކައިވެނި ދިރިދި -
محمد ދީދީ ކައިވެނި ކަލެކުރުމުގެ ބައްދަލުވިގެން محمد ދީދީ ހަދާ ހިނގުމާ އެއް
ނުވޭ. محمد ދީދީ އަބަދު ވިހާ ދަރިވަރު ބަރަކާތް ނުވޭ އެއްވެސް حرمة އެ ވަޒީ
ވެރި ކަމެއް ދަރިކަލުން ވީހާ ވެރިކަމާ ނުބައި ހަދާވެ. ދަރިކަލުން ދީ އެއްވެސް
حقّ ކަމި ދަރިވަރުންގެ ދަރިކަލެވިދާ ވަޒީފާ ނުވަތަ ނުވޭ. حقّ ކަމި ނުވަތަ ދަރި
ކަލިދީގެ ގައި ކަލެކުރުމަށް ވެވުނު. ދަރިކަލުން އަބަދުވެސް އިސްލާމީ ހިނގާ
ގައި ތަރިވެދިނެގެން ވަނީ. އަދި واجب نفقات އެވެ ދަރިކަލުން ދިނުމަށް ނު
ދެއްވާ - ދި ވަރަ ބަޔަ مُصِيْبَة ގައި އެދިދި - ހަމަ އެކަނި އެދިދީގެ ކަރުދާ
ބައި ކަލެ ނުވޭ - އެ ދިދީގެ ބައްޕަ ބައްދަލުވުން ހުނަރު ބައިކަލުން ދި ދަރިކަލުގެ
ދިނަ ދުވަސް މަކަލުގައި ކަމަކަށްވެފައިވެގެން އިސްލާމީ ދިރިއުޅުމެއް. ދެން ދިހަކަށް ދި ދަރިންނެވި
ހުރިހާ ކަށްވަރެއް ވަރަށް ކަރަށް ދުނިޔޭގައި އެކަ އެދިދީ محمد ދީދީގެ އަރިހުން ވަރިވެވުނު
ގަބޫލުން އެދި ވެވުނު ގައިވެއްޖެ.
ދެން އަހަރެމެން ދިރިއުޅުމަށް އޭ. محمد ދީދީގެ ސަލާމަތް ކަރަށްވެދި މަގުމަތީގައި ދިހާ

ބޮޑުމީ ދީނުގެ إسلام އިންނާއެވެ. މުކަލާ ރަށުގެ . ކަލިރާއި އަންގަން ބޮޑުކަމަ
ފުރު ހަދުމަ - ސުނުކަރުނަމަށް އަހަރު ސަމާލާ ލަސްނާ ހުރިއްޔާ އެހެންވެސް ... ވަސް
ކުރައްވާނެ - ދިރުކުރައްވާ ބޮޑު އަދިރާގެ ނުބައި ދުނިޔޭގެ ހަރުފަދައިން ނަފުސު محمد ބޮޑު ރަސް
ފުރިމަތިގެ ނިކުންނާނެ - އަދި މިރުންނަވިއިނެ - މިޔާ ވަރިހުކުރައްވި ހަމަވެސް އިކުރާ
ކުރައްވިއްޖާއި މާރާމަރީގެ ވަރިކުރައްވާތީ ދެންނެ - ފަހަރުރުފަށް ދެންމަދެ އެއް
ހުރިނެތޭ - އެއްބޮޑު ތިކަންވެސް ތިމާރާއި ނުއެވޭ ފަދަ މާދީ އަސްނަޅާ ތިމަން ކަތަ
ހަރާއި ހިތަކާ ހުވަތަ - އެކަހަ ހިތާނުވަހީ އެއްނޫނު ކަރުހުކާ ކުރިއާރަސްހު - ކަރުހަރާއި މާދު
ނަފުސު ކުރަތަ - ވަހިކުރާނު ބޮޑާރިހުވެސް ތިހަހެސްހުވަހީ ވަހިނުކުރައްވާ -
موسى ދީދީ ދިރުއްޖެ ވާހަކަ ފުރަތަށް محمد ދީދީ އެއްވެސް އެއްޗެއް ވިދާޅުވެއް ނުބޮޑުވެ.
އެއްޗެއް ވިދާޅުވާނީ ދިރުކަމަކީ އިންސާނާ ފަހަރާ ވަރި موسى ދީދީ ވިދާޅުވެއްޖެ ރާ-
موسى ދީދީ — " ތިޔަ އަޅުގަނޑަށް ދަންނަވާ ކިޔާ-
محمد ދީދީ — " އަޅުގަނޑު ވަރިހަމަ ވަގުތެއްގައެއް . ނުގަތޭ - ދެކެން ވިދާޅު
ދެވައި އެޗަރުހަން ވެރިވަގުތުގައި ގޮތްތަ - މި ތިންކަމަށް އެކަށީ ނުކުންނަވައިވައި موسى ދީދީ
ވިދާޅުވިއެ - " حسين ދުވަސް - ބިއްރާހީމްވެސް ނުނު ދަރަވާ إنسانا ހަދަން މާލެދުވި.
ހިކަން ދުނިޔޭވާ - حيوان ގެ ދަރަޖައަށް ވުރެވެސް މާތީ ދަރަޖައަކަށް ހިގައި ދުރަށް -
ވިޔާނު محمد ދީދީ އަށް އެކަމަކު ވިދާޅުވި - ވަރިހުކުރައްވައި ހިފަހައްޓާ ވަރަށް . އެކަމަކު
އެއީ محال ކަމެކެ- އެއްބޮޑު ކަންތައް ހިތްހުރަކަން ނާރާ- ދެކެން ވިދާޅުވެވައި އެ
ދުވިނުން ވަރަށް ބޮޑަށްވައިވައި موسى ދީދީ ފަތަވައިގެ ގެހަގެ. ގެރަން ވަމެދެން ބަޔަކާއި
ވާދުން ދިކަންތަށް ވަޒީފާދާރުގެ ނުދޭހިދާނ ބޮޑުކާ فكر ދުވާ ކުރައްވާން އެނޫނީވިއެވެ.
ވިސްތާރު ނުގެނު އަންނަނީ ދިނުއްޖެ ދުރައްޖެ އިޔާ ދުވިނުން އަދިސް ދަރަކާއި ދިނަ
ދި އެރާވުމީ ކަލުގެ خبر " محمد ދީދީ ދަރާކައި ދީ ވަރިކުރައްވައިދެވެ." ދިވެހިވެދެވެ.
ދަރަކައި ދީ ރަނގަޅު ވަރަށް އެއްގެ ދުވިނުން ގޮތް ވިދާޅުވިއެ- " محمد ދީދީ އަރިހުގައި
ދަރުނަވާނެ" محمد ދީދީ އަޅުގަނޑު ކުރަތްވިއްޔާ ކުރައްވި ހަމަޔަ ހަގާއި ކުރާ މާދު
ކުރެވިދާނެ . އަޅުގަނޑު ދިޔައިނުވެސް ކުރައްވި ވަރަށްވާ معاف ކުރުން އެދެމެވެ."
ދެއްކި ބައި ފެނަށް ދިޔައީ ދީވާރު ދިއުމަށް ބިށާރާ ބޮޑު އެއްގެ وسيلة ވެސް موسى ދީދީ
ހުރީ އަންގަވައިދެވެ. އަދި އެއް ފަހަރު ފިއްލަވައި- " ހިކަމެއް އަޅުގަނޑު ދެކުނުފަ- އަދި
ގަޔާ ގެއްލުން އަދި ވިޔަހާކަން ނުކުތަރުނު- ދިނަރުހަށް ނަފުސު ދި އެދުން މަސައްކަތުގެ

ފިޔަވަ ކުރައްވާ ނުވެއެވެ. آمین * ހޯލްސް ސިރާޖް މި އުފާވެރި ކަމުގެ ޚަބަރު ލިބި
ވަޒަން ކަމުދުން ހޯލްސް ސިރާޖް ކިޔުންވެސް އުފާވެރި ފިޔަވަޅު އެވެ. އުފާވެރި ލިބުނީ ވާހަކަ
ކަމުން ناظرؔ ގެ މި ވަރުގެ ހޯލްސް ސިރާޖް ލިޔުނު ތަކުރާރު.

ہوچکی صبر و سکون و خامشی کی انتہا،
جامِ ضبط آہ و نالہ اب چھلک جانے کو ہے،
سچ بتا ناظرؔ مسرت تجھکو اتنی کیوں ہے کیا،
انکی محفل میں کوثرؔ تیسری غزل گانے کو ہے،

ހޯލްސް ސިރާޖް ތަރުޖަމާކުރި ފޮތްތައްވެސް ހިމެނޭ ލިޔުން ފޮތުގެ ތަރުތީބު ލިޔުއްވާފައެވެ.
" ތަރުޖަމާކުރި ސިރާޖް ފިޔަވަޅުތައް ކުރި ލިޔުމާއި ގުޅޭ ކަމެއް ކިޔާ ފޮތުން ނޫން مُصيبةُ ތަކުން
ނޫނީ: އަދި ވާހަކަ رَجِيمُ ވަރުގަ ތަރުޖަމާ ތަރުޖަމާކުރި سَلَامَةُ ކުރެއްވި خبر يوسف ގެ
އަތުގައި ލިޔުއްވި ސިޔާސީ އެވަރު އަތުގަޔާ އެތައް ބާރުގެ ސަބަބު އުފެދުނު نصيبُ ނުވާ
ކިޔުން ލިޔުން އުފާ قلمُ ނޫ ލިޔުމި އެއް ގޮތަކަށް ވެސް އެކަމުގެ ނުވާ ކަމެއް ނުކުރެވެ. އެހެންނަމަ
ނޫން ތަރުޖަމާކުރި އަދި ފޮތް ތަރުޖަމާ ތަރުޖަމާކޮށް ދުވަހަކު ގޮތް ތަރުޖަމާކުރި ވަރަށް ލިޔުން
(އުފެއްދެވި ތަރުޖަމާ ވަރަށް ނުވާނެ ކުރެވެ.) އަތުގައި ކިޔުން އު خبرُ ލިޔުއްވި ލިޔުން
مسرّتا މި އުފާ ކިޔަވާ ފޮތްތައް ފޮނުވި ތަރުޖަމާ. ތަރުޖަމާކުރި ބައެއް ފޮތްތައް މި ފޮތް
ދުވަހު އަތުގައި ލިޔުން ވާހަކަ (كتاب الزوجين) يوسفُ އަތުގައި މި ފޮތުގައި ވެއެވެ.
ކުރެވުނު .... ކަމަށްވެސް ނުވާނެ ނުކުރެވޭނެ "

މި ފޮތަށް ވަރުގަ ހޯލްސް ސިރާޖް ބޭނުން ބައްލަވައި އުފެއްދި ވާހަކަ مجنون ގެ
ديوانُ ، حماسة ގެ بابُ النسيبُ ، سرائر العشاق ، نجيب الحداد ގެ غصن
البان ، އުރުދޫ ބަހުން غالب ގެ ديوان ، انشا ގެ كليات ، مير ގެ
كليات ، اكبر ގެ كليات ، حكيم محمد علي ގެ گور ، سجادُ حيدر ގެ
زهرة ، سلطان حيدر ގެ اعجاز ، راشد الخيري ގެ صبح زندگی ، އިނގިރޭސި ބަހުން
ޝެކްސްޕިއަރ އިންގްލަންޑްގެ ދާއި ސާހިތްތެރިން ބަހުގެ ވާހަކަ ވެއެވެ. ބަހުގެ
ގެ އެންމެ مشهور ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން. ބަހުގެ ކަމަކުގެ ކަމުގެ އެއް مشهور ފޮތަކަށް
"ކަމަށް ކަމުގެ" - " ވަރުގަ ވާހަކަ " ނޫނީ ކުރެއްވި އުފެއްދި ވަރުގަ އެވެ.

باب ٩

މާލޭގެ ކަލޭފާނުގެ تاريخ ގައި موسى ފާނާއި ދަރިކަލުންގެ ކަލޭފާނުގެ ރަސްކަމުގައި ގޮތެއް މަޝްހޫރު
ކަލޭފާނުގެ ކައިވެނި ވެގެން ވެއެވެ. އެއީ ހިޖުރައިން ... ވަނަ އަހަރު رمضان މަހު
30 ވީ ހޮނިހިރު ދުވަހު ... ކަމަށް ބުނެވެއެވެ. އެ ދުވަހު
ކަލޭ ... - އަދި موسى ފާނުގެ خاطب رحمة ... لحساب ...
وليمة ގެ دعوة ގައި ... ازدواج ގެ ... موسى ފާނު ...
... محقق އަދި مُدلّل ... دعوت ގައި ...
... بيان ... حسن ديدى (عرب ...)
الياس ގެ عبد الغفور ފާނު (عرب ...) ... عبد الرحمن ފާނު (...
...) ... محمد ديدى (عرب ...) ... أحمد ފާނު (...
...) ياقوت ގެ عبد السلام ފާނު (... عرب ...
...) އަދި موسى ފާނުގެ خاطب رحمة ... -
عبد العليمن ފާނު (عرب ... فارسى ...) އަދި
...
... خاطب ...
...
...
... حسن ފާނު ... حوّى ފާނުގެ ...
... خاطب ...
...
...
...
...
...

ސިލްސިލާގެއްގެ ކޮޅެއްކަމަށް- މިހާ އިންސާނީ ތާރީހުން ތަރުތީބުކޮށްފައިވާތީ- ނަމޫނާތަކުގައި ހުރިހާ ތަފްސީލް
ވެއްޖެކަމުގެ މަލުން (ހުވަދުމަދުގައި- ކަމުދިޔުތުމަދުގައި- ގޮތުންކަމަށް މަލުން) ބޭނުންވާގޮތަކަށް ޙާލު އެއް-
އިންސާނީ އަޚްލާގާއި ހިތްވަރުގައި ގެނެވޭ. އެއްކޮޅަކާވުން ދެމުގައި ވަކި މިވެގެ ވެގެ ކާބޯތަކާއިކާ
ދު- މާމިރު ފުރި މަޢުލަގާ.

މިހާ ރިއްޔަވެގެން އިންސާނީ މާލިގެގައި ފުރަތަމަ ވެފައި - ސިރު ކަލަ އަބަދުވެފައިވާ ފަރުގަ
ދުވާ ކޮވާ ކަށެވެ. އެއްގަމު ދުނިޔެ އިތުރު އިންސާނީ ތަމަށް ވެފައި އެދުރުމެވެ. އެދު ހުޅުލުގެ
އެންގުންވެސް ވަކި ގޮތުގަވެއެވެ. އެހާދުވަހު އަލުގެ ދުނިޔެ ގައިދު ބޭރުމެއް ބަޔަކު ވަޑައި
ދިޔު ކަލާ ހިއްދުގައި ވަޒީރު. ދަރުމަވަންތަ ހަވާލާކޮށް. އެއްވެ ސުލްޠާނުގެ އަދި-
ވެސް ދަރުމަދު ފަހަރު. ކަނޑުވެރިކަން އެދު ދަރުގާދު ރިވާ - ސުލްޠާނުގެ ދަރިކަލުން
ހުންނެވި ދެވަނަ ދަސްގެފާނު ދަރިކަލުން ދިޔަވަދިން "ހިމާ ދަލުވިރިއު" ކިޔާ ރާމަކު
عيْبْ ނަމަ ދެވަނަ މަމުދު ހުރިކަމަށް. ނަމުގެ جرمنی ގެ ' ހިރިއަން " ކިޔާ ވާވުމަ-
ދުމަގެ ދަރުމަ ހުރި.

އަލުގެ ކާރިވެސް ސިރިމ ދަރުކާރަ ދިރުމާ ފުދު فاطمة ރަސްގެ އާ - އެކަމަކާ މިހާ
ދަރުކާރިދި މަހިދި ފުދި - ރިވާވަމާ- ދިރިކާސްވެ. ކަންމުދަކާސް އެއީވަ ކަމެވެ
ވެށް ވެސް ވުސާދަވެ ވަކަހި ޖެހިވުމެވެ. موسٰى ރަސްގެ رحمة ތެރި ބޭރުކަން ވެސް موسٰى ރަ
ދަރަ މިހާ މުތެ އަޅިވަކަން ދިރިމަވުސް ދަތުގޮވ ކަވާ ވެދު موسٰى ރި ދަރުދު ބޭރު ބޭރު
ދާދަވާ ދަރަބެއްދު ވަރު ދިހުރި ބެއްދު ހިމާ ބޭރުވަރުއީ- އެކަށް ތަވި ސިކި
موسٰى ރަގެ رحمة ތެރިކަން ވިހުގެ ވެމަދުގެ ހިކަކީއެވެ. ކަވާ ނަޒަރުއަށް
موسٰى ރަސް ފުރިހަމަ ވަޒީފާ ދެއްވިއެވެ.

އެދުމަ وليمة ގެ دعوت ގައި الياس އާއި عبدالرحمٰن ރަސްގެ ކިޔުއްވި ދުވަސް މިހި-

اسقدر فرط مسرت سے ہے خوشتر سہرا - رہ گیا ہے رخ شاہ پہ کھل کر سہرا،
ہالہ انوار الہی کا نہ کیوں ہوا سپر - ماہ چہرا ہے شعاع مہ انور سہرا،
باغ بانی ازلی! تونے یہ سب گل کاری - اسلیئے کی تھی کہ باندھے یہ گل تر سہرا،
لوٹ ہیں اسپہ حسینان جہاں کی انکھیں - گل نرگس کا ہے اس سہرے کے اوپر سہرا،
مجروبر سے ہے موسٰی یہ آیا ہے خراج - نیچے ہے موتیون کا پھولونکا اوپر سہرا،
اس زلیخائے زمان کی رہے الفت دل مین - باندھنا سورۂ یوسف کو تو پڑھکر سہرا،

ރަސޫލާ ދިރިހުރެއްވި ޒަމާނާއި ހަމައަށް ބައިގަނޑު ބޭފުޅުންގެ ޝަރީޢަތް ބަޔާންކުރެ -
ނުވަތަ ދިރިއުޅެން (މަރުވެފައިވާ ބޭބޭފުޅުންގެ) ގެ ލިޔުންތަކާއި ލިޔެކިޔުން ވިޔަފާރި ފިލާވަޅު.
އަދި: ޢިލްމުގެ · އިޤްތިޞާދު - ޖުޣުރާފީ - ސިޔާސަތު - ޙަ - ދީނީ - އަންހެނުން - އަދި - ވަޒީފާ -
ވެސް "ތާރީޚެއް"

މިސާލު! ވަޙީ- ޤުރުއާން- ސުންނަތުގެ- ޙަދީޘް- ސީރަތު- ފިޤްހު- ޤިޔާސް- "ތަފްސީރު"
ރަސޫލާ ދީނާއި ޒަމާނާ ގުޅުމެއް ދީނުގެ ދިރިއުޅުމާ ނިސްބަތްވާގޮތް اجتماعي ދިރިއުޅުމުގެ
ތިބޭނެ ގޮތުގެ ތަޢާރަފް - އަދި ދީނުގެ ދިރިއުޅުން އުސޫލުތަކާއި اجتماعي ދިރިއުޅުން
އުސޫލުތައް ހުރީ ޤާނޫނީ ގޮތެއްގައި ثابت ކުރެވިފައިވާ ވަރަކަށް ވަގުތާއި ޒަމާނާ ގުޅިގެން ދިމާވި - ދީނަށް
ވިސްނުމުގެ حق ދޭންޖެހޭ ގޮތްތަކެއް. އެއީ ރަސޫލާ ދީނާއި ޒަމާނާ ގުޅޭ ނަސޭހަތްތަކުން
ވިސްނުމެވެ- "ދީނުގެ تاريخ ގެ ثابت ވާ ގޮތަށް - ދީނުގައި ހުރިހާ ފަރާތެއް ޤަބޫލު
ކުރެވޭ ގޮތުގެ މައްސަލަ ކަމުގައި އެނގެނީ އަދި ދީނުގެ މަޤާމުގައި ތިބޭނެ ގޮތެވެ. އަދި
ދީނުގެ ތާރީޚު ގައި އަންހެނުން ރައްޔިތުންގެ ޙައްޤުތަކާއި ހަމަހަމަ ގޮތުން ޤަބޫލު ކުރެވޭ ގޮތް ހިމެނޭ ކަމަށް
އެއް ދުވަސްވަރު· ވިސްނުމަށް ދެއްވާފައިވާ - އަސްލަކީ ފަރާތުގެ ކަމެއްކަމުން محمّد نبي ކަންތައްތައް ރާވަން
އެއްގޮތަކަށް ފެނިގެން ދީނުގެ تاريخ ގައިވާ އެންމެ ބޮޑު فَرْضُ ގައިވާ ތަން އެ ކަންތައް ރާވަން
އެކަމަށް ތަރުތީބު ދޫކޮށް ވަކިކުރަނީ - އެއީ ބޮޑު އެކަންތައް ރާއްޖޭގެ އެކިއެކި ގޮތަށްވީ އެ
ކަންތައް ރާވަން އެކަމުގައި ދީނުގެ އެކަމަށް ހުއްދަ- އަދި އެކަކަށް ކުރެވޭ ހުކުމް ފަދަ
ބޮޑު ކަންތައްތަކާއި- އެއީ ބޮޑު ކަން ބައިވެރިވެ ވަޒަނެއްގައި - އެކަންތައް ރާއްޖެއަށް ދެމި
މަސައްކަތް އަދި ކަންމަތިން ام المؤمنين خديجة رضـ ގެ ދަރިކަލުން. ކާފަރުންގެ ދެކޮޅުން ދީނުގެ
تاريخ ގައި އެއީ ރަސޫލާ ގެއަށް ވަޑައިގަތީ - ވަޒަނަށް ރަނގަޅު ނިކަމެތިވެގެންވާ. ނަސޭހަތް
ޚާދިމް- އެ ކަމަކީ ބޮޑު ކަން ރަނގަޅު ގޮތުގައި އެއީކަމުގައި ހުރުން އެންމެ އެއީ
ތިމާ ވެރި ކަންކަން- ޙައްޤު ދޭން- އެންމެހާ އެކަމުގައި އޮތުމެވެ.
عباسيّ دَوْلَةُ ގެ އެއީ مشهور خليفه هارون رشيد ކުރެއްވި ރަސްކަމުގެ ކަމެއް
އެއީ މަޝްހޫރުވެގެން ވެސް ދީނީ ކަމުގައި އެއް ބައިވެރި - އެކަމުގެ كريمه ނުލަބާ ކަމެވެ.
هندوستان ގެ އެއީ ރިޔާސީ- އެއީ عدل ވެރި سهنشاه جهانگير ކުރެއްވި ރަސްކަމުގެ
ކަމެއް ކުރެއްވި އެކަމުގެ ނުޖެހޭ ނަސޭހަތް އުފެދުނު ކަމާއި ވެރިއަކަށް ވާކަން - نور
جهان - ގެ ބަސްފުޅު ވަރަށް ގިނަ · މިސާލަކަށް ބައެއް ބޭފުޅުން ފިޔަވަޅު - ގާތުގެ-
مثالُ ހަމަތަކެއް. އެކަމާ އެކުލެވޭ ބޮޑު ކަންކަމުގައި - އެކަމުގެ ކަންތައްތަކުގައި شريك

ފެށުނީ. އަދި ނޫސްތަކުގައި އަބަދު ޝާއިޢުވާ ވިއްޔާއި މި ދާރާއަށް ލިޔުނު އަޅުގަނޑު ޝަހީދުވި كابُل ގެ
أمير حبيب الله ގެ ވާހަކަ ބޭއްވުމާއި ހިންގުނު ގޮތުގެ އެންމެ ބޮޑު ވާހަކަ ފިޔަ
އަދި މިހާރު ވެރިކަން ކުރާ ކާމިޔާބުގެ امير امان الله ގެ ދައުރު ފޮތެވެ.
وغيرذالك

ކުރީގެ ދައުރު ތާރީޚުތަކާއި ވާހަކަ ބޮޑު އެއްގޮތް އެއްޗެހި ކުރީ ކުރުމަށް މިހާރު ވަރަށް ގިނަ
ވޯޓު. އެމީހާގެ ޙާލަތުގެ ބޮޑު ވަސީލަތްތަކެއް. އެމީހާ ހުރި އަދި އެކި ފިކުރު
އެކަން ނަފްސު އަނގަ ނުވާނެ ކުރެވޭ. އެކަމަކު ދެކެން ގޮތެއް. ޙައްޤު شهواني
ނުވަތަ حيواني ކަމެއް ކުރުން ހިތްހަމަ ޖެހުމެއް ލިބޭނެ. އެހެން ތާރީޚުގެ
އެއްގޮތް ވާހަކަ ކަމަށް ނުވެދާނެ.

އަދި ހަމަ އެކަމަކީ ތާރީޚުގެ ވިދާޅުވި ކަމަކީ ވާހަކަ އަނގަ ނުކުރެވޭ ނުވެއެވެ
ވާހަކަ އެކަމަށް އެކަށީގެން ހިތްހަމަ ޖެހިފައި ތާރީޚުގެ تاريخ ނުعبرت حاصل
ކުރެވޭ މިހާރުވެސް. ނަމަވެސް އެދުން ކުރާ ނުރަނގަޅު ކަންތައް ނުވަތަ - ދިވެހިރާއްޖޭގެ ތާރީޚުގައި
ގެދޮރު އެއްޗެއް مشهور عالم النفس مِلْ — އަދި އެކަމަކީ ދިވެހިރާއްޖޭގެ
ޙައްޤު ކަމެއްގައި فيلسوف އަދި علم الانسان ގެ ބަސްތަކެއް. ހަމަ ބުނާ - މި
ވެސް މިހާރު އެހެން ޤަބޫލު ނުކުރޭ. އެކަމަކު އެނގޭނެ ތާރީޚު ނުވޭ
ޙައްޤު އެކަށީ دعوى އެއް ކުރެވޭ. އެއްގޮތެއް އެހެން ގަބޫލުކުރެވޭ މިހާ ކަމަށް މިހާރު
ހުރި ބޮޑު ވަސީލަތެއް ދެކެވޭ މިހާރު ފެނިގެންދެއެވެ. ތާރީޚު "ވާހަކަ އަނގަ ނުވޭ
ވިހާ" އެއްގޮތާއި އެއް އެހީ ނުވޭ ވިހާ އެއްވަރު." އަދި މިފަދަ ތާރީޚު "ކުރިއަށް
އެއްގޮތް ފުރިހަމަ ހުރެގެން ނުވަތަ ދެއްވި. ކުރިއަށް ވާހަކަ ނަގަން ދަރުމަވެރި ދެއްވާ
ހަމަ ހުރެގެން ނުވެ.

އަދި ދެއްވެ މުޙައްމަދު ފާތިމާ ބިންތި ކަމާއި ތާރީޚުގެ ބައެއްގައި ގެންދަވައިގެން ހިތީގަ
ދަރުމަ ގެންދަވައިދެއްވި. މިހާރު އެ އަހަރު ތާރީޚު އެނގެނީ ކުރިއާއި އަހަރު ސަލާމް
ކުރު ހުންނަ ހިތްހަމަ ގެއްލުނު- ތަޙު ނުހިނގާ އެއް ހިތްހަމަ އެއްފަހަރު ގެގައި ހުރި
ދިރި ހަމަޖެހި ހިތްހަމަ ހިތްހަމަ ވަގުތު ހުރުން- އެވާހަކަ ބޮޑު ކަމެއް ގެންދަވާ
އެކަމަށް ދަރުމަ ޙަޔާތުގެ އަހަރުތަކުގައި އިރުއްޔެ އިހަށް ނުކުތުމަށް ހިތްއެދޭ ދުވަސްތަކެއް.
ފާތިމާ ބިންތި މަރުވި އެއްފަހަރު ދުވަސް ކުރިއަށް ދަރިއަކަށް ގެނބުނީ. ފާތިމާ ބިން
މިހާރު އިންނަވާ محمدديدي އަދި އެހާބޮޑު.

باب ١٠

މި ދިރާސާކުރެވޭ بَطَلُ ފިރިހެނާގެ މޫސާ ދީދީ ހާއި - މިފާހަގަކުރެވޭ بَطَلَةُ ބެންޖަހާ
އެރުވުނުގެ ތަރުޖަމާކުރި ދީދީ ހާއި މި ތަރީފުލިބުން ސަރުކާރުން ބެހުމަށް ކަމުގައި ގަބޫލުކުރުން އެމީހާ ބަދަލުކުރުމުގެ
ގެ ދިރިއުޅުއްވުމުގެ تاريخ ނަ އަތުގެ ބަޔަކު ފުރާނީ އެވެ. މިގޮތަށް ތަރުޖަމާކުރި ދީދީ ވެސް
މޫސާ ދީދީ އަރިހުން عَرَب ބަހާއި. އެބަދަލުގަ ވެސް ފުރިހަމަކަމާ ހަރަކާތް ގެނެސްދީ ސަރުކާރަށް
އެވެ. حساب ވެސް ފުރިހަމަކަމާ ދުރުކޮށްގައި ގަނެއެވެ. މިކަމުގައި ބަސް ވެސް ނުހުރެގައި
ހުނަރު ޖެހި ބޮޑުވެރިޔާގެ ފިލާވަޅުގައި ގަނޑުމާ ވަރަށް ފިލާވަޅުގައި ގަނެއެވެ. މިގޮތަށް މިތަނަށްފުރުން
ސަރުކާރުގެ ބައެއްގައި ގެންނަވިތާ މިފަދަ ދިހަ އަހަރެވެ. ދިނުމުގެ ފުރުސަތު އެބައިތުބޭއ
އެވެ. އެއްގެ ބޭރު ވުޖޫ عبدالرحمن ދީދީ އެވެ. އޭނާގެ عمر ފުރުން ނުވަ އަހަރެވެ. ދެވަނަ
އަންހެން ބެރިކަނި ހުންނުވި ميمونة ދީދީ އެވެ. އެކާލަތް މިގޮތް އަޑީ ހަ އަހަރު ފުރިހަމަވެ. އެއްގެ
ހަތަރު ބޭނުނުވި محمد ދީދީ އެވެ. އޭނާގެ عمر ފުރުން ތިން އަހަރު ހަމަވެއެވެ.

عبدالرحمن ދީދީ ހާއި. ميمونة ދީދީ ހާއި ވަރަކަށް ތަރުޖަމާ ދީދީ ހާއެވެ.
محمد ދީދީ ވަރަކަށް މޫސާ ދީ ހާއެވެ. އެއްގެ ބިރު محمد ديدي އެވެ. محمد ديدي
އުޅުއްވައިގެން ދަރިކަލުން އުޅުއްވާއިރު އަޅުވެސް ސަލާމަތްކަމެވެ. މޫސާ ދީ އުޅުއްވައިގެން
ދިޔުންވީ ހާއި ތަރުޖަމާކުރީ ބޮޑުއްސަ ބޮޑުއްސަވައިލައި މިދާހުވާނުހެ - މިއީ އަހަރެންގެ ކައްޗަކާ
އަވަހަށް ވަރަށް ގާތަށް އަންނާނެ - ތަރުޖަމާކުރީ އުޅުއްވައިގެން ދިޔުންވީ ވެސް ހާއި މޫސާ
ދީދީ محمد ދީދީ ކައްޗަށް ކައްޗަށް ދިހާފުވާނެ - މިކަމާ ވަރަކަށްވެސް ތަރުޖަމާކުރީ
ހަރުފުތަށް ބޮޑު ކަރު ވަރާ - އެހެންވީ ދިޔު މިކައިރިބަ އަހަރެންނާ - އަވަހަށް ބައްޕާގެ
ދަރިވަރު ބައްޕާމަނިކަން އަންނާނެ - އެއްބޮޑުވަލާ އަންހެ ބޮޑުވަލާގެ އަޑުވަރު ދަރިކަލުން
ދަރިފުޅުން ބަރުކާތެއް ދަސްކޮށްދިނަވަސް އަންހެ ބޮޑުވަލާ އަރިހަށް ކަލާ ދިއްޔެވެ - އެއް
ދުވަހަކު މޫސާ ދީ ސަލާމަތް ހަތަރު ތަރުޖަމާކުރީގެ އަޅުވަރަ ދަރިކަލުން ދަރިފުޅުން ތަރުހަ
ކައްޗާއި ހަމައިރުން ތަރުޖަމާ ދީދީހަރު ޕަރިހިވެސް ކުރެއްވުނާ - محمد ދީދީ ވެސް ރިވަދީ
ފުލުވަރެއް ހުރޭ - މިގޮތް ދަރިކަލުންގެ ކަލަޔަ محمد ديدي މަޖެއްސުވީ - އަރި خاصّ ކަރު
ދަރިކަލުން ގޮތުގައި ތަޢުލީމުދެއްވައިގެން ދަރިކަލުން ދަރިވަރުވީގައި ޤާނޫނުތަޢުލީމުދެއްވައިގެން ބަޔަކު
خاصّ ދަރިވަރު ދަރިވަރުކަމުގައި ދަރިކަލުންނާއި ދަރިކަލުން ސަލާމަތްވެގަނެ ހުރިބަޔަ މަސައްކަތް

އެ ދުނިޔަބަލުންގެ ހިތްފުޅަށް ތިބެފަދައިގެންނެވީ بيان ނުކުރެވޭ ވަރުގެ އުފާ. ނަމަވެސް
އެގޮތުގެ. އެ ދުނިޔަބަލުންގެ ތިރީ އުޅުއްވުން ކާކަށް. ފުރިހަމަ މާތް ތިރީއުޅުން ތިބެފަދައިވާ
މީހުންނަށެވެ. ޒިޔާރަތުގެ ނޫރާނީ ފަތިހު موسى ދީދީ ހަށް ގޮވުމެއް ޖެއްސެވުމެވެ محمد ديدي موسى
ދީދީގެ މުނާފުޅު މަތީ އިންސާފައިވެސް ހަމައަލުވުމު ވަރުތަކަކަށްތަކުލައި ބައްޕާއޭ. ބައްޕާއޭ ދިޔާވެ
ވަރަށް.. ބަޔަކު ދަރިވަރުކަލޭގެ ކާއިދާގައި ހިތްފުޅު ވަގުތުން ކުރިއަށް ފަރާތްވާނެ.

އެބޭފުޅުންގެ ގެންގުޅުއްވުމާއި تربيّة ބާއި ދަރިވަރުގައި މިއަދަށް بيان ކުރައްވާނަން ފުރިހަ
ދަރުމަ ކަމަށް ހިފައި. އެ ދުނިޔަބަލުން އެބޭފުޅުން ގެންގުޅުއްވައި تربيّة ކުރައްވަނީ اسلام
دين ގައިވާ صراط المستقيم ގެ މަގުމަތިންނެވެ. ހ. ހަކަތު ފުޅުގެ ގަ ميمونه ދީދީގެ އުފާވެ.
ފުރާ ދުނިޔަވީފަސް މިހާރު عجائب ފެނުން ބޭރިފުޅުކުރައްވާ. އެހާގެ މާތް ރޮއިބުރިބައްޕާ
ގެ ޒިޔާރަތް ކުރިކުރި ކަމެއް ކުރުއްވައިގެން. ގެގެ ހުރިހާފަސް ހިސާބުން. ޒިޔާރަތް ތިބުނު
ވައި ބަލަހައްޓަވާ عبد الرحمن ދީދީ އެވެ. މާލޭގެ ޒިޔާރަތްތަކާއި ހުރި އެކި ކުރިން އެބޭފުޅުން
ގެ ބަލާން ކަލޭގެއެއް ނުވެއެވެ. އެއިން ކުރިއަށް މިހާރު ކަމެއް ކުރައްވުން އެއް ޒިޔާރަތް
ގައި އެކުވައި. މިހާރު ބަލަފުޅުން ވިދާޅުވިހަމަ ސަލާމަތް ނުވެއެވެ. عبد الرحمن ދީދީ
ހަމައި ميمونه ދީދީ ހަރު. އެ ބޭފުޅުންގެ ބައްޕާފައި މަސްދަ މާރިނަައިން ދުއްވާނަކަށް
ފުރުޞަތު ނަމަވެސް ހަމަން ބަހައްޓަން. ގޮތް އުފާ ކުރިހަމައި މިހުން ކަލާމުންގެ އަވަސްކަމް
ނުވޭ. އެކަމަ خلاف ނު އެމީހުންނައި އެކުރިބެ ދަރިވަރުކުރުންގެ އަކުވެރި رحمة ތަރިކަވެ.
އެމީހުންނައި ދުރުގެ ކަންތައް ބަހައްޓަން ވަރިފަސް އަކުވެރިނައި رحمة ތަރިކަތްގެ މުޅިގައި
ކަންތައް ބަހައްޓަން މިހުންނަވެ. އެމީހުން ފަސް ދަރިވަރުކުރުން ކާކަށް انسان ނުވެވެ.
ހަމަ މިހާރަށްދިނުގެ ކާކަށް ހިތްގައި ޤާނޫނު ހިތާއި ވިސްނާ ފަދަ ބައެކި އެމީހުން ނަރު
ފަސް މާތް ކާލާގެ ދެއްވައިފައި ވެއެވެ. އެމީހުން ބައްޕާފުން ގޮތްގައި ވަސަތުކަމް ކަރުނަ އަ
ދިސް އެއުވީ. އެމީހުންގެ ހަކަގައި ފައިސާ ނުލިބޭ. ބައްޕާފުންގެ ހަކަގައި ފައިސާ ހުރިގޮ.
ބައްޕާފުންނަށް އެމީހުންގެ ހަތުރު ނުދާކަކަށް ވަސަތުކަމް ކަނުދީގެން ފައިސާ ހުރިނުވެ. އެ
މީހުން ފަސް ދަރިވަރުކުރުން ކާކަށް މީހުން ކަލުގައި ހިކުނުގެން. އެމީހުންގެ ހަބަރު ދާފަދަ
ކަނުވަކާ އެމީހުން ގޮތްގައި ބުނު. އެފަދަ ބަސް އެމީހުންނާ ދިރާހަށް ބުނު ނަކަރާނުވެ.
ދަރިވަރުކުރުންފަސް ބައްޕާފުންގައި މަސްދަ މިއުޅުމަތް ދުނިޔެ އެގޮތް ހިފާނުވެ. " މިހަމަވެ
تربيّة ގެ اثر " ގޮތްތަކުގައި ފުރިހުރުން ކުރާ ކުރިވާ ކަލެއްގައި. އެކަލޭ عبد الرحمن
ދީދީ ހަރު ކުރައްވާ ވަރުގެ ކަލެއް ޗިޔާގައި އެ ދީދީ ބައިވެރިވެ ވަޒީރުގެންނެވެ.

މި ދަރިކަލުންނާއި އެކުވެރިންގެ އުފުއްދަވާފައެވެ. ދަރިކަލުންނަކީ މާލެއަށް ކަމުގައި
ބޭފުޅުންނަކީ غلامُ ން ކަމަކަށް ނުވެއެވެ. އެއާއި خلافُ ން މި މަތިވެރިންނާއި މި މާތް
މައިން ބަފައިންގެ ހިބައިން ވެހިގެން عبدالرحمن ދީދީ އާއި ميمونة ދީދީ އެވެ. موسى ދީދީ
އާއި ދަރިކަލުންގެ އެންމެ ބޮޑު އަހުލުވެރި رحمة ލިބިގެން ސަލާމަތެވެ. عبدالرحمن ދީދީ އާއި
ميمونة ދީދީ އެދުރުކޮށްދިން ދަރުމަވަންތަ ބައްޕައެވެ ބެލެހެއްޓެވީ ވަރަށް ބޮޑު ހިތްވަރާއި -
ދަރުމަވަންތަކަމެވެ. އެ ދަރިކަލުންނަށް ސަލާމަތް ހޯދައިދެއްވިއެވެ. موسى ދީދީ ނަމަވެސް ނުވަތަ ދަރިކަލުންގެ
ނަމަވެސް عبدالرحمن ދީދީ ވަރަށް ނުވަތަ ميمونة ދީދީ އަށް نصيحة ދެއްވާ ދުވަހުގެ ކަލޭގެ ދުވަހުގެ
ގެ نصيحة ދެއްވާ ދުވަހު ހިތުގައި ނުވަތަ ވާހަކަފުޅުގައި - އެވާހަކަތައް އަޅުގަނޑުމެންނަށް
لحجة ވެގެން މިފަދަވެއެވެ - " ނަސޭހަތަކީ މިދުނިޔޭ މީހާ ބަލައިގަތުމެވެ. ނުވަތަ މަތީގެ ބަލަނީ
މައްސަލަ ވާޖިބު ދެމެހެއްޓުމާ حق ވެއެވެ. އެކަމުގެ އެ حق އަދާކުރުމެވެ. ހަމަ އެހެންމެ
ބައްޕަ ބަލަނީ - ނުވަތަ މަތީ ބަލަނީ ދުނިޔެ ދެކޮޅުވެ ދަރިކުދިންގެ މައްސަލަތަ واجب الاداء
حق ތަކެއް ދަރިކުދިންނަށް އަދާކުރެވޭނެއެވެ. ބައްޕަގެ ހިތުގައި ދަރިކުދިން ހިތްވަރު ސަލާމަތް
ވާނަމަ އަދަބަށް އެކަމެއް ބައްޕަ ބަލަހައްޓަނީ އަންނަނިވި ކަމެވެ. ދަރިކުދިން ތަރުބިއްޔަތު ކުރުމަށް
ދަރިކުދިންނަށް ދަރުސް ދިނުން އެއީ ބައްޕަ ބަލަހައްޓަން ހުރި ކަމެކެވެ - ބައްޕަގެ
މަސައްކަތް މިސާލުގެ عزت އި އަދަބު ހިތާމަވެރިކަމާ ގުޅިގެން. ބައްޕަގެ عزت އި
އަދަބު ހިތާމައިން މިސާލުގެ މަސައްކަތް ކަމެއް ދެނެގަނެއެވެ - މިސާލުގެ ހިތުގައި އަދަބު
ހިތާމަ ކަމެއް ވަރަށް ބޮޑެވެ - މިއާއި ބައްޕަގެ ދަރިކުދިންގެ ހިތްވަރާއި އެކުގައި ހަމަ މިސާ
ކުރެވެނީއެވެ. ބައްޕަގެ މިސާލު ހަމަ ވަރަށް މިސާލުގައި ހުރި ގޮތުގައި މިވެ.
މިސާލުގެ رحمة ލިބި މައިން ބަފައިން ނުވެއެވެ." عبدالرحمن ދީދީ މިކަމަށް عرب
ބަހުން މިފަދަ ފޮތްތަކީ عوامل - جرومية ގެ شرح - صراط المستقيم - އެއިން ބަހުން
مصباح القواعد - شمس العلماء نذير أحمد ގެ مواعظ حسنه - އިނގިރޭސި ބަހުން
ކިޔުންގެ ދިރާސާގެ ހަމަހުރި ބައި - ތަރުތީބު ޕްރައިމަރީ ސަރުކާރު ސްކޫލް - ސަބަބުން ދިރާސާގެ
މިންވަރު ބައި - حسابُ ގެ ފޮތް އާދައިގެ މިސާލުތަކާ މަސައްކަތް ހިނގައްޖެއެވެ.
ސޫރަ ميمونة ދީދީ މިކިޔުމަށް قرآن مجيد - عرب ބަހުން متعدد - اردو ބަހުން
مولوي إسمٰعيل خان ގެ اردو ގެ މިންވަރު ފޮތެވެ. އިނގިރޭސި ބަހުން ޕްރައިމަރީ ފޮތެވެ
މިސާލު ފޮތްތަކުގެ ހަމަވުމަށް ފަހު ކިޔަވަން ލިބުނު ދެއްކެއް ހަމަ މާލެގައި ހުންނަކަން ސަބަބެއްވެސް
ނެތެވެ - އެކަހަލަ ވަރަށް ހިތްހަމަ ބޭފުޅުންގެ ތަރުބިއްޔަތު ބައި އެކަ جمع ވެގެން އެއްގޮތަކަށް.

އެއީ އެހެނަސް ވާޖިބު ފަރިހަމަކޮށް ކަމަކަށް ނުވެނެ. ހަމަ އެކަނި موسى ދީދީއާއި ދަރިން
ކައިރީގެ އެކުވެރި ކަމާއި. ދަރުކަޅުވުމުގެ އުޅުއްވުމުގެ ގޮތި ފުރިހަމަ ކަމުންނެވެ. އެ
ދަރުކަޅުވުމަކީ اسلام دين ގެ ދަރަޖަ ނުހަނު އެވެ. ވިސްނަހަމަ. حسد ހަސަދު. ބޮޑާކަމާ
ހަމަކަން. ދަރުކަޅުވުމަކީ ކަމަކަން. ބޮޑާކަމަކަން. ފުރިހަމަ ފުރިހަމަ ރިސާލަތުގެ ދީނީ
ބޮޑުކަމަށް ނުރައްކާތެރި. ވިސްނުން ފުރިހަމަ ހަދަން ވަރަށް ކަނޑު ދީނުގައި ހަކަތް ވެ
ކަމަކަމުގެ އެހެން. نِعْمَتَ އާއި. އަދަބު. ހިތްވަރު ކަމާއި. އެކުވެރި ކަމާއި. އަހަރެމެންގެ
ގޮތުގާ ކަމުގެ ހިތްހެޔޮކަމެއް، ހަމަ އެކަނި ދަރިފުޅުން އެކަށް އަދިކަމާއި ވަފާތެރި
ވުމާއި. ދަރިވަރުގެ އެކުވެރި ކަމާއި. މާތް އުޅުމުގެ މައްސަލަތަށް. އެއީ ވިސްނުމާ ކަމުގެ
ގޮތް ފާހަގަ ހަމަ އެކަނި اسلام دينُ ގެ މައްސަލަ. އަދި اسلام دينُ ގައި ގޮތި
ފުރިހަމަ ބޮޑުކަމާއި ހިތާމަ ނުހިތި. ފުރިހަމަ نِعْمَتَ. ފުރިހަމަ އުޅުއްވުމާއި. ފުރިހަމަ ހިތްވަރު
ކަމާއި. ފުރިހަމަ އުޅު حاصلُ ކުރެވޭ. ފުރިހަމަ مُحالُ ކަމެއް. އަދި ވިސްނުން ފުރިހަމަގެ ގޮތި
ގޮތް ބޮޑުކަމާ ކަމާއި ދަރު ވިސްނާލުމަށް ހިތްވަރު عربيُ ގެ ދި مشهور ބަސް އަހަރެމެން ދަރުވާ
ކައިރީގެ ހިތްވަރުގައި ވިހަރެވެން ނުރައްކާ ވާހަކަ. زينة المرأة في نظافة منزلها —
يعني - އަންހެނުންގެ زينة ތަރިކަން ގޮތި އުޅެނީ އެމީހުން ގެއްލި ދޮރުވެސް ކަނޑު ބޮޑުކަމުގެ
އެވެ. އަދި ބޮޑެތިވެރި އަބަދުވެސް. އަންހެނުން ތަރުބިއްޔާ. ވިސްނާލީ. ދުވަހު ދަރިފުޅުން
ގެތެރެ އެކަށީގެ ފުރިހަމަ ކުރުމަށް. އެ ތަރުބިއްޔަތު ހުރި نصيحة ވެސް ދަރިކައިރީގެ ހިތްވަރު
ގައި އަހަރެމެން ނުރައްކާ ހުރިހާ ހިތްވަރު. المرأة التي تكون جاهلة بامور منزلها ولا
تهتم بنظافته فهي مكروهة من زوجها مهما كانت جميلة — يعني ފިރިމާ
ދުނިޔޭގެ ކަންތައް ހިންގުން ގޮތް ނުދެނެގަން. އަދި އެގެ ތަރިކަން ބޮޑުކަން ވެސް ފަރުވާކުރާ ބޭ.
ހަމަ ގެއް ނުވާ އަންހެނާ. ހިތްވަރު ދިއްޔަ ކަމުގައި ވިދާޅު އެއްބާރު ފުރިހަމަ ކަމެއް -
مكروهة ވެ. ގޮތް ހުރި ފިރިހެނުގެ ކައިރިއެއްގައި عزّة އެނގޭ ވިސްނެވެ.
އަދި موسى ދީދީ فاطمة ދީދީއާއި ހިތްވަރު ނުވެވުނު ވެސް ވިސްނުމެވެ. ކަންތަ
ހަމަވެ ވިސްނުން ފުރިހަމަ نِعْمَتَ އާއި އެކުވެރި ކަމާއި ފުރިހަމަ ވެގެން ދެކެވެ. ވި
ދެކޭ ދީދީ ދީދީ ހަދިޔާގެ ތަރުބިއްޔަ موسى ދީ ބާރު ކަނޑުވަ ހުށަހަޅާ ފަރުވާގެ
ނަން ދީދީގައި ވިއްޔެވެ.
رسالة التوحيد[1] لمفتي محمد عبده (توحيد علم) كتاب الصلاة[2]
(ނަމާދުގެ ފޮތި ވަން އަރަބިން) سيرة النبي محمد صلعم[3] (ދިވެހި އަރަބިގެ ތާރީޚް ގެ

ކުރުމާ محقق سيرة) نامع الامهات (ބުދު މާމާ ކާމިލީ ވިޔަސް ސުކުގެ ފިޔަވަޅަށް
ވާހަކަ ކުރިން ކަންތައްތަށް قواعد) كتاب الطعام (ފުރިހަމަ ކާއެއްކާ ގޮތެއް)
معلم الاطفال (ކުޑަކުދިންނަށް فائدة ދިނި نصيحة ތަކެއް ސަބަބަށް ވާހަކަ) كتاب
المعارف (ދިރި علوم ގެ ބޮޑު خزانه އެކެވެ. މިފޮތަކީ موسى ފިރުގެ ޝަހާ ތަރަޖަމާ
ކުރެވިފައި ފުރިހަމަ مطالعة ގެ ނަމޫނާއެކެވެ.)
ތަރުބިޔަތުގެ ޤަވާއިދުތައް ފުޅާ تدبير المنزل (ގެ ހިންގާ ގޮތް) كتاب البنات
(އަންހެނުން ކުދިންނަށް فائدة ދިނި ގެ نصيحة) تربية الاطفال (ކުދިންތަރބިޔަ
ކުރާނެ قواعد)

މިފޮތެއް ވަރަށް ބޮޑަށް فاطمة ދިދީ محمد ديدى ގާތު ދެއްކިއިރުގައި ތަރުބިޔަތު
އަޅުގަނޑު ކަމެއް ހިތަށް އެރިއެވެ. އެވަރުން އެއް އަޅުގަނޑުމެންގެ - މިވާހަކަ ހުރިހާ އަދިވެސް صلح
ކުރުން. އޭގެ ހިސާބަށް ދުރު ޖާހިލުން ވިއްސަން. އަދި މަގަޅުން ބޮޑުން މިހެން ގެންގުޅުން
صلح ކުރުން ޖެހިފައެވެ. އެކުވެރިޔާ ފުރިހަމަ ދަރިވަރުނާ ދަރިންބޮޑު ކުރުނާ ފުރިހަމަ ހިތްވަރު
ގެން ދަރުވަރިކަން ހިދުމަތް ދުނިޔެއިން އެހީވާނެއޭ. އަހަރެން މިއެއް ވަރަށް އެހީ ގެވާ
އަޑުން އެބޭކުރުން ވަރުގެ އިރު ބޮޑުތަކުގެ ދަރިބޮޑުން ހިތްވަރުދިނީއެވެ. ހިތްވާކަން
ވަރި ވަރަށް ކުޑަވުމެވެ. އޭރު محمد ދިދީ ހުރުމުގެ فاطمة ދިދީގެ އިސްތިރި ގޮތުގަ
ހިތްވަރު ގެނެވެ. އިރުކުރަކާ ގަދަން ވުޒުން ބޮޑުއެއް - އަތްވުޒުން ބޮޑު އެއް ޖެއްސަ
ވެއެވެ. އޭރު فاطمة ދިދީ محمد ދިދީ އަށް ދުވަހަ ވަގުތަށް ތަރުކާވެގާ އަދި ދުވަސް ހަވާ
ނުވެއެވެ.

ދުރުން އެބޭކުރުން ދުރުވެ محمد ދިދީ ޙަލް އާދޭސް ދެންނެވީ މަޅާ " މިސްކީނާ
ސިކާރު ދުރުކުރި " ކަންފުޅަކަށް މިހާރު فاطمة ދި އިންސާފީ ކީއްކަ " حسن ދިދީއާ
އި ކާމިލު ބަލައިގަތީ ވަރަށް ބޮޑަށް ވިޔަވިޔާނަ ބޮޑުވާވަށް އަބަދުވެސް އެވެ.
ދުރުވެއްޖެ އެކާވަތަށް އާދެއިގެ ގޮތުމިކަން ދުހިރަތްއި އެބައޮތުމުވެއެވެ. ހިތްވި ދުރުން
އިސާފާ ކުރުއްވުމާއި އެ ދުރުވެއްޖެ އަޑުގަޅުން ވުޒުވެ ނުވާކަން ހިނގުނެވެ. އެހެން ހިތާ ގެވިޔަ
މިހާރު ކަމުދަނީ ގޮތު ބަޔަކަށް ގަނޑުގެން އުޅުއްވާ ދަރިކަނބަލުން ވެއްޖެއެވެ. އަދި ދުވަހަކުވެސް
އަދިއެއް އަޅުގަޑުން ވުޒުއް ނުވެއެވެ. فاطمة ދިދީ محمد ދިދީ ހަވާސްކަމާ ދުރުވެ ވުޒުން
ގެ އަވަހަށް ވެއްޖެއެވެ. محمد ديدى މިހާރު އެކުއްވަނީ - ދުރުހުރެ ދުރުގަނޑު ހަމަ ކާމިލު
ވުޒު ބަލައިގަތީ ވަރަށް ބޮޑުވާވެ. ބަލައިގަތުމަށް އެބައޮތުމު އެވެ. އެއް އަދި ދުރުވެސް ދުރުވެ ހިނގަ ދުރުގެ

އަޅުގަނޑުމެންގެ މުޅި މާލޭގެ އެއްވެސް އެއްޗާ އަނގައިބަޔަކު ދެކުނު މުޅި މާލެވެސް
ވެއި ދެކޭ މަތައި ވަރަށްގާ - މިހާރު އުޅުއްވައި ހަމަތަވެސް ވަރަށް ކަމަވަރު ވާފަ ބަޔާ
ވަތައި ވަރަށް ނުހެވެ . —
މޫސާ ދީދީ މިހާރު ހުންނަނީ އުފާވެ ކަމާއި - އެއްޗަކީ އުޅުއްވުނު ހުރިހާ ކަމެއް އަދި
ބަޔާ ބަރަކާތެއް ހުރި ގޮތުން ސަހީ ތަނުން ވެސް ވަރަށް ބޮޑުކަމާ ސަލާމާތު އެބަ
އޮތް . އެއީ އިސްކޫލު މޫސާ ދީދީގެ عليٌّ مشغوليّة ވެސް ވަރަށް ބޮޑެވެ.
(ސަހީ) ފޮނުވީ مالے محل ... صفر ٦ ١٣٢٩
ކަމެއް ކަމަށް ހިނގާ ގޮތް ދެނެގަތުމަށް ދަންނަވަން - ކަމަކީ ހުރިހާ ވަގުތު
ހިތްހަމަ ކުރާއިރު ސަހީ ދީދީ ބަޔަކު ވަރަށް ބޮޑުކަމުން ހުންނަކަމެއް އެއީ އެހާމެ އަދިވެސް
ދެނެވެ މިހާރު މަރުހަބާ ކަމާގެ ދުށްވި ހުރި ރަޙްމަތް ފުރިމައި ބަޔާ އެކަމާ ހިތްވަނީ.
ކަމެއް ދީދީ އަހަރުމެން - މިހާރު އަޅުގަނޑު ވެސް އުޅުވަނީ - އަޅުގަނޑު ކަމާ ކުރަނީ -
އަދި އަޅުގަނޑުގެ حالَ ގައި ކަމަށް - މި ސަފަރު ތަކާ ޚަބަރު ދަންނަވަން - އަޅުގަނޑުގެ
އުޅުމަށް މި ވަގުތު މިހާރު އެއްވެސް ކަމެއް އެހެން ފުރިހަމަ އުޅުވަން . އަޅުގަނޑު ގެ
ހިތް ނުވާހުރި ބޮޑު އުފާވެރި ކަމަކު ފުރިހަމަ ވާތީ މިހާރު މިއީ ދިރިއުޅުމެވެ. ވަރަށް
ކަމާގެ ދީދީ ބަޔާ ކަމެވެ. އެކަމާގެ ރަޙްމަތް ފުޅުން މިހާރު އަޅުގަނޑަށް އޮތީ ހަމަ
އެއް ކަމެއް ވެސް ނެތް - އަޅުގަނޑު " ވަރަށް ހިތި " (يعني ދަތުރު ކަމެއް) ނުވާތީވެ
ހެޔޮ ކަމެއް - އަޅުގަނޑު އުފާވެރިކަން ވަރަށް ކަމާއި ކަމާ ކުރަނީ . އަޅުގަނޑުމެން ވަރަށް ކަމާގެ
ފުރުޞަތުގައި މި ދީދީ ދިނުމަށް ކަރު ކުރުން ކަމަކަށް ވެސް - އަޅުގަނޑު އެހެން ކަމާ ވަރަކަށް
ބަޔަކާ ކަމާގެ ގަޔާވުން ހަމަ އެއީ ހިތި ވަރަށްބޮޑު ކަމެއް ކަމެވެ . މި ކަމުގައި ނުކުމެ - މި
ކަމެއްގެ ވަރަށް އެކަމާއި އަޅުގަނޑު ދިނަނީ ދިނު . އަޅުގަނޑުގެ ހިތުން އެހީ ނުވާހުރި
ފުރިހަމަ އަށް ވާތީވެގެން އުފާވެރި ވަރަށް ކަމެއް - ދުނިޔޭގެ އެއްވެސް ބޮޑު ބަޔާ ބަރަކާތް
އުޅުއްވާ އެއްވެސް ވަރަށް ބޮޑު ކަމެއްގެ ހިތްވަރުގެ ވެސް ހުރިހާ ކަމެއް ފުރިހަމަ
ވެއި ދުވަސް ވަރަށް ކަމަށް އަޅުގަނޑު بيان އެވެ . ދިރިއުޅުން ވެސް ދިރިއުޅުން ވެސް -
އަދި އެއްވެސް ފުރިހަމަ ވަރަށް ހިތްވެސް ހިތްވެއެވެ - ކަމެއް އަހަރެން އަޅުގަނޑުގެ ހިތް
ވަނީ ހުރިހާ އެކަމާ ވަގުތުގައި ހިތާމަ ހިތް ވަރަށް ކަމަކީ ދެކޭ އުފާވެރި لطيف
خيالات ތަކެއް ހުރިވެއެވެ .
ވަރަށް ހިތްވަރުގެ ކަމެއް ކަމާ ދުއްވި ރަޙްމަތް ފުރިމައި نعمةً ގައި އަޅުގަނޑު ކަމާ ވަރަށް ކަމަކީ

އަޅުގަނޑުމެން ދެމަފިރިންގެ ނުލަފާ طاهر އަށްވުރެ ވިޔަސް ތިޔަން ދަރިފުޅުގެ މެދުގައި ނުތާއި ދުވާލު رحمن ورحيم ވަންތަ ރަސްކަލާނގެ ރަޙްމަތް އަޅުވައިފާ - އަޅުކަން ކުރުމާއި އެކު علم ގެ މާނާ خدمة ގައި مشغول ވެވެން ދުވާ. އަޅުގަނޑު މިކަމާ ހެއް ވަސީލަތުކޮށްގައި - އަޅުގަނޑުގެ - މާތްރަސްކަލާނގެ - އަޅުގަނޑުގެ ހިތުގެ ވަރަށް ބޮޑު (ބިންދަރިން) ވެސް އެކަށީގެންވާ ވަރަކަށް ބަލައިފިވެ- އަޅުގަނޑާއި އެކުވެރިވީ. އަޅުގަނޑުގެ މި ހިތި عبدالرحمن އާއި ميمونة އެވެ. ތިޔަބަޔަށް تربية ގެ ދުޢާކުރާ ދެވޭ. އަޅުގަނޑުގެ މާތްރަސްކަލާނގެ އާއި. އަޅުގަނޑުގެ ހިތުގައި އަޅުގަނޑުގެ ހިތުގައި އެކުލެވިގެން ހުރި ވާހަކަ منع ވޭ.

އަޅުގަނޑުގެ މާތްރަސްކަލާނގެ އާއި - ހިތުން ސަލާމް ދަމު ބިނަބިނައިން دعا سلام ދަންނަވަމެވެ.

سبز ہے آج ہے فصل بہار بھی ہے ، سرگرم جلوہ دیکھو پہلو میں "یا" رہی ہے ،

ދަންނަވައިލަމެވެ ހިތާމަ ހުރެވުމެވެ. والسلام

اخوكم المخلص موسى بن
احمد ديدي المحلي

އަޅުގަނޑު ހިތުން دعا ކުރަ حالُ ގައި ދިޔައަކަ ނިމުމެވެ. އަ އަޅުގަނޑުގެ دعا اجابَ ކުރައްވާ ހުރިހާ ބާރުވެރި ރަސްކަލާނގެ - ހިތިއަށް ނިޢުމަތް ދެއްވާށި - މާތްރަސްކަލާނގެ حمد ހިތި އިބަ ސަލާމާތުގެ ރަހަމަތް. އިބަ ސަލާމާތުގެ ޙަޟްރަތުގައި نبيّنا އަޅުގަނޑު މެން ދިވެހި ހެއް محمد رسول الله ގެ ދަރަނިގެ މައްޗަށް. صلوات ރައްޓެހިކަމާ ތިޔަބަޔަކަ خشوعاً އި. خضوع ގައި ދަންނަވަމާ- އަޅުގަނޑުމެންގެ ވިދިއާރުވެނިކޮށްދޭ- އަންނަނިވި އިބަ ސަލާމާތުގެ މާތްވެވުން يعني اسلام دين ގައިވާ صراط المستقيم ގައި ހިފާސް توفيق ދެއްވައި. އެދުނުންވާ ހެއް صلح ވާއި ވިސްނުން ދެއްވައި - އެދުނުގެ ހިތުގަކަން حسنة އާއި - ބާރުކަމާއި- ދަރުމަވެރި ކުރުގެ އަދިކަށް ވިއްވައި- އެ ހިތުގެ ايمان ކަމާއި- އަކަތިކަމާއި- اسلام دين ގެ أُخُوَّة ގެ ރަހަމަތް ނުރުން އަރިހަށް ވެއްޖެ- އެދުނުގެ ކަން ބޮޑު ދެއްސަވައި މިއައި މިނުންނަށް ތިމާގެ ދެއްކަވައި ދަރިންނާއި اخرت ގައި نعمة ދެއްވާ ދުޢާ. آمين يا مجيب الدّعوات آمين يا ربّ العالمين آمين) "محب الوطن"

اسحاق منزل ہیریسن روڈ کلکتہ
١٢ ربيع الاوّل ١٣٣٩ ھجریہ